

ISSN 2221-5719 (Print)
ISSN 2221-9471 (Online)
ISSN 2307-7956 (CD-ROM)

Київський міжнародний університет

**Інститут світової економіки та
міжнародних відносин НАН України**

ПРОБЛЕМИ міжнародних ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

Випуск 7

КиМУ – 2013

ISSN 2221-5719 (Print)
ISSN 2221-9471 (Online)
ISSN 2307-7956 (CD-ROM)

ББК 66.4 (0)
К-19

Проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б.І. та ін.]. – К.: КиМУ, 2013. – Вип. 7. – 329 с.

У збірнику висвітлюються цивілізаційні аспекти глобальних процесів у світі, сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин; вивчаються проблеми інтеграційних процесів та залучення до них України; з'ясовуються особливості міжнародних відносин в окремих регіонах світу; досліджуються питання інформаційної та інформаціологічної безпеки в сучасному глобалізованому світі тощо.

Окрема увага звертається на питання історії міжнародних відносин.

Для дослідників, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблематикою міжнародних відносин і світової політики.

web-site: www.kymu.edu.ua/vmv
e-mail: v.kiu.ua@gmail.com, euro_integr@kymu.edu.ua

Рекомендовано Вченою радою КиМУ 31 жовтня 2013 р., протокол №3
Збірник наукових праць «Проблеми міжнародних відносин»
zareestrovaniy yak fakhove vidannya postanovoyu Prezidiyi VAK Ukrainy
№1 – 05/2 від 23.02.2011 р.

© Автори статей
© Упорядкування, верстка, оформлення
Київського міжнародного університету

ISSN 2221-5719 (Print)
ISSN 2221-9471 (Online)
ISSN 2307-7956 (CD-ROM)

Kyiv International University

**Institute of World Economy and
International Relations NAS of Ukraine**

Problems of International Relations

Scientific Review

Issue 7

KyIU – 2013

Науково-експертна рада:

Співголови ради:

Зажигаєв Б.В., експерт Міжнародної асоціації політичних наук, кандидат політичних наук, професор

Канцелярук Б.І., доктор політичних наук, професор

Члени ради:

Балабанов К.В., доктор політичних наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, професор

Гаврилюк О.В., доктор економічних наук, професор

Павлов М.В., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії та політики країн Європи і Америки МДІМВ(У) МЗС Росії (МГИМО(У) МИД РФ).

Тихомирова Є.Б., доктор політичних наук, професор

Редакційна колегія:

Голова редколегії:

Канцелярук Б.І., доктор політичних наук, професор

Заступник голови редколегії:

Чумаченко О.А. кандидат історичних наук, доцент

Члени редколегії:

Балабанов К.В., доктор політичних наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, професор

Бартошек Адам, доктор філософії, професор Слонського Університету в Катовіцах, Інститут соціології (м. Катовіце, Польща)

Вакулич В.М., доктор політичних наук, професор

Головченко В.І., доктор політичних наук, професор

Горевалов С.І., доктор філологічних наук, професор

Гринів О.І., доктор філософських наук, професор

Дудко І.Д., доктор політичних наук, професор

Жалоба І.В., доктор історичних наук, професор

Жангожа Р.Н., доктор політичних наук, професор

Зернецька О.В., доктор політичних наук, професор

Іваницька О.П., доктор історичних наук, професор

Іванов М.С., доктор політичних наук, професор

Коломієць В.Ф., кандидат технічних наук, професор

Кулікова Л.В., доктор історичних наук, професор

Макаренко Е.А., доктор політичних наук, професор

Некряч А.І., доктор політичних наук, професор

Павлов М.В., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії та політики країн Європи і Америки МДІМВ(У) МЗС Росії (МГИМО(У) МИД РФ).

Пономарьова І.С., доктор історичних наук, професор

Пухкал О.Г., доктор наук з державного управління, професор

Синовець Олександра, доктор філософії, професор Сілезького політехнічного університету (м. Глівіце, Польща)

Судак І.І., кандидат історичних наук, доцент

Тихомирова Є.Б., доктор політичних наук, професор

Федуняк С.Г., доктор політичних наук, професор

Фісанов В.П., доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Зажигаєв Б.В.

Між демократією і тоталітаризмом? (Витоки, періоди і фази формування політичних режимів у світовій цивілізації) 7

Чумаченко О.А.

Стратегічне партнерство Європейського Союзу і Китаю: 10 років потому 37

Гринкевич О.Й., Гринкевич О.О.

Актуальні питання забезпечення практичної націленості теоретичного аналізу у сфері міжнародних інформаційних відносин..... 49

Даниленко С.І.

Інформаційне суспільство в контексті цивілізаційного вибору України..... 64

Коломієць О.В.

Безпекова парадигма скандинавського нейтралітету: на прикладі Фінляндії та Швеції 77

Коцюруба К.О.

Ісламський виклик європейській системі безпеки 94

Мазур Ю.В.

Цивілізаційне підґрунтя формування політичних інститутів в країнах Східної Азії..... 108

Оврамець М.А.

Діяльність керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій.. 122

Панченко Ж.О.

Теорія прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах: основні методологічні підходи та концептуальні моделі..... 143

Pogorska Iryna, Lakishyk Dmytro

Democratization In The Modern World: Trends And Prospects of The Spread and Development..... 156

Пономарьова І.С., Мурза К.Г.

Етнічний чинник в дезінтеграції Югославії..... 174

Ржевська Н.Ф.

Системність в американській моделі політичного аналізу.... 184

Сидорчук Л.А.

Правові аспекти становлення інституту місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу та Україні. 198

Судак І.І.

Трансформаційні процеси Північноатлантичного альянсу та їх вплив на подальший розвиток Канади..... 212

Толстов С.В.

Проблеми еволюції міжнародної системи: концептуальні та методологічні аспекти..... 229

Шумило О.В.

Вплив Wikileaks на сучасну дипломатичну систему..... 251

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Гулай В.В.

Негативні комунікативні установки в дискурсі екстремізації конфліктно-конфронтаційної міжетнічної комунікації в Західній Україні (червень-вересень 1941 р.)..... 263

Павлов Н.В.

Русские и немцы во времени и пространстве – партнеры или соперники? (часть первая)..... 276

Самойлов О.Ф.

До питання політичного портрету Йосипа Сталіна..... 296

Сініченко С.В.

Щодо можливості історичної реконструкції стосунків між М.П. Драгомановим та С.А. Подолинським (за матеріалами часопису «Русская старина»)..... 311

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

(Англійською та російською мовами стаття доступна на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pmv/index.html)

УДК: 321.01.6/.7(100)

Б.В. Зажигаєв

кандидат політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, проректор Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ І ТОТАЛІТАРИЗМОМ? (ВИТОКИ, ПЕРІОДИ І ФАЗИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У СВІТОВІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ)

Автор аналізує передумови формування політичних режимів у різних країнах. Використовуючи широку історичну базу, досягнення філософії, геополітики, соціології та психології, автор визначає витоки, періоди і фази формування політичних режимів.

У статті доведено, що демократія, як форма правління не може бути заснована на непідготовленому ґрунті. Вона базується на певному генетично успадкованому менталітеті, сформованому в процесі тривалого, усвідомленого, історичного періоду розвитку. На думку автора, визначальною відмінністю між демократією і тоталітаризмом є дистанція між способом життя людини і тварини, яка залежить від сприйняття почуття страху. Автор доходить висновку, що демократія заснована на консолідованій здатності еліт і суспільства виживати за рахунок концентрації сумарного інтелекту, придушення агресії правовим способом. В основі тоталітарних форм правління – свавілля, засноване на страху дикої тварини – мімікрії, яка формує специфічний менталітет.

Демократія і тоталітаризм – два антагоністичні шляхи людства. Вони перебувають у діалектичній єдності і боротьбі між генетичною тягою до дикості і необхідністю її подолання як єдиної можливості вижити в нових геофізичних умовах. Вони і в глобальному світі визначають сутність взаємин між державами й етносами.

Ключові слова: демократія, тоталітаризм, форма правління, мімікрія, менталітет, глобалізація, етнос.

У сучасному глобальному світі було б наївно покладатися на еволюційний шлях розвитку людської цивілізації в дусі марксизму або в контексті теорії еволюції Чарльза Дарвіна. Від чого ж залежить формування алгоритму і чи може на його формування вплинути сформована політична еліта чи еволюція громадянського суспільства? На мою думку, фатальним недоліком, так і несформованої після розпаду СРСР політологічної школи в країнах СНД, є вкорінення методології радянських суспільних наук, заснованих на сформованих у той період принципах, головним з яких залишається принцип партійності. Він і визначає її сутність і характер як індоктрінаційну аксіому, тим самим переводячи її в розряд інструменту для нав'язування політики, яка проводиться правлячим режимом, і переводячи саму політичну науку з розряду науки на фарс або інструмент пропаганди панівної ідеології.

Демократія не є природним способом життя для людей. Водночас суспільство як соціальне явище суперечить природному стану людини. У природі визначальним, як звичайно, був принцип, відповідно до якого виживає найсильніший. Разом з тим, зміна природних умов у процесі планетарної природної еволюції пов'язана з зміною самих умов біологічного існування (*зміни клімату, рельєфу та інших геофізичних факторів*), що зумовило зміни і встановило баланс між тяжінням людини до природного стану, яке за нових природних умов не є сприятливим середовищем для виживання

людини, з одного боку, а з другого – зумовило напрям способу життя людей у нових, уже неприродних для людини, соціальних умовах, тільки завдяки яким вона може вижити за нових умов планетарної еволюції. Залежно від стану і ступеня впливу зовнішніх чинників і формується єдиноможлива форма виживання – суспільство. Ставити розвиток суспільних відносин у залежність від ідеологічних течій і парадигм, релігійних навчань і догматів, а також бажання і «благих намірів, прозрінь або усвідомлення своєї історичної місії» політичних еліт, на мою думку, наївно.

Є багато теорій, які обґрунтовують укорінення демократичної форми правління: від неминучості марксизму-ленінізму і відмирання держави [12, с. 278] і геніального філософського оптимізму Гегеля до наївної утопічної ейфорії «кінця історії» Френсіса Фукуями [25, с. 134].

Розвиток політичних наук породжує нові гіпотези й теорії трактування демократії. Ларрі Даймонд – один з співредакторів авторитетного в наукових колах «Journal of Democracy», старший дослідник Гуверівського інституту – у праці «Чи пройшла «третя хвиля» демократизації?» аналізує і ставить перед політологічним науковим співтовариством основоположну проблему концептуалізації самого поняття «демократія».

«Для того щоб простежити, як протікає процес розвитку демократії, і зрозуміти його причини і наслідки, необхідний високий рівень концептуальної виразності щодо змісту терміна «демократія». На жаль, замість цього в теоретичній і емпіричній літературі з демократії (а обсяг її швидко збільшується) панують настільки значні концептуальні плутанина і безлад, що Д. Колльєр і Ст. Левицькі змогли виявити понад 550 «підвидів» демократії (Collier D., Levitsky S. *Democracy «With Adjectives» Conceptual Innovation in Comparative Research (Unpubl ms).* – Berkeley, 1996). Деякі з подібних умовних «підвидів» просто вказують на особливі інституційні риси, або типи, повної

демократії, але багато позначають «урізані» форми демократії, які частково накладаються одна на одну найрізноманітнішим способом. На щастя, нині *(на відміну, наприклад, від 1960-х і 1970-х років)* більшість дослідників бачать у демократії систему політичної влади і не зумовлюють її наявністю яких би то не було соціальних чи економічних характеристик. У чому вони досі розходяться фундаментально *(хоча не завжди відкрито)*, так це в питанні про діапазон і масштаби політичних атрибутів демократії» [7, с. 10–25].

На мою думку, формування демократичної або тоталітарної *(авторитарної)* форми правління – складний еволюційний процес у боротьбі людства за своє фізичне виживання.

Він не є абсолютно усвідомленою і методологічно спрогнозованою аксіомою. Ним неможливо керувати в повному обсязі, а можна лише завдяки сформованим глобальним геофізичним обставинам коригувати, виходячи із здібностей еліт, які генеруються громадянським суспільством через об'єктивно сформовані обставини під впливом різних чинників. Ці чинники перебувають у діалектичній єдності і взаємозв'язку. Їх єдність і взаємозв'язок обумовлені єдиною метою всього живого на планеті – прагненням вижити за будь-яких умов. У людини, як і в усіх інших біологічних видів, це прагнення обумовлене на генетичному рівні, а виключення які зустрічаються є рецидиви – аномалії.

Встановлення демократії або тоталітаризму перебуває в контексті наукових пошуків геніального класика німецької філософії Ф. В. Й. Шеллінга, який схарактеризував процес життя, як боротьбу двох начал – з'єднання і роз'єднання. «Природа зберігає роз'єднання елементів, боротьба яких є життя, а з'єднання – смерть?» [27, с. 126]. Демократія і тоталітаризм – два начала, що роз'єднують людей, без чого життя не може тривати. Отже, ці форми громадської організації існували й існуватимуть завжди в діалектичній єдності і

боротьбі, поки існує процес життя на планеті. «Бо там, де немає боротьби, немає і життя» [28, с. 144].

Не структури й актори формують політичні режими, а умови вирішальне впливають на формування структур і висунення акторів певних типів і видів. Разом з перерахованими чинниками необхідно виділити і такий тип, формування суспільної свідомості і його вектор спрямованості. Його можна визначити як ментальність. *(Відповідно до поняття уведеного Л. Леві-Брюлем, Л. Февром, М. Блоком і деякими ін, у первинному контексті ментальність означала наявність спільних ознак у представників того чи іншого суспільства, трактувалася насамперед як національно-етнічна і соціокультурна спільність людей, якогось певного спільного «розумового інструментарію», свого роду «психологічного оснащення», яке дає їм змогу по-своєму сприймати й усвідомлювати власне природне і соціальне довкілля, а також самих себе.)* [18, с. 174–176].

На мою думку, чинники, які безпосередньо впливають на формування демократичної або тоталітарної форми правління, слід поділити на три групи. Кожен чинник формувався в певний історичний період. Вони асиметричні, як у часі, так і в геофізичному просторі на планеті. Незважаючи на те, що чинники – явище постійне, їх активність у різні періоди нерівномірна.

Перша група – глобальні чинники, пов'язані зі змінами всесвіту. Це чинники впливу космосу на планету в цілому або вплив окремих космічних явищ на глобальні або локальні зміни умов для існування людини, як на планеті в цілому, так і в окремих регіонах планети.

Це найтриваліший період існування людини на Землі як біологічного виду, рівного в природних правах, серед рівних інших тварин, які населяли колись та існують на Землі нині. Я б назвав цей період мімікрічним. Свідомість людини майже не відрізняється від свідомості тварин, а на думку Чарльза Дарвіна

– свідомість дикої людини міститься навіть нижче рівня багатьох тварин, таких, як собака, мавпа або лев. Як писав Лев Гумільов: «Мімікрія тварин – це спроба обдурити хижака або здобич. Але як хижаки, так і їхні жертви мають право рятувати своє життя, або від голоду, або від поїдання, так що мімікрія виправдана закономірностями біосфери, що є поза добром і злом» [6, с. 560].

Уся мотивація поведінки всіх біологічних істот (*рівних серед рівних*) передбачає єдину мету і зводиться до збереження власного життя.

Ці процеси не підвладні дії людини, але є визначальними для існування форм біологічного життя, серед інших і людини. Разом з тим, ця група чинників впливає на формування підсвідомості людей. У цьому контексті варто зазначити, що під впливом цих чинників формувались усі світові релігії, які існують нині і які існували раніше.

О. Конт писав, що з першою групою чинників безпосередньо пов'язаний найширший різко виражений фазис, що є, власне, фетишизмом, який переважно полягає в тому, що всім зовнішнім тілам приписується життя, істотно аналогічне нашому, але майже завжди енергійніше, унаслідок їх звичайно, сильнішої дії. Поклоніння небесним світилам характеризує піднесеніший щабель цієї першої теологічної стадії, яка на початку ледь відрізняється від розумового стану, на якому зупиняються вищі породи тварин [10, с. 3–7].

Це найтриваліша стадія еволюції людини в часі, що зробила найбільший вплив на формування суспільства. Е. Дюркгейм вважав: «Усякому колективному почуттю притаманна потреба втілитися в особи, формули або матеріальні об'єкти. ...Вони сприяють зближенню людей. Лише випускаючи один і той же вигук, вимовляючи одне й те ж слово, роблячи один і той же жест з приводу одного й того ж предмета, люди відчувають свою єдність і «реалізують її» [8, с. 72].

Саме глобальні чинники стали точкою відліку для формування свідомості людини, як об'єктивно існуюче, але

безсуб'єктно сформоване. Цією точкою відліку Е. Дюркгейм вважав тотем – це символ певного суспільства, клану, прапор суспільної групи, це знак, який відрізняє один клан від іншого. Будучи одночасно і символом бога («тотемічного початку») і символом суспільства, він стає позначенням («фігурою») цієї квазібожественності [8, с. 67].

Поклоніння небу, небесним світилам стало основою тотемного початку. Дюркгейм визначав релігію, як систему знаків, символічне вираження глибокого соціального змісту. «Соціальне життя в усіх своїх аспектах і в усі моменти своєї історії можливе тільки завдяки великому символізму» [8, с. 67]. Символізація властива будь-якому суспільству, від найпримітивніших форм до сучасних цивілізацій ХХІ століття.

Символи фіксують ступінь розвитку суспільства, ступінь і рівень розвитку знань, моральні норми, права і т.д. «Майже всюди, де є тотем, існує закон, що члени одного й того ж тотема... не можуть вступати між собою в шлюб. Як би там не було з'єднання тотемізму й екзогамії існує і виявляється дуже міцними» [24, с. 23]. Тотемічний початок можна визначити як притчу формування свідомості і примітивних форм суспільного правління. Він являє собою соціальну характеристику, особливий тип соціальної дії. Символічне – це особлива нестійка, конфліктна, ще не сформована стадія знакової діяльності, де зверненням ще не поставлені перепони типу влади, цензури, принципу реальності: «У первісних суспільствах немає протяжності «речей», у них ще не «випало в осад» визначення, а тому в них і немає жодної підстави або істинного сенсу» [13, с. 180]. Протяжність цього періоду в часі показує історичний період існування людини у тваринному стані, його близькість до тваринного стану, психологічну дистанцію між людиною і тваринами, а також між різними расами і навіть етносами, будучи визначальним чинником у поведінці.

Вплив першої групи глобальних чинників незмінний, вони завжди актуальні. Змінним є лише їх сприйняття людьми в процесі еволюції свідомості, яка може мати діаметрально протилежні вектори. Спочатку девізом для первісного мислення могла служити знаменита формула Юма: «Будь-яка причина може викликати будь-які наслідки». Немає такого перетворення, немає такої дивної і неймовірної дії на відстані, яка здавалася б безглуздою для цього мислення [11, с. 363].

Друга група чинників пов'язана безпосередньо із зміною внутрішніх природних умов для виживання людини. У цьому контексті російський культурний антрополог і експерт у галузі психології масової поведінки Акоп Назаретян пише: «Позбавлені природних гарантій існування, творці галькових знарядь олдовая – найпершої викопної культури – змогли вижити й утвердитись у цьому світі завдяки надінстинктивним механізмам регуляції поведінки [16, с. 113–114].

Це точка відліку неприродної поведінки людини. Гальмом внутрішньовидової агресії і, разом з тим, імпульсом турботи про нежиттєздатних родичів став невротичний страх мерців, і цей зсув у психіці гомінідів, який уже сам собою передбачає небувалий розвиток мислення й уяви, поклав початок формуванню духовної іпостасі соціального буття».

Ця група природних чинників стала точкою відліку, що поклала край природному стану людини, як тварини і початком її соціального життя. Спираючись на результати польових спостережень, проведених ще в XIX столітті, Ч. Дарвін і Г. Спенсер дійшли висновку, що механізм внутрішньогрупової солідарності заснований на перенесенні агресії на зовнішній світ.

Цю фазу і відповідний їй асиметричний період я б назвав періодом формування етносів. Він безпосередньо пов'язаний з боротьбою за розподіл вільних територій або із завоюванням територій займаних іншими етносами.

До цієї групи чинників належать геофізичні та фізико-біологічні процеси менш залежні від космосу, які визначають

вектор еволюції суспільства, як таку можливість існування, як біологічної форми. Цей вектор визначає саму можливість існування усвідомлення людиною як виду здатність її пристосуватися до даного середовища, виходячи з її форми і змісту. Ці чинники можуть бути залежні або незалежні від свідомості людини. Вони можуть мати фатальне значення для існування людини як виду або за сприятливого збігу обставин, у часі і просторі, ставати визначальними для формування способу виживання людини залежно від відповідності умов середовища, як природних для життя біологічного виду або менш природних, коли людина змушена пристосовуватися до змінного середовища проживання.

Початком цього періоду, спираючись на дослідження Акопа Назаретяна, можна вважати таке явище, як «ненависть первісної людини до «чужих», компенсована симпатією до «своїх», що підтверджується численними даними. Цей феномен і був визначений як культурне псевдовидоутворення (Eibl – Eibesfeldt 1982), засноване на зоопсихологічних передумовах. Представники сусіднього племені сприймаються як істоти іншого виду, і висувалася навіть гіпотеза про те, що люди палеоліту зовсім не воювали між собою, а просто полювали один на одного (*обговорення «мисливської гіпотези» див. [Cartmill, 1994]*).

Схоже, що механізм мисливської агресії дійсно відіграє важливу роль у відносинах між первісними племенами, але, звичайно, не вичерпує її. Як зазначав К. Лоренц (1994), (афективна) агресія виникає тоді, коли об'єкт викликає страх, а ставлення первісної людини до чужинця густо замішане на страху (Meuer, 1990). Тому ворожі установки супроводжуються широкою емоційною палітрою – від мисливського азарту і торжества до амбівалентних почуттів страху і ненависті [16, с. 113–114].

Страх і ненависть до двійника забезпечували безкомпромісну конкуренцію за унікальну екологічну нішу

впродовж понад півтора мільйонів років, від первинного виділення роду ***Номо*** з тваринного царства до неолітичної революції. За цей час з лиця Землі зникло безліч видів і підвидів. У підсумку між твариною і людиною залишилася глибока прірва, яка не має прецедентів на інших стадіях універсальної еволюції. Наприклад, ми можемо спостерігати перехідні форми між живою і неживою речовиною, між рослинними і тваринними організмами і т.д., тоді як усе різноманіття популяцій, опосередковуючи шлях «від мавпи до людини», представлене нині виключно викопними рештками [16, с. 113–114].

Відомий французький філософ і антрополог Люсьєн Леві-Брюль у роботі «Надприродне в первісному мисленні» пише: «...передасоціації, які укладені в колективних уявленнях первісного мислення, є не такі довільні, якими вони здаються».

Байдужі до того, що ми називаємо реальними й об'єктивними відносинами істот і предметів, вони висловлюють інші відносини, набагато важливіші для цього мислення, тобто містичні відносини причетності. Саме ці відносини і реалізуються передасоціаціями. Вони одні і викликають допитливість пралогічного мислення. Спробуйте їм вселити інші відносини, уявні чи реальні, між істотами і предметами: вони відвернуться від них, вони відкинуть їх як помилкові, незначні або смішні. Вони не приділять їм ніякої уваги. Вони мають свій містичний досвід, проти якого (*оскільки первісне мислення жваве*) досвід у власному розумінні слова безсилий. Отже, первісне мислення видається не відступаючим ні перед якою фізичною неможливістю не тільки тому, що взяте абстрактно і сама собою будь-яка асоціація між явищами настільки ж для нього прийнятна, як і інша, а тому переважно, як у первісному мисленні, наперед дані містичні передасоціації, підлеглі закону причетності.

Коли, однак, у якому-небудь суспільстві мислення еволюціонує разом з інститутами, коли передасоціації слабшають і перестають носити нав'язливий характер, то

починають сприйматися. Не інші зв'язки між істотами і предметами, а уявлення набувають характеру загальних і абстрактних понять, а одночасно уточнюється як відчуття того, так і уявлення про те, що є фізично можливим або неможливим. Отже, з фізичної безглуздістю все відбувається так само, як і з логічної. Одні й ті ж причини роблять пралогічне мислення нечутливим до однієї і до іншої. Одні й ті ж зміни, одна й та ж еволюція звертають увагу свідомості на неможливість стверджувати одночасно два положення, що суперечать, і на неможливість вірити у взаємини, які не сумісні з досвідом.

Цей збіг не міг бути випадковим. І та, й інша неможливість дають себе відчувати лише при одній загальній умові: необхідно і достатньо, щоб колективні уявлення почали виявляти тенденцію до набуття концептуальної форми, тобто до перетворення в поняття» [11, с. 364].

Саме в цей період формується колективна свідомість, яка паралельно існує з особистою свідомістю кожного індивіда. Це явище докладно описано К.Г. Юнгом у праці «Минуле і сьогодення»: «Крім нашої безпосередньої свідомості, яка має повністю особистісну природу і яка повністю, як нам здається, є єдиною емпіричною даністю психіки (*навіть якщо ми приєднаємо як додаток особистісне несвідоме*), існує інша психологічна система, яка має колективну, універсальну і безособову природу, ідентичну в усіх індивідів. Це колективне несвідоме не розвивається індивідуально, але успадковується. Воно складається з передіснуючих форм, архетипів, які лише вторинним чином стають усвідомлюваними і які надають певну форму змісту психіки» [2, с. 72]. У даному випадку йдеться про формування менталітету, тобто узагальненого образно-метафоричного поняття, що позначає в широкому сенсі сукупність і специфічну форму організації, своєрідний склад різних психічних властивостей і якостей, особливостей і прояви. Він позначає оригінальність способу мислення, складу розуму або навіть умонастроїв соціальної групи, етносу. Це поняття

еволюціонує, причому може мати різний вектор і має генетичну спадковість. Саме воно формує загальні етнічні ознаки – архетип, який передається у спадок, зокрема і релігійна свідомість. Авторитетний голландський богослов, філософ та історик релігії П'єр Данієль Шантепі де ля Сосса (*Chantepie de la Saussaye, P.D.*), говорячи про методологічний поділ релігій, спирається на геніальне з'ясування питання Гегелем, яке і донині панує в дослідженнях: «Воно повинно бути прийнято не тільки в суб'єктивному значенні, але й в об'єктивному значенні природи духу». Воно містить у собі «основні визначення, які є суттю моменту розвитку поняття і, разом з тим, моменту конкретного розвитку». У цих словах висловлюється подвійна думка: по-перше, те, що цей поділ дає нам розчленування самого поняття, вказуючи на витoki релігії в її єдності і в її багатобічності. Але водночас відділи цього поділу являють собою шаблі підчас розвитку: у релігії відбувається процес переходу від нижчого стану до вищого, що має аналогію у відмінності віків, з якими його часто і порівнювали» [9, с. 17]. Поява релігій базується на специфічно оформлених мотивувальних силах, які відповідають рівню свідомості і передбачають конкретні цілі підчас еволюції і в сутності своїй є емпіричними.

Карл Густав Юнг пише: «...і все ж інстинкти є безособовими, які універсально зустрічаються спадковими чинниками, що мають динамічно-мотивувальний характер і вони часто віддалені від свідомості... Більше того, інстинкти за своєю природою не є розпливчастими і невизначеними – це специфічно оформлені мотивувальні сили, які задовго до свідомості переслідували внутрішні властиві їм цілі і продовжують це робити, незважаючи на будь-який пізніше досягнутий рівень свідомості. ...Архетипи – суть несвідомих образів самих інстинктів. Вони є зразками інстинктивної поведінки» [9, с. 73]. За Юнгом, колективне несвідоме є поняттям «емпіричним» (від др. – грец. *ἐμπειρία* – досвід) [9, с. 73]. Архетипи – це як би мовити приховані в глибині

фундаменту свідомої душі чи її коріння, опущені не просто в землю, у вузькому сенсі цього слова, у світ у цілому. Архетипи являють собою системи установок, які є одночасно й образами, й емоціями. Вони передаються у спадок разом зі структурою мозку, крім того, вони є психічним аспектом. З одного боку, вони формують надзвичайно сильне інстинктивне упередження, а з другого – є найдієвішою підмогою у процесі інстинктивного пристосування. По суті, вони являють собою хтонічну частину душі, тобто ту її частину, через яку душа пов'язана з природою, або принаймні, у якій зв'язок душі із землею і світом найпомітніший» [9, с. 73].

Вищесказане дає нам підстави дійти висновку, що розвиток етносу залежить від зовнішніх чинників, які обумовлюють здатність для виживання людей. Від зародження етнічних відносин до формування держави, тип яких так залежить від умов проживання, які впродовж часу безпосередньо формують моральні властивості та якості етносу, а надалі і тип держави, і є визначальними у формуванні і форми правління.

«У душі ніщо не є мертвим реліктом, усе жваве, і наш верхній поверх – свідомість – перебуває під постійним впливом живого та діючого фундаменту. Вона, як і вся будівля, на ньому тримається» [9, с. 73].

Російський мислитель, почесний академік Імператорської Академії наук Володимир Сергійович Соловйов писав у цьому контексті: «Дохристиянська історія дала нам два типи держави: східну, засновану на рабстві, і західну (*греко-римську*), обумовлену надрабством постійною боротьбою самих панів. На Сході держава означала тільки панування (***так і російською: господарь, государ, держава***) (***Авт. – Самодержавство, самодержець***). Це панування було або патріархальним, або ґрунтувалося на завоюванні. В обох випадках влада государя і підпорядкування підданих були безмежними і безумовними: ні діти з батьком, ні військовополонені з переможцем не можуть

сперечатися про права, для них безумовна покора обов'язкова. Родовий початок і факти завоювання мали силу і на Заході, але тут до них приєднувалася як головний утворювальний чинник постійна внутрішня боротьба політичних сил. На Сході внаслідок душевного складу народів політична боротьба могла бути тільки випадковим явищем. Квістист і фаталіст за натурою і переконанням, що цікавиться переважно, вічним і незмінним боком існуючого, східна людина не здатна наполягати на своїх правах і наполегливо боротися за свої приватні інтереси. ***Хто сильніший, той і правий, протистояти сильному – це безумство.*** Володарі сходу можуть змагатись і боротись один з одним, але ця боротьба нетривала і не змінює стану справ. Перша ознака переваги сили вирішує спір, і піддані підпорядковуються найсильнішій стороні, вбачаючи в ній знаряддя долі або вищої волі. Звідси часта зміна деспотій при незмінності самого деспотизму» [23, с. 373].

Головна відмінність Заходу від Сходу – це наявність тривалої осмисленої історії, яка формує досвід – історичну пам'ять – архетип.

Захід і Схід два протилежні полюси обумовлені геополітичними чинниками, тобто рельєфом і розмірами території, наявністю харчових ресурсів, які обумовлюють життєвий уклад, мораль, а внаслідок – і політику. Вони, зрештою, є визначальним чинником, який обумовлює виживання конкретного соціуму, причому, на всіх етапах еволюції. Від цих чинників залежить, наскільки і в який період є потреба (і здатність) у людей відійти від тваринного стану і перейти до неприродного стану, який є єдиною можливістю вижити.

Група цих чинників лягла в основу тези геополітичної переваги західної цивілізації над народами Євразії, «дисконтинуального поясу» і над народами інших континентів. Ця перевага зумовлена кліматом, який надає вирішальне значення.

На думку Дарвіна, «у диких народів симпатичні почуття обмежуються одним і тим же тісним суспільством» [26, с. 375]. Соловійов вважав, що в «культурних народів більшість людей ...індивідуально-моральне почуття може переступати – і дійсно переступає – не тільки ці тісні, але й інші емпіричні межі». Саме здатність піднятися над особистими, клановими, родинними чи індивідуальними інтересами є основною ознакою відходу від тваринного стану.

По суті, держава являє собою устої (*status*) людства проти зовнішніх стихійних сил, що діють на нього і в ньому. Для такого стану необхідне об'єднання, а об'єднання передбачає підпорядкування. Тому держава, висловлюючи людську самостійність загалом, разом з тим, вимагає суворого підпорядкування собі приватних сил. Так завжди було й буде, вся різниця тільки у властивості й образі цього підпорядкування.

Як писав В.С. Соловійов, тваринний стан людей важко подолати, крім того, він реверсивний через свою природність. «Духовний початок людини, яким вона виділяється з матеріальної природи, або ще не розкрився, або вже втрачений, що ця людина або ця група людей ще не піднеслась актуально над тваринним станом або знову до нього повернулася. Але ця спадкова або набута скотоподібність тих чи інших людей може скасувати або послабити значення моральної людської гідності, яка виразно виступає у величезній більшості людей у почутті сорому, – почутті абсолютно невідомому жодній тварині?» [23, с. 373].

Д. Мейнінг у 1956 році в роботі «Heartland і Rimland в євразійській історії» спеціально звертає увагу, що «геополітичні критерії повинні насамперед враховувати функціональну орієнтацію населення і держави, а не тільки суто географічне становлення території до Суші й Моря» [1, с. 553–569].

Аналізуючи умови формування менталітету слов'янських народів, варто зазначити нетривалість культурного періоду

історії, що є фундаментом на якому ґрунтується загалом азіатський менталітет, який упродовж усієї історії визначав і визначає розвиток цих народів як аутсайдерів світової цивілізації.

Гелфорд Джон Маккіндер так обґрунтовує хронічне відставання східно-слов'янських народів від європейців: «Росія і Польща виникли на лісових прогалинах. Разом з тим, сюди, починаючи від V до XVI століття через степи з віддалених і невідомих куточків Азії прямувала у ворота, утворені Уральськими горами і Каспійським морем, безперервна низка номадів, туранців, гунів, аварів, болгар, мадяр, хозар, печенігів, куман, монгол, калмиків. Під час правління Аттіли гуни утвердились у центрі пушти, на найвіддаленіших «придунайських» острівцях степу, і звідти наносили удари на північ, захід і південь по осілому населенню Європи. Більша частина сучасної історії може бути написана як коментарі до змін, прямо або побічно являв собою наслідки тих набігів. Цілком можливо, що саме тоді англи і сакси були вимушені перетнути море й заснувати на Британських островах Англію. Уперше франки, готи і жителі римських провінцій змушені були стати пліч-о-пліч на полі битви поблизу Шалона, маючи перед собою спільну мету боротьби з азіатами; так вони мимоволі формували сучасну Францію. Унаслідок результат руйнування Аквілеї і Падуї була заснована Венеція; і навіть папство зобов'язане своїм величезним престижем успішному посередництву папи Лева на зустрічі з Аттілою в Мілані. Такий був наслідок, вироблений ордою безжалісних вершників, і які ні над чим таким не замислюємося, що заповонили неконтрольовані рівнини, – це був удар, безперешкодно нанесений азіатським молотом по незайнятому простору. За гунами пішли авари. Саме в боротьбі з ними була заснована Австрія, а внаслідок походів Карла Великого був укріплений Відень. Потім прийшли мадяри і своїми безперервними набігами зі степових таборів, розташованих на території Угорщини, ще більше збільшили значення австрійського

аванпосту, переносючи таким чином фокус з Німеччини на схід, до кордону цього королівства. Болгари стали правлячою кастою на землях на південь від Дунаю, залишивши своє ім'я на мапі світу, хоча мова їх розчинилася у мові їх слов'янських підданих. Імовірно, найтривалішим і найефективнішим у російських степах було розселення хозар – сучасників великого руху сарацинів: арабські географи знали Каспій, або Хазарське море. Але врешті-решт з Монголії прибули нові орди, і впродовж двохсот років російські землі, розташовані в лісах на північ від зазначених територій, платили данину монгольським ханам, або «Степу», і, отже, розвиток Росії було затримано і деформовано саме тоді, коли інша Європа швидко крокувала вперед» [15, с. 164].

Х. Маккіндер вважає, «що єдина історія, на яку слід вважати, є історія середземноморської та європейської рас.

Як викликає неприйняття персона, що виконує важливу суспільну функцію, об'єднуючи своїх ворогів, так само завдяки тиску зовнішніх варварів Європа змогла створити свою цивілізацію. Ось чому я прошу вас поглянути на Європу та європейську історію як на явище, залежне щодо Азії та її історії, бо європейська цивілізація є значною мірою **наслідок вікової боротьби проти азіатських вторгнень**» [15, с. 163].

Російський вчений Лев Гумельов в роботі «Етногенез та біосфера Землі», ґрунтуючись на широкій науковій базі, писав: «У теплий і сухий субореальний період у Південному Сибіру розвилися палеометалеві культури [20, с. 53]. Вони розвивалися на межі тайги і степу в доісторичний період, але наступ холодного періоду і просування лісу на південь підірвав їхні економічні можливості, і культура їх почала занепадати. Зате для мешканців монгольського степу зволоження і поява лісових острівців стало благом, і степова держава, як скотарська, так і мисливська, у середині першого тисячоліття н. е. . вступає в період розквіту [20, с. 118]. Але в другому тисячолітті н.е. це зволоження в південних районах Центральної Азії припинилося.

Степи зсохли, джерела зникли, річки перетворились у сухі річища, а річкові піски відклалися на їхньому дні, стали надбанням вітру і перетворилися на бархани. ...При тривалих засухах площа гірських лісів скорочується так само, як і площа степів, але розростаються кам'янисті пустелі, де життя зникає. Тоді скорочується населення і зникає могутність кочових держав. Саме це явище можна спостерігати, простеживши історію хуннів. У IV–I ст. до н.е. хунни мешкали на схилах Іньшаня і дуже цінували цей район, бо «...ці гори покриті лісом і травою, рясніють життям і звіром» [4, с. 94]. Так описує цю область географ I ст. Втративши Іньшань, хунни плакали, проходячи повз нього. У XX ст. Іньшань уже змінився: «Місцевість ця загалом рівнинна, пустельна, зустрічаються пагорби й ущелини; на півночі велику площу займають піски, які розвіваються. Північна частина плато являє собою кам'янисту пустелю, серед якої зустрічаються невисокі гірські хребти, позбавлені трав'янистого покриву». Таку ж відмінність ми знаходимо в описах Хесі – степу між Алашань і Наньшанем. [5, с. 37–38].

Висновки про азіатський менталітет слов'ян зробив і російський учений геополітик П.М. Савицький: «Без татарщини не було б Росії», – ця теза зі статті Савицького «Степ і осілість» була ключовою формулою євразійства. ...Росія спадкоємиця Великих Ханів, продовжувачка справи Чингіза і Тимура, об'єднальниця Азії. (...) У ній поєднуються одночасно історична «осіла» і «стєпова» стихія» [22, с. 341–356].

«Соціально-політичне середовище і її територія «повинні злитися для нас у єдине ціле, у географічний індивідуум або ландшафт».

Це і є сутність «місторозвитку», у якому об'єктивне й суб'єктивне зливаються в нерозривну єдність, у щось ціле. Це концептуальний синтез. У тому ж тексті Савицький продовжує: «Необхідний синтез. Необхідне вміння відразу дивитися на соціально-історичне середовище і на зайняту нею територію».

«Росія-Євразія є «місцерозвиток», «єдине ціле», «географічний індивідуум», одночасно географічний, етнічний, господарський, історичний і т.д., і т.п., «ландшафт» [20, с. 219–232].

Третя група чинників і період – глобальний, Вони обумовлені закінченням поділу територій Землі між державами і чинниками, що зумовили сам процес глобалізації: розвиток засобів комунікації та транспорту.

Він характеризується відсутністю вільних територій. Разом з тим, процес етногенезу триває. Його особливістю є формування поліетнічних держав. У ХХІ столітті всі міцні держави є поліетнічними: США, Російська Федерація, активно цей процес проходить в усіх країнах ЄС. Він повною мірою стосується всіх демократичних держав, а як природний процес в умовах глобалізації, як ерозія, і всіх тоталітарних і авторитарних країн.

Це період закінчення етнічного панування держав-націй, зниження ролі релігій і політичних ідеологій. У процесі еволюції світ стає прагматичнішим, у якому егоїстичні інтереси раціоналізму превалюють, руйнуючи соціальні начала, які засновані на символічних уявленнях служіння суспільним інтересам. Раціональність вихолощує з суспільної свідомості такі поняття, як честь, гідність, милосердя і співчуття до близьких. Вони замінюються розрахунком і вигодою, перетворюючи предмет самих відносин на засіб платежу. Це найхарактерніше для розбещених пострадянських держав, десуперечність у владі між приватною вигодою псевдоеліти і суспільними інтересами і цінностями вступили в антагоністичні суперечності. Артур Шопенгауер вважав: «Якщо особистість обдарована поганими властивостями, то для неї будь-які насолоди – усе одно, що дорогоцінні вина для отруєного гіркотою рота. ...Вплив усього іншого може бути усунуто і паралізовано; вплив особистості – ніколи. Саме тому заздрість

до особистих переваг найнепримириміша і найретельніше ховається» [29, с. 901–902].

У цьому контексті цікаві висновки французького соціолога, культуролога, філософа-постмодерніста Жана Бодріяра, який вважав, що «символічне являє собою те, що протистойть владарюванню капіталу. Бодрійяр вважав, що символічне існує там, де немає приватного егоїстичного інтересу, де накопичення знань, багатств нічого не варте, де вчинки людини протистоять розрахунку і вигоді раціональності. «Символічне – там, де має значення невинуватена жертва, де сенс вчинку не завжди раціонально осмислений» [3, с. 99].

У цивілізованих (неприродних для людини) суспільствах із «хорошими» формами правління природний для людини егоїзм компенсується (*пригнічується*) правом, заснованим на менталітеті, сформованому протягом усвідомленої історії протистояння дикості примітивних кочових народів. У його основі тривалий період політичної конкуренції всередині етносу, що сприяє інваріантному пошуку шляхів виживання. Це виживання стало можливим тільки завдяки випереджальним темпам наукового, технічного і насамперед гуманітарного розвитку (*перевазі*), заснованого, у свою чергу, на ліберальних цінностях, які сформували властивий Заходу менталітет. Цей менталітет притаманний обом класам, як правлячому – еліті, так і керованому – розвиненому громадянському суспільству. (*Вище мною наведена наукова аргументація*).

Інший полюс – примітивні країни, країни-аутсайтери з «поганими» формами правління прагнуть зберегтись у глобальному світі. Тут так само гинуть символічні відносини. Відносини між правлячим і керованим класами перетворюються на корисливо-односторонні і використовуються владою винятково у власних цілях. Ці відносини виключають інтелектуальний обмін у суспільстві, що веде до деградації і руху суспільства в примітивну (тваринну) стадію. На думку Ж. Бодрійяра, коли вільна «циркуляція» знаків закупорюється, то

утворюються «тромби», згустки влади, виникають феномени накопичення та цінності. У цей момент «символічне ставлення гине»; його механізми корисливо-однобічно використовуються владою, соціальними інстанціями, своїми дарами воно блокує можливість відповідного дару, включаючи найвищий дар – дарування життя: «[...] влада, всупереч існуючим уявленням, – це зовсім не влада зраджувати смерті, а якраз навпаки – влада залишати життя рабу, який не має права його віддати» [3, с. 101–102].

В основі менталітету цього полюса перенесення агресії всередину власного етносу (за Ч. Дарвіном і Г. Спенсером, але вже як відродження генетичної пам'яті), зневага і ненависть до співгромадян (одноплемінників), паразитування, аргументоване примітивно корисливо-однобічною, але за суттю «мімікрією», фундамент якої «шлях диких тварин».

У сучасному світі це розпад системи правління, економічний занепад і навіть фізичне вимирання слов'янських народів, що спостерігається в Україні, Росії і Білорусії впродовж понад 20 років. З часом цей процес буде тільки поглиблюватися. Арнольд Тойнбі вважав, що люди цього можуть навіть не розуміти, а можуть і розуміти. Так, коментуючи небажання України підписати угоду про Митний союз з Росією, Казахстаном і Білорусією, В. Путін сказав: «Але в чому наша проблема? У тому, що якщо рівень митного захисту ще більше буде знижений в Україні, то в Україну хлинуть досить хороші за якістю і дешеві за ціною європейські товари. І вони будуть з внутрішнього українського ринку видавлювати товари українського виробництва – куди? До нас. І ось це створює проблеми» [19]. Путін розуміє, що Росія залишатиметься аутсайдером в економіці і не зможе конкурувати не те що з ЄС, але навіть з Україною, чие виробництво є не більше, ніж «руїнами радянської економіки».

Ці процеси породжують нову ідеологію, визначену мною як цинізм. Вона визначає групову свідомість (в основі якої –

примітивний менталітет примітивного дикого суспільства) як еліти, так і суспільства (слаборозвиненого громадянського суспільства або його прообразу).

Як і в ліберальних демократій у примітивних сучасних суспільствах цинізм є стійким фундаментом, створеним на багатовіковому примітивному, але міцному менталітеті. У цьому контексті цікава думка Найсвятішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила: «А хто такі були слов'яни? Це варвари, люди, що говорять на незрозумілій мові, це люди другого сорту, це майже звірі» [17].

Ці два полюси, у значній мірі, визначають середовище для формування або в бік природного стану дикості, насильства, (*«шлях диких тварин»*, за Н. Макіавеллі), або в бік неприродного розвитку, тобто еволюції суспільних відносин зі знаком плюс. Цей вектор можна розглядати як демократичний розвиток (*«шлях закону»*, за Н. Макіавеллі) [14, с. 127–130]. Він спрямований на концентрацію і мобілізацію всіх людських, передусім інтелектуальних, ресурсів для виживання людства.

Ні еліта, ні суспільство, як писав Арнольд Тойнбі, в умовах розпаду не в змозі усвідомити, що відбувається. Принципи соціальної «мімікрії» переносяться в усі сфери, серед них й інтелектуальну, перетворюючи найважливіше – суспільні науки в інструмент індоктринації суспільства.

Комуністичний режим трансформувався в клептократію, а «науковий комунізм» перетворився на «науковий олігархізм», обійшовши транзитом політичні науки. У країнах СНД ми спостерігаємо пристосування досягнень політичної науки до політичних реалій, для забезпечення інтересів сформованого політичного режиму, що обумовлено формами правління, в основі яких – біополітика в широкому сенсі. Будь-яка людина, що не підтримує правлячий режим, витісняється з кожної сфери діяльності і позбавляється або обмежується її доступ до засобів існування, причому будь-якими, серед них і, як звичайно, неправовими (за допомогою різних форм насильства) способами і засобами. Це приватні держави, які є власністю кланів.

Псевдоеліти, які формуються за індивідуально-моральним принципом і являють собою кримінальні кліки – найбільші мафії в примітивному суспільстві, у яких не переступають індивідуальні, сімейні або кланові інтереси.

Уся політична діяльність у таких умовах є змаганням у вірнопідданстві, вихвалянні влади, обґрунтуванні її винятковості, безальтернативності, правоти і збереження персонального складу псевдоеліти. Мета цього змагання – отримання своєї частини при асиметричному розподілі суспільних матеріальних благ і почестей.

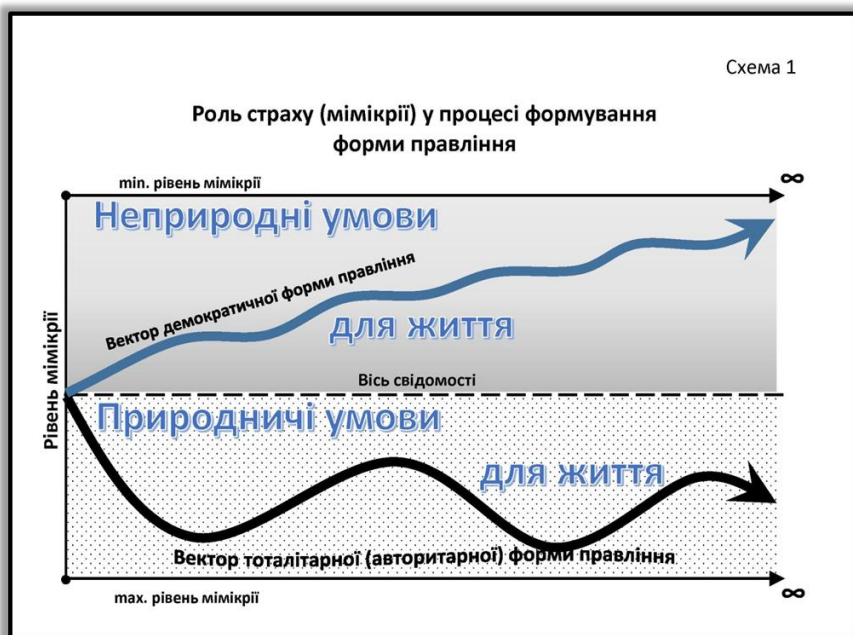
Форма правління є продуктом історичного розвитку кожної конкретної держави. Вона засновується на основі історичного досвіду етносів чи груп етносів, які сформувалися протягом тривалого історичного періоду.

Основоположним чинником є менталітет громадської групи або етносу, його близькість або відстань (*віддаленість за часом*) від природного стану (*тобто від тварини*). Саме цей чинник є показником у формуванні менталітету, так як взаємини людей, які вели осілий спосіб життя, і кочівників мають діаметрально протилежний вектор.

Ці два вектори: істина і брехня – мімікрія. Шлях Закону або насильства (*«диких тварин»*). Кожен з векторів, у свою чергу, формує шлях еволюції. Ліберальний шлях істини спрямований на концентрацію здібностей, свідомості та інтелекту, на забезпечення авангардного суспільного розвитку. Тоталітарна (авторитарна) форма правління примітивних народів – екстенсивний шлях, заснований на насильстві, який гальмує розвиток етносу чи держави. Тоталітарна форма виключає інтелектуальний розвиток етносу, чи нації вищий, ніж інтелектуальний рівень лідера (*вождя, царя, ватажка, «авторитета»*), тому характерною рисою при тоталітарній формі правління є віртуальне спрямування в майбутнє, нескінченна брехня на всіх рівнях і в роботі всіх інститутів. Це постійне прагнення до «модернізації», рівень якої обмежений

інтелектуальним рівнем лідера і псевдоеліти. Саме поняття модернізація свідчить про аутсайдерські позиції держави.

Американський психолог, професор Каліфорнійського університету Пол Екман показує вплив брехні на формування форми правління в пострадянських країнах: «Десятиліттями радянські люди навчалися тому, що для того, щоб чогось досягти, необхідно всіляко ухилятися і обходити правила. Росія (авт. – як і Україна) стала країною, у якій брехня і шахрайство перетворилися на норму, у якій усі знали про корумпованість системи і несправедливість законів – а для того, щоб вижити,

треба було перемогти систему. Якщо всі будуть вважати, що правила треба порушувати або обходити, то соціальні інститути не зможуть працювати» [30, с. 239–243].

У народів, що мають тривалий період історії та осілості, вектор спрямований від природного стану, не тільки в людей, а й у домашніх тварин. Тому почуття страху у формі «мімікрії»

тяжіє до мінімального рівня (*схема 1*). Це стосується країн ліберальних демократій, де «у демократичній державі уряд успішно працює тільки тоді, коли більшість людей вірить, що їм говорять в основному правду, і в них є всі підстави очікувати чесності і справедливості.

Я сподіваюся, що ми ще не дійшли до такого стану. (*Авт. – В Європі*). Брехня державних діячів все ще є подією, яка викликає осуд, а не захоплення» [30, с. 239–243].

У примітивних народів (*кочівників і скотарів*) вектор коливається ближче до рівня збереження «мімікрії» і від нього залежить здатність до самозбереження (*виживання в природних умовах*) (*схема 1*). Це обумовлено формою ведення економіки, пов'язаної безпосередньо зі спілкуванням з тваринами, тобто залежність життя від чисельності тварин, від яких залежить людина, обрання форми спілкування, я б сказав – навіть «гуртожитку».

Страх виступає еквівалентом рівня мімікрії, яка в живій природі «це спроба обдурити хижака або здобич. Але як хижаки, так і їхні жертви мають право рятувати власне життя, або від голоду, або від поїдання, так що мімікрія виправдана закономірностями біосфери, які перебувають поза добром і злом» [6, с. 560].

Засвоєння історичного досвіду суспільством або етносом, що дозволяє пристосовуватися різними неприродними способами до змін біосфери і виживати в постійно мінливому соціальній середовищі, є визначальним чинником у формуванні форм правління.

Форма правління – це сконсолідований продукт усього суспільства або етносу. «Суть консолідації полягає в досягненні широкої і глибокої легітимації, такої, коли всі найважливіші політичні актори, як на елітному, так і на масовому рівні, впевнені, що для їхньої країни демократичний режим краще будь-якої іншої реальної альтернативи, яку вони можуть собі уявити» («Journal of Democracy», 1996, vol. 1, №3) [7, с. 10–15].

Форма правління не є наслідком доброї волі національних еліт чи інших суб'єктивних чинників внутрішньої політики. Форму правління неможливо нав'язати. Цей процес вимагає засвоєння етносом або нацією за певних геофізичних, політичних і зовнішньополітичних умовах.

Форма правління обумовлена не бажанням, а консолідованою здатністю еліти та громадянського суспільства пристосовуватися до постійно мінливих геофізичних і зовнішньополітичних умов для забезпечення виживання в умовах жорстокої всеосяжної природної конкуренції.

Нездатність означає сход етносу чи держави з історичної арени. Історія людства перенасичена подібними прикладами.

Література

1. Meinig D.W. «Heartland and Rimland in Eurasian History» in «West Politics Quarterly», IX, 1956 pp. – P. 553–569.
2. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К.Г. Юнг, Э.Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэк; Сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М.: Мартис, 1995. – 320 с. – (Классики зарубежной психологии). – С. 72.
3. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Зенкин С.Н. (пер. с франц. и вступ. ст.). – М., 2000. – 389 с. – С. 101–102.
4. Вернадский В.И. Избр. соч.: В 6 тт. – Т. I : Изд-во АН СССР, 1954-1960. – С. 94.
5. Гумилев Л. Н. Открытие Хазарии. – М: Айрис-пресс, 2004. – 416 с.: ил. – (Библиотека истории и культуры). – С. 37–38.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Институт ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
7. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? // Полис. Политические исследования : Научный и культурно-просветительский журнал. – 1999. – №1. – С. 10–25.
8. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 352 с.

9. Иллюстрированная история религий. В 2-х тт. / Под редакцией проф. Д.П. Шантепи де ля Соссей. Издание второе. М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1992. – Т. 1. – 414 с., (илл.).
10. Конт О. Дух позитивной философии. – СПб., 1910. – С. 3–7.
11. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с. – (Серия: «Психология: Классические труды»).
12. Ленин В.И. Государство и революция. Избранные произведения: В 3 тт. – Т. 2. – М.: Полит. лит., 1970. – 826 с.
13. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
14. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. М. : Мысль. – 1997. – С. 127–130.
15. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории Источник: Полис. – 1995. – № 4. – С. 163.
16. Назаретян А. П.. Антропология насилия и культура самоорганизации: Очерки по эволюционно- исторической психологии. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с. (Синергетика в гуманитарных науках).
17. Патриарх Кирилл уподобил славян животным и людям второго сорта // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pravda-tv.ru/2010/12/02/5227_23.09.2013.
18. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. : Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993. – 431 с.
19. Путин В.В. Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай». 2013 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/transcripts/19243>. 25.09.2013.
20. Руденко С.И., Гумилев Л.Н. Археологические исследования П. К. Козлова в аспекте исторической географии // Изв. ВГО, 1966. – Вып 3. – С. 244.
21. Савицкий П.Н. «Географический обзор России-Евразии» в сборнике «Мир России – Евразия», 1926. – С. 219–232.

22. Савицкий П.Н. «Степь и Оседлость» в «На Путиях: Утверждение евразийцев». – Берлин, 1922. – С. 341–356.
23. Соловьев В.С. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра. – Мн. : Харвест, 1999. – 912 с. – (Классическая философская мысль).
24. Фрейд З. Тотем и табу. – СПб.–М.: Олимп; ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998: – 448 с.
25. Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии, 1990. – №3. – С. 134.
26. Цит. по: Соловьев В.С. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра. – Мн.: Харвест, 1999. – 912 с. – (Классическая философская мысль).
27. Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения: В 2 тт.: (Пер. с нем.) – Т. 1. / Сост., ред., авт. вступ. ст. А. В. Гулыга. – М.: Мысль, 1987. – 637[2] с, 1 л. портр. – (Филос. наследие).
28. Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения: В 2 тт.: (Пер. с нем.). – Т. 2. / Сост., ред. А. В. Гулыга; Прим. М. И. Левиной и А. В. Михайлова. – М.: Мысль, 1989. – 636, [2] с. – (Филос. наследие).
29. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Афоризмы и максимы. Новые афоризмы / Пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. – Мн.: Литература, 1998. – 1408 с. – (Классическая философская мысль).
30. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. – Питер; СПб; 2010. – 304 с.
31. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс-Универс, 1996. – 336 с. – (Серия: Библиотека зарубежной психологии).

The author analyzes the prerequisites for the formation of political regimes in different countries. Using a broad historical background, achievements in philosophy, geopolitics, sociology and psychology, the author identifies the sources, the periods and phases of the political regimes formation.

The author argues that democracy as a form of government cannot be established in the unprepared soil. It is based on a certain genetically inherited mentality that has been formed in the course of a long, deliberate, historical period of development. According to the author, the defining difference between democracy and totalitarianism is the distance between a lifestyle of a man and an animal that depends on the perception of fear. He concludes that democracy is based on a consolidated capacity of elites and society to survive due to the concentration of total intelligence, suppression of aggression in a legal way. At the heart of totalitarian forms of government there lies tyranny, based on fear of a wild animal – mimicry, that forms a specific mentality.

Democracy and totalitarianism are two antagonistic ways of mankind. They are in a dialectical unity and struggle between genetic propensity for savagery and the need to overcome it, as the only chance to survive in the new geophysical conditions. They determine the nature of the relationship between states and ethnic groups in a global world as well.

Keywords: democracy, totalitarianism, a form of government, mimicry, mentality, globalization, ethnicity.

Автор анализирует предпосылки формирования политических режимов в разных странах. Используя широкую историческую базу, достижения философии, геополитики, социологии и психологии, автор определяет истоки, периоды и фазы формирования политических режимов.

Автор доказывает, что демократия как форма правления не может быть учреждена на неподготовленной почве. Она базируется на определенном генетически наследуемом менталитете, сформировавшемся в процессе длительного, осознанного, исторического периода развития. По мнению автора, определяющим отличием между демократией и тоталитаризмом является дистанция между образом жизни человека и животного, которая зависит от восприятия

чувства страха. Автор делает вывод, что демократия основана на консолидированной способности элит и общества выживать за счет концентрации суммарного интеллекта, подавления агрессии правовым способом. В основе тоталитарных форм правления – произвол, основанный на страхе дикого животного – мимикрии, формирующей специфический менталитет.

Демократия и тоталитаризм – два антагонистических пути человечества. Они находятся в диалектическом единстве и борьбы между генетической тягой к дикости и необходимостью ее преодоления как единственной возможности выжить в новых геофизических условиях. Они и в глобальном мире определяют сущность взаимоотношений между государствами и этносами.

Ключевые слова: демократия, тоталитаризм, форма правления, мимикрия, менталитет, глобализация, этнос.

О.А. Чумаченко

кандидат історичних наук, директор Науково-дослідного інституту глобалізації та європейської інтеграції, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики КиМУ

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І КИТАЮ: 10 РОКІВ ПОТОМУ

У статті досліджуються ключові питання у відносинах «стратегічного партнерства» Європейського Союзу та Китаю протягом останніх десяти років. Особлива увага звертається на інтереси сторін, на чинники, що сприяли або заважали розвитку відносин, головні сфери стратегічного партнерства на сучасному етапі.

Ключові слова: Європейський Союз, Китай, стратегічне партнерство, Спільна зовнішня і безпекова політика ЄС, Спільна безпекова і оборонна політика ЄС, економічна конкуренція тощо.

2003 рік був багатим на події для Європейського Союзу – як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Серед них було і започаткування структурованих відносин з Китайською Народною Республікою.

Заснування «стратегічного партнерства» між ЄС і Китаєм 30 жовтня 2003 року відбулось у момент збігання пріоритетів між двома акторами. Воно також збіглося з однією з найгірших криз у трансатлантичних відносинах, в основному через розбіжності з приводу війни США в Іраку і зовнішньополітичної позиції першої адміністрації президента США Дж. Буша-молодшого. Унаслідок партнерства, ЄС у складі 15 держав і Китай ухвалили три ініціативи, які привернули увагу американських політиків.

По-перше, декларація інавгурації стратегічного партнерства включила угоду про спільний розвиток проекту Galileo, керованої ЄС глобальної навігаційної супутникової

системи і потенційної альтернативи досі домінуючої американської Глобальної системи позиціонування (GPS). Тоді ж запропонована сума грошей для інвестицій і кількість проєктів, що їх планувалося запустити, перетворювало Китай на найважливішого партнера- нечлена ЄС у проєкті [1].

По-друге, держави-члени ЄС, які були зацікавлені в участі Китаю в проєкті Galileo, також запропонували почати обговорення скасування ембарго ЄС на китайську зброю, уведеного після розгону Народно-визвольною армією Китаю студентів на площі Тяньаньмень у червні 1989 року. Крім відправки потужного політичного меседжу, скасування ембарго полегшило б для обох партнерів розвиток співпраці в космічній галузі завдяки подвійному використанню космічної техніки [2].

По-третє, оскільки двостороння торгівля перебувала на підйомі, Народний банк Китаю взяв на себе неофіційне зобов'язання щодо подальшої диверсифікації своїх резервів іноземної валюти – від долара до євро. Підтримку єдиної європейської валюти і супутникової системи Galileo в контексті створення стратегічного партнерства ЄС-Китай, таким чином, можна розглядати як частину традиційної китайської стратегії підтримки європейської інтеграції для того, щоб убити клин між західними союзниками [3].

Восени 2003 року політики ЄС були впевнені, що така політика залучення сприятиме зміцненню довіри між двома партнерами і підштовхне Китай до розвитку за західним зразком. У тому ж ключі, в Пекіна були великі очікування від ЄС, вважаючи, що сильніша й об'єднана Європа могла б працювати з Китаєм, щоб створити новий мультиполярний світовий порядок з метою протидіяти «гегемонічному» статусу США. Наступними роками, однак, зростало взаємне розчарування з обох сторін.

З 2003 року ці два партнери багато в чому змінилися – зокрема, з точки зору їхньої відносної потужності, впливу й політичних уподобань у зовнішній політиці. Одним з

безпосередніх наслідків розширення ЄС 2004 року, у який були включені десять, переважно проатлантично налаштованих центрально-східних європейських держав, стало рішення Ради влітку 2005 року відкласти пропозицію про зняття ембарго ЄС на постачання зброї з Китаю. Оскільки пропозиція зняття ембарго спочатку викликала рішучий супротив США та їхніх азійських союзників, цей крок був добре прийнятий у Вашингтоні, але викликав у Пекіна зневіру, і китайські керівники припинили дивитися на ЄС як на можливого партнера для протидії домінуванню США. Для того, щоб рухати відносини вперед після безвиході ембарго, ЄС і Китай згодом установили стратегічний діалог у грудні 2005 року [4].

Наступний раунд розширення ЄС стався 1 січня 2007 року, зі вступом Румунії та Болгарії. Це вплинуло на економічні відносини ЄС і Китаю. Загальний номінальний ВВП КНР перевищив аналогічний показник Німеччини 2007 року, обігнавши Італію 2000 року, Францію – 2002 року і Великобританію – 2006 року. Тоді як китайсько-європейські відносини зростали в глибину і ширину, одночасно почали з'являтися серйозні неправильні уявлення та відмінності з таких питань, як торгівля, технології трансферів і права людини. Європейці почали звинувачувати Пекін в недобросовісній торговій практиці, штучній підтримці слабкої валюти і введення політичних перешкод, тоді ж як китайська влада критикувала ЄС за відмову в наданні статусу ринкової економіки Китаю в межах СОТ [5]. Для з'ясування цих та інших спірних питань ЄС і Китай запустили на високому рівні економічний і торговий діалог у Пекіні в квітні 2008 року [6].

У липні 2008 року відбувся ще один удар по відносинах, що виник разом із рішенням Європейської комісії виключити китайських підрядників з другої стадії Галілео. Це рішення було прийняте після підрахунків Єврокомісії і виявлення недобросовісної конкуренції з боку Китаю, відсутності належного захисту прав власності та взаємності у сфері державних закупівель Китаєм. Це тоді призвело до

найпомітнішої зупинки у відносинах ЄС-Китай у межах «стратегічного партнерства», створеного 2003 року.

Проблема прав людини і тибетське питання також затьмарили відносини. У березні 2008 року після жорсткого придушення китайською владою заворушень, що вибухнули в Лхасі, президент Європейського парламенту Ханс-Герт Поттерінг закликав ЄС розглянути можливість бойкотування церемонії відкриття Олімпійських ігор у Пекіні в серпні 2008 року на знак протесту проти тривалого порушення прав людини та основних свобод з боку китайського режиму. Багато провідних європейських лідерів того часу (серед них Ангела Меркель, Гордон Браун, Сільвіо Берлусконі й Дональд Туск) не були присутніми на церемонії відкриття. Як китайський уряд, так і китайське населення в цілому сприйняло це як зневагу до всіх реформ, здійснених у КНР від кінця 1970-х років. Щорічний саміт ЄС-Китай, запланований на листопад 2008 року, було відкладено на прохання китайського уряду. Тоді китайсько-європейське стратегічне партнерство сягнуло найнижчої точки [6].

Початок кризи єврозони, проте, надав нового імпульсу, а також вказав на нові пріоритети для двостороннього партнерства ЄС-Китай. На відміну від англо-американських банків і хеджевих фондів, що поширювали скептицизм щодо євро, китайські лідери постійно були налаштовані оптимістично: застосовували державне регулювання в низці випадків, щоб заспокоїти фінансові ринки і переконати європейських лідерів у тому, що вони будуть продовжувати купувати облігації єврозони і підтримувати єдину європейську валюту [7]. Це було і дотепер рухає потребу пошуку нових, але безпечних інвестицій для нарощування валютних резервів Китаю, диверсифікувати ризики від застосування долара і підтримувати економіку регіону, яка стала найважливішим експортним ринком Пекіна.

Китайська підтримка євро також продиктована політичними міркуваннями з боку китайського керівництва,

зацікавленого в подоланні кризи єврозони через призму їхнього давнього бажання мати за партнера сильнішого та єдиного ЄС, який міг би працювати спільно з КНР на противагу американській гегемонії і кинути виклик пануванню долара у світі.

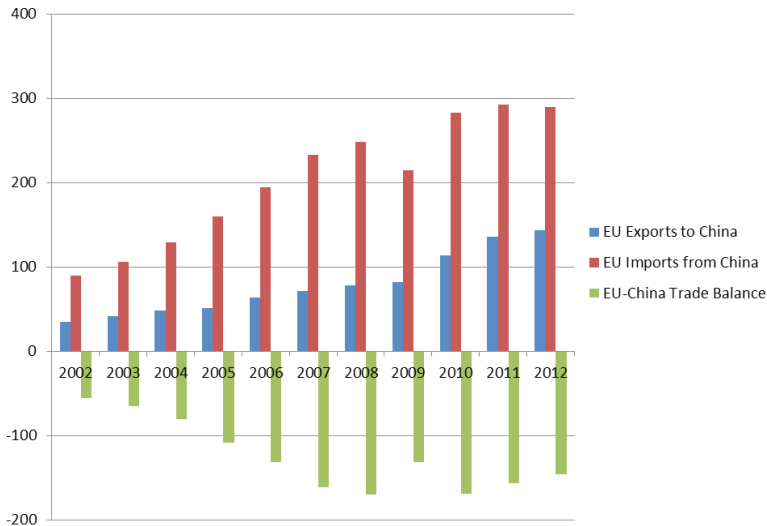
У березні 2009 року, у розпал кризи євро, керівник Народного банку Китаю недвозначно закликав до створення нової міжнародної резервної валюти, відтак знову заявляючи про підтримку євро з боку Китаю. З літа 2011 року Китай прискорив диверсифікацію наявних у нього валютних резервів до такого ступеня, що нині, номіновані в євро активи ставлять близько 30% від загального обсягу іноземних валютних резервів Пекіна (а це близько \$3500 трильйонів, і є найбільшими у світі). Оскільки цей процес не був одностороннім, деякі уряди єврозони та інститути ЄС, у зв'язку з посиленням спекуляції, спостерігали й вітали китайську взаємодію, застосовуючи активну грошову дипломатію. Від моменту свого створення в травні 2010 року Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF), який було замінено на Європейський механізм стабільності (ESM) у жовтні 2012 року, активно прагне китайської підтримки, отримання конкретних обіцянок на купівлю облігацій проданих з аукціону EFSF / ESM € 440 млрд. у фонд порятунку Португалії, Ірландії та Греції. Крім того, Китай уже виявив інтерес до інвестування достатньо гарантовано і безпечно (тобто з рейтингом AAA) єврооблігацій – якщо і коли вони стануть реальністю [7].

Хоча втручання Китаю допомогло зберегти євро на плаву (факт, визнаний провідними інвесторами, такими, як Джордж Сорос та ін.), його участь була досить вибірковою. Пекін поступово переорієнтував основні обсяги покупок облігацій єврозони від периферійних країн до безпечніших основних членів, зокрема Німеччини. У цілому, монетарна діяльність Китаю зробила китайсько-європейське стратегічне партнерство сильнішим унаслідок переслідування спільного інтересу: виживання єврозони та спільної валюти [6].

Нині два партнери тісно пов'язані між собою. Між 2002 і 2012 роками, загальний обсяг торгівлі між ЄС і Китаєм збільшився від € 125 до приблизно € 434 млрд. Однак таке різке зростання в комерційних відносинах ЄС і Китаю також призвело до значних диспропорцій. Дефіцит торгового балансу ЄС з Китаєм, наприклад, є найбільшим двостороннім дефіцитом Євросоюзу з будь-якою однією країною і за той же період часу збільшився від € 55 млрд. у 2002 році до € 146 млрд [6].

Таблиця 1.

Торгівля товарами ЄС з Китаєм (2002–2012)

Значення в мільярдах євро. Джерело: European Union Institute for Security Studies [6].

Європа в цілому програє в конкурентній боротьбі Китаю, оскільки все більше й більше китайських продуктів тепер безпосередньо конкурують з європейськими. Як показує Додатковий індекс для європейського і китайського експорту (економічний показник вимірювання відносної конкурентоспроможності), ЄС зараз перебуває в прямій конкуренції з Китаєм на 35% від 5775 видів товарів порівняно з 15% 2000 року. Тим не менше, тоді як деякі галузі занепадають,

інші зростають, а прибуток європейських компаній у Китаї неухильно зростає впродовж останнього десятиліття, досягнувши близько € 16 млрд. 2012 року.

Кількість і якість двосторонніх потоків інвестицій також зростає. На Китай припадає близько 2–3% від загального обсягу європейських інвестицій за кордоном, тоді як Європа представляє 5–6% зовнішніх іноземних прямих інвестицій в Китаї. У березні 2012 року китайський уряд також увів 30 мільярдів доларів у Китайську інвестиційну корпорацію (Китайський фонд національного добробуту), які будуть використовуватися спеціально для придбання промислових і стратегічних активів у Європі [6].

Політичні відносини ЄС-Китай підтримуються останніми роками і нині включають взаємодію у сферах зовнішньої політики, питань безпеки та глобальних проблем, таких, як зміна клімату і міжнародно-економічне управління. Роль Китаю в межах G-20 зростає, так само, як і в МВФ (де Європа в цілому, навпаки, щосили намагається здійснювати внутрішні реформи, які допомогли б збалансувати представництво між Заходом і «рештою»). Тим часом, «стратегічне партнерство», започатковане в 2003 році, також стало високо інституціоналізованим: одночасно із щорічними самітами ЄС-Китай нині працює Стратегічний діалог високого рівня ЄС-Китай. Проблеми, які обговорюють партнери під час їх регулярних зустрічей, організовані навколо таких питань: політичний діалог, економічний і галузевий діалоги (їх нині понад 80), і діалог люди-до-людей [8].

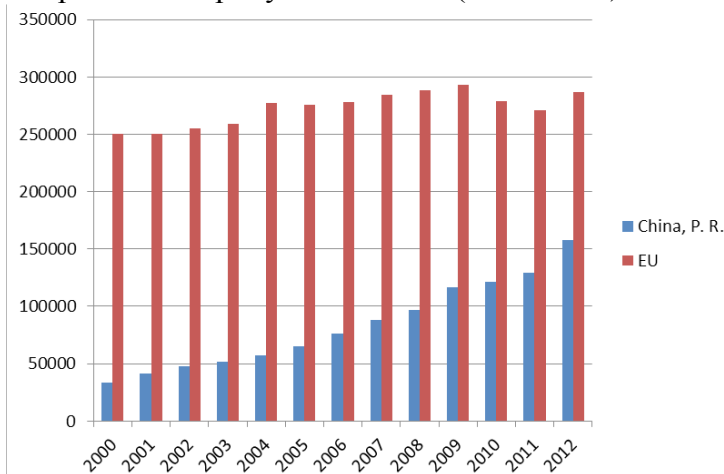
На думку експертів з Інституту Євпроєйського Союзу з вивчення безпеки економічні чинники будуть продовжувати формувати кістяк відносин ЄС-Китай [5]. Двостороння угода про вільну торгівлю (FTA) може стати реальністю в найближчі кілька років, що призведе до подальшого економічного зростання і створення робочих місць. І все ж у військово-політичній сфері є найбільший потенціал для зміцнення довіри між двома сторонами. Хоча цей вимір, як і раніше, перебуває в

зародковому стані, він вартий серйозної уваги як потенційний елемент стратегічного партнерства в майбутньому, передусім з урахуванням тієї різниці, що така співпраця могла б сприяти глобальній безпеці в цілому.

Європейський Союз й досі значною мірою сприймається як, переважно, цивільна влада, й існують сумніви щодо потенціалу ЄС як повноцінного гравця у військово-політичних справах. І все ж, за даними СІПРІ, об'єднані витрати на оборону ЄС в 2012 році становили \$ 287 млрд. (1,7% ВВП ЄС), поступаючись тільки США. Хоча такі агреговані показники не розповідають про всю історію (з кожного боку), знову ж таки за даними СІПРІ, оборонний бюджет Китаю в 2012 році становив близько 158 млрд. доларів – тоді як китайська влада стверджує, що він становить близько \$106 млрд. – це 2% від ВВП [9].

Таблиця 2

Витрати на оборону Китаю і ЄС (2002–2012)

Значення в млн. євро. Джерело: European Union Institute for Security Studies (за даними СІПРІ) [6].

Якщо б його держави-члени захотіли, ЄС міг би ефективно залучити Китай до політичних і військових справ. Після набуття

чинності Лісабонського договору і створення Європейської дипломатичної служби, розпочався безпековий діалог з Пекіном. З 2011 року міністр закордонних справ ЄС баронеса Кетрін Ештон також регулярно зустрічається з китайським міністром оборони, тоді як голова Військового комітету ЄС бере участь у паралельному діалозі зі своїм колегою в НВАК.

Між ЄС і Китаєм діалог відображає ініціативи деяких окремих держав-членів ЄС. Франція, Великобританія та Німеччина, наприклад, мають так званий «стратегічний діалог» з Пекіном, доповнений підготовкою китайських військових офіцерів і взаємними візитами на високому рівні. Китайсько-французьке і китайсько-британське співробітництво також включають об'єднані військово-морські пошуково-рятувальні навчання.

ЄС і Китай уже працюють разом у сфері запобігання конфліктів, регулювання криз і постконфліктної стабілізації. EUNAVFOR поблизу берегів Сомалі вже випробував практику співпраці між військово-морськими силами деяких країн-членів ЄС і Китаєм. Миротворці з двох сторін працювати під прапором ООН у Лівані, а також в інших поточних операціях ООН-ЄС (ДПК, Південному Судані, Малі).

Майбутнє співробітництво може також включати:

- структурований механізм діалогу між Військовим комітетом ЄС і Народно-визвольною армією Китаю, включно з призначенням радника у сфері оборони і безпеки у Представництві ЄС у Пекіні;
- підтримка участі Китаю в місіях Спільної безпекової і оборонної політики ЄС, зокрема, в Африці й на морі;
- цільові спільні військові дії, серед іншого в боротьбі з піратством і в гуманітарних рятувальних навчаннях і операціях [6].

Нині не існує таких суперечливих питань між Китаєм і ЄС, які могли б призвести обидві сторони до військової конфронтації. ЄС можуть безперешкодно укладати альянси в

Азії і залучати Китай до політичних і військових справ, залишаючись вірними союзниками США та конструктивними партнерами АСЕАН. На думку політичних аналітиків, якби ЄС міг розвивати відносини як з його традиційним американським союзником, так і з новим китайським партнером, це б створило більші можливості для сприяння забезпечення глобальної безпеки, а ЄС відігравав би конструктивнішу роль (як посередник у налагодженні діалогу й побудові можливостей) для зниження глобальної й регіональної напруженості, зокрема, між Вашингтоном і Пекіном [6]. Це зробило б партнерство ЄС і Китаю дійсно «стратегічним», а також підготувало б ґрунт для такого необхідного тристороннього механізму діалогу США-ЄС-Китай.

Література

1. Sixth China-EU Summit Beijing, 30 October 2003. Joint Press Statement Brussels, 30 October 2003. 13424/03 (Presse 298) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/77802.pdf
2. Archick K, Grimmett F.R., Kan Sh. European Union's Arms Embargo on China: Implications and Options for U.S. Policy [Електронний ресурс] / Federation of American Scientists. – Режим доступу : <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32870.pdf>
3. Men Jin. EU-China Relations: Problems and Promises [Електронний ресурс] / University of Pittsburg. Archive of European Integration. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/9060/1/MenEUchinaLong08edi.pdf>
4. Smith Michael, Xie Huaixian. The European Union and China: The Logics of 'Strategic Partnership' [Електронний ресурс] / Journal of Contemporary European Research. – 2010. – Vol. 6. – №4. – Режим доступу : <http://www.jcer.net/index.php/jcer/article/view/277/248>

5. Willis A. China Losing Interest in Early 'Market Economy Status' [Електронний ресурс] / EU Observer. – 2010. – Режим доступу : <http://euobserver.com/china/31528>
6. Casarini Nicola. The EU-China partnership: 10 years on [Електронний ресурс] / European Union Institute for Security Studies. – Briefs. – №35. – 2013. – 11 October. – Режим доступу : <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/the-eu-china-partnership-10-years-on/>
7. Aileen Wang, Edwards Nick. China to keep investing in euro zone debt: China central bank [Електронний ресурс] / Reuters. – 2012. – Feb 15. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/article/2012/02/15/us-china-europe-idUSTRE81E07J20120215>
8. Barton Benjamin The EU-China Strategic Partnership: Counter-Piracy Cooperation Game-Changer? [Електронний ресурс] / E-International Relations. – 2013. – June 3. – Режим доступу : <http://www.e-ir.info/2013/06/03/the-eu-china-strategic-partnership-counter-piracy-cooperation-game-changer>
9. SIPRI Yearbook 2013. Armaments, Disarmament and International Security. Summary [Електронний ресурс] / Stockholm International Peace Research Institute. – Режим доступу : <http://www.sipri.org/yearbook/2013/files/SIPRIYB13Summary.pdf>

This article examines the key issues in the relationship of «strategic partnership» of the European Union and China over the past decade. Particular attention is paid to the interests of the parties, the factors that contributed or hindered the development of relations, the main areas of today's strategic partnership.

Keywords: European Union, China, strategic partnerships, Common Foreign and Security Policy, Common Security and Defence Policy of the EU, economic competition.

В статье исследуются ключевые вопросы в отношениях «стратегического партнерства» Европейского Союза и Китая в течение последних десяти лет. Особое внимание обращается

на интересы сторон, на факторы, способствовавшие или мешающие развитию отношений, главные сферы стратегического партнерства на современном этапе.

Ключевые слова: Европейский Союз, Китай, стратегическое партнерство, Общая внешняя и политика безопасности ЕС, Общая политика безопасности и обороны ЕС, экономическая конкуренция.

УДК 004.9:007:316.776.4:327:65.012.8(100)

О.Й. Гринкевич

*кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри міжнародної інформації
Університету «Україна» (Київ, Україна)*

О.О. Гринкевич

Національний інститут стратегічних досліджень

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ НАЦІЛЕНОСТІ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Доводиться необхідність найтісніших взаємозв'язків між теоретичними дослідженнями і соціальною практикою засвоєння інформаційних потоків та нововведень в ІКТ. Показано, що квазіполітичний характер економіко-політичних груп, які в основному визначають сутність і головний зміст внутрішньої і зовнішньої політики країни, лишає останню необхідного рівня самостійності, не дозволяє своєчасно реагувати на зміни в суспільному житті, пов'язані з просуванням останнього в бік інформаційного суспільства. Запити на відповідні наукові розробки, як звичайно, запізнюються, а їх фінансування не набуває необхідного розмаху. Намічені шляхи та напрями подальших досліджень, що пов'язані з ризиками, викликами, загрозами та проявами небезпеки людині, суспільству та державі, які генеруються стрімким поширенням у суспільній практиці все значнішої кількості нововведень в інформаційній сфері.

Ключові слова: нововведення ІКТ, теоретичний аналіз, легітимна влада, опозиція, політико-економічні групи, ризики, виклики, загрози, небезпеки, асоціальні сили, аналітичні агенції та центри, хаос, що керується.

Про бурхливий, лавиноподібний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) не говорить тільки лінійний. Думка про це вже давно стала трюїзмом (англ. truism), але при всьому тому чіткого розуміння того, які вимоги у зв'язку з цим постають перед наукою і науковцями, політичними керівниками і працівниками аналітичних структур, що їх забезпечують, усе ще не сформувалося.

Деякі теоретичні напрацювання у вітчизняній науковій літературі є. Можна згадати праці В. Гондюла, Г. Почепцова, М. Рижкова, Є. Макаренка, В. Коломійця, М. Ожевана та інших. Але при цьому розглядалися ті можливості, що стрімко з'являються в інформаційній сфері. Увага негативним проявам, що стали спостерігатись у процесах опанування новітніх ІКТ, почала приділятися тільки останніми роками (дивись роботи Г. Почепцова, І. Решетняка, А. Григор'єва). Питанню ж потрібних змін у характері взаємозв'язку між теоретичним аналізом і практикою масового поширення нововведень ІКТ в інтересах зменшення або нівелювання можливих негативних наслідків уваги, наскільки нам відомо, не приділялося.

І це при тому, що теоретичні дослідження виявилися не здатними до завчасного розкриття механізмів і шляхів впливів (насамперед негативних) новітніх технологічних розробок у соціальній комунікації, які яскраво проявились у подіях «арабської весни» 2011 року [1]. З певним запізненням були описані (тільки описані), але недостатньо проаналізовані інформаційні аспекти так званих кольорових революцій кінця ХХ – початку ХХІ століть [2].

Як це не дивно виглядає, але висновок щодо того, що: «Інтернет перетворився на потужний засіб поширення не просто інформації, а і цінностей. Twitter, Facebook, ВКонтакте та Blackberry вже не просто засоби зв'язку, а інструменти великих соціально-політичних змін» [3], був сформульований політиками-практиками, а не завчасно науковцями. І, на жаль,

цей висновок виглядає як статична констатація, а не як підстава для оперативних практичних дій.

Навіть дуже поверхневий аналіз поточних подій у соціально-політичному житті України показує, що чинна влада все ще перебуває в полоні застарілих поглядів на питання соціально-політичної стабільності, коли досягнення останньої практично гарантувалася міцними силовими структурами.

Ситуація виглядає загрозливою і тому, що економіко-політичні групи, що нині визначають внутрішню і зовнішню політику українського уряду (так, як і опозиції), за деякими винятками тільки-но піднімаються до рівня дійсних політичних партій [4, с. 199–201]. Наявність у їх кількості компрадорськи націлених угруповань та інші небажані для суспільства характеристики названих вище угруповань визначає те, що курс країни дуже часто визначається тимчасовим збігом інтересів великих капіталів, які далеко не завжди збігаються з національними інтересами України. У цілому керівна верхівка країни ще не в повній мірі здатна здійснювати самостійну політику, а тому «політичний курс» країни суттєво коливається. Саме цим, на наш погляд, можна хоч якось пояснити деякі швидкі зміни в курсі керівництва країни щодо підписання документів про асоціацію з ЄС упродовж 2013 року.

Водночас новітня практика доводить, що навіть авторитарні (тоталітарні) політичні структури з надмірним репресивним апаратом не в змозі протистояти масовим рухам, що напрочуд легко організуються, направляються, координуються і навчаються завдяки новітнім ІКТ.

Сучасне протистояння влади й опозиції в Україні демонструє поступову втрату правлячою більшістю, виконавчими та представницькими інституціями рівня легітимності. Багато в чому це пояснюється недооцінкою протистояння в інформаційній сфері, відсутністю необхідних фахівців, запізненням у теоретичному осмисленні процесів, що отримали назву інформаційної війни.

Майже не розробленими залишаються питання протистояння з боку легітимної влади всіляким (в тому випадку і віртуальним, необґрунтованим) інформаційним закидам опозиційних і прямо ворожих сил.

Процес, що все прискорюється імпульсивної та стрімкої зміни поколінь пристроїв (девайсів) комп'ютерної техніки та ще більш швидких перемін у пакетах прикладних програм на практиці гостро поставили питання організації та кінцевих результатів навчання молоді у вищих навчальних закладах. У багатьох вітчизняних вищих навчальних закладах (ВНЗ) невинно відбуваються процеси не тільки остаточного старіння лабораторної і технологічної бази [5] (це там, де вона була, а в деяких комерційних ВНЗ її так і не створено), а й щодо того, що низка фахів (спеціальностей) підготовки у ВНЗ застарівають, зникають з практики виробництва за час менший, ніж термін навчання бакалавра (магістра) [6–8].

Враховуючи вищевикладене та інші негативні наслідки, що виявляються в міру того, як нововведення ІКТ поширюються та стають усе масовішими, на наш погляд, доцільно розглянути можливості зменшення негативів за допомогою випереджуючого розвитку наукових досліджень, які б мали суттєву практичну націленість.

Досі, як це можна констатувати, у підходах до аналізу розвитку ІКТ переважала певна ейфорія від відчуття тих можливостей і переваг, які відкривали для людства нововведення. Але сувора практика буття вже багато разів нагадувала, що в світі не існує явищ, обладнання та засобів, для яких були б характерними тільки позитивні прояви.

Будь-яке нововведення має і власні негативні прояви, останні можуть стати зрозумілими далеко не з перших випадків використання технології, засобу, приладів тощо. Саме тому одним з актуальніших завдань науки є підвищена увага до аналізу ризиків, пов'язаних з нововведеннями та все зростаючими темпами втілення останніх у соціальне життя.

Нині є достатньо розвинуті положення теорії управління ризиками. Так, у сфері промисловості це вже давно вважається само-собойо необхідною справою, сформовано достатню законодавчу базу [9, 10]. Науковцями у сферах банківської та страхової справи напрацьовані працездатні методики визначення якісних і кількісних параметрів ризиків, що досліджуються [11, 12].

Хоча, наскільки нам відомо, визначення ризиків для нововведень в інформаційній сфері та галузі ІКТ поки що не відбувається, їх можна було б достатньо легко започаткувати, базуючись на здобутках споріднених галузей і знаннях експертів, для узагальнення останніх використати накопичений досвід створення як апаратного, так і програмного складника баз знань.

Висловимо низку зауважень щодо вихідних позицій положень майбутніх суджень щодо рівнів ризику. Досвід, отриманий Україною і киянами, переконливо свідчить, що реальністю можуть стати і на практиці стають події, імовірність яких математично може виглядати дуже незначною (катастрофа на ЧАЕС). А тому найважчі з точки зору наслідків і реальних небезпек ризику повинні розглядатись обов'язково.

До того ж, перевагу в дослідженнях рівнів ризиків повинні отримувати дослідження тих новітніх досягнень ІКТ, які вже від самого початку характеризуються виходом на: широкі маси населення; багато галузей суспільного життя; питання організації та управління суспільством тощо.

Також особливої уваги з боку науковців потребує оперативний розгляд ризиків, що можуть бути згенеровані спробами сил, які націлені скористатися досягненнями ІКТ для організації безладдя, захоплення влади в інтересах «світового закулісся», а також прагненнями скористатися досягненнями ІКТ з боку асоціальних, кримінальних, терористичних елементів тощо.

Для існуючих технологічних рішень показники ризику можуть бути визначені на підставі експертних опитувань, а для тих, що тільки з'являються (чи ще розробляються в лабораторіях та на експериментальному виробництві), можуть використовуватися якісь середні, або оціночні показники.

Виходячи з нашого розуміння діалектики і логіки процесів забезпечення безпеки процесів життєдіяльності, наступним кроком у вивченні ситуації, що формується навколо ІКТ нововведень, повинно бути визначення викликів безпеці. Виклик – це такий стан ситуації, коли існуючий ризик не був врахованим і отримав додатковий негативний розвиток. До об'єктивно неминучої можливості просування в бік небезпеки додався суб'єктивний фактор.

В умовах сучасних міжнародних відносин це можуть бути наміри якихось спецслужб, задуми терористичних груп або кримінальних структур, бажання угруповань або окремих не доброчесних підприємців здійснити рейдерські захоплення націлені на чужі території, владу, власність тощо.

Протистояти таким зазіханням можна й треба, навіть просте надання гласності подібним планам різко скорочує можливості майбутніх «нападників». До того ж, викриття ворожих щодо нашої країни (бізнесу, власності тощо) намірів виступає міцним мобілізуючим фактором, що дозволяє сконцентрувати власні зусилля і накопичувати необхідні ресурси протистояння.

Глибоке вивчення історії та динаміки зростання викликів дасть змогу знайти такі розв'язки в ситуації, які можуть задовольнити обидві сторони можливого конфлікту. Так, наприклад, напружена ситуація навколо української газотранспортної системи давно могла б бути розв'язана, причому на користь усіх зацікавлених сторін – і постачальника, і транзитера, й отримувачів газу в Європі. Тристоронній консорціум дозволив би достатньо м'яко погодити інтереси і забезпечити взаємовигоди росіян, українців й європейців.

Своєчасне виявлення викликів безпеки країни, бізнесу, суспільному спокою тощо – важливе завдання різноманітних аналітичних агенцій і центрів, включаючи аналітичні підрозділи різноманітних державних спецслужб і дипломатичних установ. Образно кажучи, діяльність з виявлення викликів є діями на «передньому краї» захисту національних інтересів держави, захисту власного бізнесу, захисту особистих інтересів людини. Виявлення можливостей та вміння зняти майбутню напруженість у відносинах значно зменшує можливі втрати від зростання конфронтації, дозволяючи економити сили та ресурси, дозволяючи поступово і невпинно досягати зростання добробуту громадян країни.

Водночас антагоністичні ідеологічні установки, асоціальні та прямо кримінальні прагнення, неадекватне розуміння магістральних напрямів суспільного прогресу можуть сприяти зростанню рівня небезпеки, коли виклики отримують чіткішу артикуляцію, починають спонукати їх суб'єктів до діяльності. Подібний характер розвитку викликів майже неминучий тоді, коли наші аналітичні служби не змогли виявити їх зародження і подальший розвиток, виявилися нездатними розшифрувати їх.

Для будь-кого з тих, хто займається аналітикою сьогоденних подій міжнародних відносин та зовнішньої політики країн світу, зрозуміло, що отримання даних щодо намірів акторів схильних до негативних дій, як звичайно, стає можливим завдяки зусиллям і способам відповідних спецслужб. Але це не означає, що припущення щодо наявності таких намірів не можна отримати за допомогою методів наукового дослідження. У нагоді може стати й порівняльний компаративний аналіз геополітичних поглядів і концепцій акторів міжнародних відносин, і сценарні проробки можливих варіантів розвитку відносин держав, й економіко-математичні розрахунки щодо наявних і потрібних, з точки зору темпів розвитку, що практично досягаються, ресурсів усіх видів, й історико-хронологічний розгляд особливостей відносин і

намірів у попередні періоди, й аналіз ситуації на підставі системного підходу. Свій внесок у прагнення з'ясувати істинні наміри контрагентів у міжнародних відносинах покликані внести процедури контент- та івент-аналізу тощо.

Окремо хотілось би відмітити, що означені напрями науково-аналітичної розвідки повинні відповідати сучасним вимогам щодо забезпечення своєчасності подачі результатів на розгляд уповноваженим представникам влади. Бурхливий характер розвитку ІКТ може зробити не потрібними наукові розробки, якщо вони не встигають за розвитком подій і не озброюють політиків-практиків пропозиціями щодо поліпшення справ щодо нівелювання викликів, їх мінімізації.

Висловлені думки, на наш погляд, наочно показують, чому потрібні нові структури та нові способи організації діяльності науковців-аналітиків, чию працю вже давно не можна «планувати» як у радянські часи – «п'ятирічками». Інформаційно-аналітичні центри, агенції або відносно самостійні підрозділи в них повинні з'являтися під проблему і завершувати свою діяльність у момент розв'язання останньої. Слід також наполегливо шукати форми і засоби прискорення «передавання» наукових думок в уяву осіб, що приймають рішення.

Можливо, ми перебільшуємо, але здається, що опанувати сьогоденну практику суспільного життя можна тільки на підставі безпосереднього включення до неї наукової складової, перетворення науки (аналітики) в безпосередньо виробничу силу суспільства.

Зміна поколінь інформаційно-комунікаційних технологій задає такий темп, що наукові розвідки щодо попередніх з них почали відставати від потреб практики, а тому все частіше виявляються непотрібними політикам-практикам і взагалі реальній суспільній практиці.

На досвіді конкретних докорінних змін, що відбувались у деяких країнах світу під час «квіткових» революцій, подій

«арабської весни 2011 р.», цифрового майдану в Києві в лютому 2012 р., «болотних протестів» у РФ 2011 – 2013 рр., наочно доведено, що там, де влада не приділяє достатньої уваги науковим розвідкам у сфері міжнародної інформації та новітніх ІКТ технологій, навіть невеликі зусилля з-за кордону можуть привести до повалення начебто сталих (з позицій вчорашнього дня) політичних режимів. Ті ж самі події доводять, що і в ініціаторів хаосу не існує достатньо надійних наукових розробок нормалізації соціального життя в країнах зі зруйнованим попереднім соціальним ладом, бо навряд чи в їх задумки входило приведення до влади в Єгипті відвертих ісламістів або нинішніх сепаратистів Лівії. Хоча деякі з дослідників вважають, що створення хаосу і є дійсною метою певних світових сил [13–15].

Що стосується наступного етапу розвитку негативної ситуації, то слід розуміти, що загрози небезпеці стають реальністю, коли суб'єкти націлені на захоплення чужої власності, влади, бізнесу та території починають діяти, готуючись до своїх «атак».

Практичну діяльність, що має відверто ворожий характер, можна якось замаскувати, прикрити її дезінформаційним потоком, але її не можна зробити не відчутною. Науково побудований моніторинг подій у світі майже відразу показує ті напрями і викриває тих акторів міжнародного життя, ініціаторів бізнесових змагань та й окремих активних учасників міжнародних подій, діяльність яких перетнула ту межу, яку ще можна було вважати безпечною.

Суттєве зростання військових витрат, анонсація новітніх програм переозброєнь, суттєві перетворення в діючій армії, значно підвищуючи її мобілізаційний та бойові потенціали, характер пересування частин і підрозділів, задуми (легендування) чергових і позачергових навчань, маневрів і багато іншого дозволяє зробити завчасні висновки про воєнну (традиційну) загрозу нашій державі. Якщо ж до цього ми

зможемо ретельно проаналізувати характер дій можливого противника в інформаційній сфері, зможемо своєчасно виявити атаки інформаційно-психологічною зброєю [16] та ефективно задіяти методики інформаційного протистояння, то кінцева перемога буде без сумніву на нашому боці.

Постійна увага до розгортання дій, що можуть нести із собою загрози нашій національній безпеці, дозволяє сучасно організовувати заходи, націлені на послаблення рівня загроз, дискредитацію дій сил, схильних до силового з'ясування питань, забезпечує своєчасну організацію союзів з дружніми силами, використання світового миролюбного потенціалу.

Про характер науково-дослідницької роботи щодо нівелювання та відвернення загроз бізнесовим структурам ми писали раніше [17]. Кілька слів щодо особливостей відстеження дій так званих активістів-індивідів у міжнародних відносинах, що породжують загрози, котрі підвищують рівень небезпеки. Хоча таких і не багато, але і їх зусилля за певних умов можуть бути відчутними. Згадаємо хоча б атаку 16.09.1992 р. на англійський фунт стерлінгів фінансового спекулянта Дж. Сороса [18], або допомогу помаранчевим з боку російського авантюриста Б. Березовського [19].

Взагалі ж увага до подій у світових фінансах конче необхідна. Допустимо, якщо б російські науковці й аналітики завчасно виявили критичні моменти в розвитку кризи в банківському секторі Кіпру і порадили російським особам, що приймають рішення, вивести російські капітали з депозитних рахунків кіпрських банків хоча б за добу до прийняття конфіскаційних рішень, то значно спокійнішими і зваженішими були б слова російського голови кабінету міністрів Д. Медведєва щодо цієї кризи [20].

На жаль, наукові розробки далеко не завжди слідують за розвитком ІКТ. Скоріше вони запізнюються, а тому загрози накопичуються і час від часу переростають тепер уже в небезпеки, як це зараз характерно, наприклад, зі станом справ з

доступом дітей і молоді до небезпечних матеріалів у мережі Інтернет. І тоді вже справою практиків (причому справою не дуже обґрунтованою науково) стає швидке зупинення зростання подібних небезпек, нівелювання і всілякого зменшення їх наслідків, повернення до більш-менш допустимого з позицій моралі і загальноприйнятих соціальних норм життя[21].

Підсумовуючи наші міркування, є всі підстави стверджувати, що бурхливий розвиток ІКТ всіляко підштовхує прискорення не тільки процесів і явищ соціального життя, а й потребує наближення відповідних наукових досліджень до потреб соціальної практики. Будь-які запізнення в науковому осмисленні ризиків, викликів, загроз, що супроводжують та породжуються втіленням у життя нововведень в інформаційній сфері та її телекомунікаційному забезпеченні, обертаються реальними небезпеками для різноманітних категорій людей і всього людства в цілому.

Література

1. Gladwell, Malcolm. From Innovation to Revolution. Do Social Media Make Protests Possible? / Malcolm Gladwell and Clay Shirky // Foreign Affairs. – 2011. – March/April; або [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.foreignaffairs.com/articles/67325/malcolm-gladwell-and-clay-shirky/from-innovation-to-revolution>.
2. Гавриличко Ю. «Дни гнева» – сетевые революции нового типа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fondsk.ru/news/2011/03/30/dni-gneva-setevye-revoljucii-novogo-tipa.html>.
3. Грищенко К. Україна: від пострадянської до європейської держави [Електронний ресурс] / К. Грищенко. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/51759.htm>.
4. Гринкевич О.О. Економіко-політичні групи: міжнародно-інформаційні протиріччя / О.О. Гринкевич // Матеріали

- міжнародної наукової конференції «Міжнародна інформація: концептуальні та прикладні виміри». – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2013. – С. 199 – 201.
5. Колосар С.С. Тенденції розвитку системи працевлаштування випускників вищих закладів [Електронний ресурс] / С.С. Колосар. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2011-2/doc/2/03.pdf>.
 6. Самые ненужные модные профессии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profcareer.ru/lib/art_fashion.php?PHPSESSID=9vnvkftfsos64a0h4hc284694b0.
 7. Казахстанские вузы штампуют никому ненужных специалистов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://total.kz/society/2012/11/21/kazahstanskie_vuzy_shtampuyut_ni.
 8. Шилкин А. «Эффективные» ВУЗы выпускают ненужных работников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chel.dkvartal.ru/blogs/post/effektivnye-vuzy-vypuskayut-nenuzhnyh-rabotnikov>.
 9. Івченко І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посібник / І.Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
 10. Скріпко Т.О. Інноваційний менеджмент : підручн. / Т.О. Скріпко. – К. : Знання, 2011.
 11. Управління ризиками в митній службі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/pbooks/book-10/ua/chapter-665/>
 12. Наказ «Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України» від 24.05.2012 № 597 [Електронний ресурс] / Міністерство

- фінансів України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0882-12>.
13. Неклесса А.И. Управляемый хаос: новый цивилизационный контекст / А.И. Неклесса // Связь времен; Т. 3 / отв. ред. В.А. Зятицкий. – М., 2002.
 14. Павлов Ш. Управление раздуваемым хаосом // Со-Общение. – 2005. – №3.
 15. Лепский В.Е. Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъектности развития [Электронный ресурс] / В.Е. Лепский. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/lepppppskiy.htm>
 16. Панарин И.Н. Вторая мировая информационная война – война против России [Электронный ресурс] / И.Н. Панарин. – Режим доступу : <http://www.km.ru/spetsproekty/2012/01/10/vzaimootnosheniya-vlasti-i-smi-v-mire/vtoraya-mirovaya-informatsionnaya-voyna>.
 17. Гринкевич А.И. Недружественные (рейдерские) поглощения через призму понятий науки о безопасности (безпекознавства) / А.И. Гринкевич // Враждебные поглощения в Украине; выпуск 3.– 2007
 18. Черная среда (1992) [Электронный ресурс]. – Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрная_среда_\(1992\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрная_среда_(1992)).
 19. Березовский дал на Оранжевую революцию \$45 млн [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2011/07/12/105589_berezovskiy_dal_na_oran_zhevuyu_rev.html/
 20. Медведев Д. : В банках Кипра заблокированы деньги Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://top.rbc.ru/politics/21/03/2013/850096.shtml/>.
 21. Рубан Вікторія. Центр «Ла Страда-Україна» за підтримки Уповноваженого Президента з прав дитини презентував Кодекс провайдерів щодо захисту дітей у глобальній мережі та на Інтернет-ресурсах [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_233.html.

The necessity of especially close intercommunications between theoretical researches and social practice of informative streams mastering and innovations in IKT is shown. The difficulties in rise of informational society are caused by quasi-political character of economic-political groups which determine essence and major tense in holding domestic and external policy of country. Mainly abandons the necessary level of independence, does not allow in good time to react on changes in social life, related to advancement last toward informative society To wash down on the proper scientific developments, as a rule, is late, and their financing does not acquire a necessary scope. Ways and directions of subsequent researches, related to the risks, calls and threats safety of man, society and State that arises in informative sphere are set.

Key words: new experience in ICT, theoretically analysis, legitimate authority, opposition, economic-political groups, risks, challenges, threats safety, dangers, asocial powers, analytical agencies and centers; chaos that controls

Показана необходимость особо тесных взаимосвязей между теоретическими исследованиями и социальной практикой освоения информационных потоков и нововведений в ИКТ. Показано, что квазиполитический характер экономико-политических групп, которые в основном определяют сущность и основное содержание внутренней и внешней политики страны, ограничивает необходимый уровень самостоятельности последней, не позволяет своевременно реагировать на изменения в общественной жизни, связанные с продвижением ее по направлению к информационному обществу. Запросы на соответствующие научные разработки, как правило, запаздывают, а их финансирование не

приобретает необходимого размаха. Намечены пути и направления дальнейших исследований, связанных с рисками, вызовами, угрозами безопасности и проявлениями опасностей для человека, общества и государства, теми, что создаются стремительным продвижением в общественную практику все большего количества нововведений в информационной сфере.

Ключевые слова: нововведения ИКТ, теоретический анализ, легитимная власть, оппозиция, экономико-политические группы, риски, вызовы, угрозы, опасности, асоциальные силы, аналитические агентства и центры, управляемый хаос.

УДК 061.327(045)

С.І. Даниленко

*доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних
медіакомунікацій та комунікативних технологій
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Визначено, що інформаційне суспільство та зусилля щодо його розвитку в Україні є важливим чинником цивілізаційного вибору нашої держави. Автор доходить висновку, що впродовж останніх років Україна відносно стабільно утримує середні позиції у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, соціокультурний складник, законодавче забезпечення, доступ до інформації, інформаційно-комунікаційні технології.

Специфічною (і дуже суттєвою для аналізу) рисою інформаційної сфери сучасного суспільства є її принципово недискретний і при цьому – багатовимірний характер. За низкою своїх фундаментальних ознак вона є цілісним феноменом, але на рівні соціальної практики інформаційний складник наявний у всіх основних галузях суспільного життя, причому її прояви є надзвичайно різноманітними. Дещо схематизуючи ситуацію, можна розглядати інформаційну сферу і як окремих сектор економіки, і як чинник її модернізації, і як джерело потужних соціокультурних трансформацій. ІКТ дедалі активніше застосовуються в екологічній, медичній, військовій, політико-адміністративній, медійно-комунікаційній, культурній, науково-освітній сферах, видозмінюючи їх і надаючи соціальному та людському розвитку нових якостей, сенсів і вимірів.

Багато вітчизняних учених присвятили свої дослідження цій проблематиці, зокрема, це такі науковці, як О. Голубицький, С. Дзюба, Д. Дубов, О. Зернецька, Є. Макаренко, А. Москаленко, М. Ожеван, А. Семенченко, О. Стариш, А. Чичановський, В. Шкляр. Серед зарубіжних дослідників слід виокремити роботи таких учених, як А. Анджеєвська, Д. Белл, П. Бурд'є, Ф. Вебстер, У. Дайзард, М. Кастельс, О. Кисельов, В. Пісарек, С. Расторгуєв, Є. Тавокін, Г. Шиллер.

Невирішені раніше аспекти загальної проблеми. Інформаційне суспільство з його модернізаційним потенціалом все ще може стати для України тим елементом, що дозволить їй нарешті подолати тенденцію «наздоганяючого» у світовому розподілі як продуктів виробництва, так і людських ресурсів, чим і забезпечить країні гідне місце серед держав-лідерів. Не в останню чергу базовим елементом такої розбудови має стати критичний огляд наявної ситуації у сфері розбудови інформаційного суспільства в Україні з акцентуацією уваги на основних проблемних зонах і потенціалах розвитку, що й стало метою пропонованого дослідження. Цей огляд має відображати контекст цивілізаційного поступу України.

Для країн, подібних до нинішньої України, яка все ще перебуває в стані цивілізаційної невизначеності, інформаційне суспільство, на жаль, багато в чому залишається радше популярним слоганом із лексики європейських декларацій, аніж реальною практикою.

Водночас неможливо заперечувати інтенсивну інформатизацію більшості сфер людського життя та діяльності в Україні, що є запорукою того, що ці новітні технології невдовзі перетворяться у визначальні чинники соціально-економічного та інтелектуально-духовного розвитку українського соціуму.

У розвинених країнах величезний потенціал – як позитивний, так і негативний – соціокультурного складника процесів інформаційної «технологізації» вже давно усвідомлений не тільки на науково-експертному, але й на

політичному рівні. У сучасному розумінні, *«інформаційне суспільство»* – це, насамперед, гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміщення акцентів з виробничої на невиробничу сферу, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей. Розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як таких, безумовно, теж приділяється належна увага, однак акцент державної політики інформаційно розвинених країн уже тривалий час робиться саме на виробленні *доктринальних підходів*, які дозволили б відстежувати і, при змозі, контролювати спричинені ІТ суспільні зміни.

Сфера ІКТ гармонійно поєднує телекомунікаційні та інформаційні послуги, виробництво засобів інформаційних технологій і телекомунікацій, програмних засобів, електронних інформаційних ресурсів. І треба пам'ятати, що це не просто одна з інфраструктур і галузей національної економіки. Нині вона може і повинна перетворитись на *системний, потужний чинник, як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни*, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур.

Не в останню чергу ефективність створення означених нових якостей суспільного розвитку обумовлюється і суто технологічними чинниками, до яких не можна не зарахувати показник підключеності до мережі Інтернет. Адже за даними Міжнародного союзу електрозв'язку (International Telecommunication Union (ITU), до кінця 2013 року кількість користувачів Інтернету у світі досягне 2,7 млрд. людей, або 39% населення землі. При збереженні таких тенденцій розвитку експерти, зокрема, прогнозують у 2014 році збільшення Інтернет-трафіку понад 4 рази [1].

Людство дійшло згоди, що «нині Інтернет розуміється як

технологія загального призначення, а доступ до широкосмугового зв'язку вважається базовою інфраструктурою одночасно з електрикою або дорогами. У таких країнах, як Естонія, Фінляндія, Франція, Іспанія доступ до Інтернету розглядається як основне право людини для їхніх громадян» [2]. Тому виглядає досить важливим визначитися, де перебуває Україна у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства. Згідно з черговим щорічним дослідженням країн щодо активності використання в них інформаційних технологій, проведеним Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), перше місце в рейтингу, країни в якому визначені згідно з «індексом мережної готовності» (The Networked Readiness Index 2013, NRI), посіла Фінляндія з показником 5,98; Польща – на 49-му (з індексом 4,19), а Росія й Україна виявилися на 54-му (з індексом 4,13) і 73-му (з індексом 3,87) місцях відповідно з 144 країн світу [3]. При аналізі NRI враховуються кілька десятків параметрів, які об'єднані в три базові групи: 1) доступність технологій для споживачів, 2) готовність останніх використовувати технологічні новинки й 3) рівень їхнього безпосереднього використання.

Ось ще одна цифра, за даними дослідження компанії GfK Ukraine: кількість регулярних Інтернет-користувачів старше 16 років в Україні зросла в першому кварталі 2013 року порівняно з 4м кварталом 2012 року на 15,1 відсотка (на 21 відсоток порівняно з першим кварталом 2012 року) і становила 17,34 млн. осіб [4].

Іншим корисним інструментом моніторингу формування інформаційного суспільства є *складовий індекс розвитку ІКТ* (The ICT Development Index (IDI), що включає 11 показників, які охоплюють доступ до ІКТ, використання ІКТ і навички у сфері ІКТ. Він застосовується Міжнародним союзом електрозв'язку (ITU) для виміру рівня й еволюції в часі змін у сфері ІКТ і порівняльного аналізу ситуації в різних регіонах і країнах.

Результати показують, що «цифровий розрив» між групою

з «найвищим» рівнем і кожною з трьох інших груп скорочується і група з «високим» рівнем зближається з групою з «найвищим» рівнем. Україна за цим рейтингом закріпилась у групі «середняків». Простежимо динаміку: у 2008 році за індексом IDI вона посіла 58-ме місце, а рік тому цей показник був дещо кращим – 51-ше. В абсолютному вимірі індекс зріс від 3,8 у 2007 р. до 3,87 у 2008 р. Однак уже 2011 року цей показник помітно знизився до 69-го місця (індекс 4,38), а 2012 року зріс на одну позицію – 68-ме місце (з індексом 4,64), що радше свідчить не про погіршення стану розвитку ІКТ, а про уповільнення темпів зростання порівняно з іншими країнами [5, р. 24].

За показником рівня *готовності до впровадження е-урядування* Україна 2013 року, як і в попередні, не потрапила навіть до перших 50-ти країн рейтингу. Хоча з пострадянських країн у цьому списку фігурують лише Естонія (20-те місце), Латвія (37-ме місце) і Казахстан (46-те місце). Польща посіла 45-те місце [6].

Загалом, можна дійти висновку, що протягом останніх років Україна відносно стабільно утримує середні позиції у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства. До того ж, рейтинги свідчать, що протягом останніх років на тлі решти країн темпи зростання ІС в Україні постійно сповільнюються. А прориву до лідерів у сфері впровадження переваг інформаційного суспільства Україні так і вдалося зробити. Хоча туди спрямовувались і державно-правові зусилля, а саме: прийняття правових і нормотворчих актів і значні фінансові та людські ресурси.

Отже, серед першочергових показників досягнень і проблем нашої країни на шляху до становлення інформаційного суспільства дослідники визначають *нормативно-правове забезпечення* цього процесу. Орієнтація України на створення інформаційного суспільства та інтеграцію до європейського інформаційного суспільства вперше була передбачена

Стратегією інтеграції України до ЄС (Розділ 13), ухваленою 1998 року. Цей документ вимагав дотримання Україною нових вимог ЄС у сфері інформаційної політики та інформаційної безпеки.

На даний момент сфери ІКТ та розвитку інформаційного суспільства регулюються такими базовими законами України: «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007–2015 роки», «Про електронні документи та електронний документообіг»; «Про електронний цифровий підпис», «Про захист персональних даних» (чинний з 01.01.2011 р.). Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації», що є аналогом американського закону «Про свободу інформації», хоча отримує нарікання з боку журналістів і громадян, однак може розглядатися як фундаментальний елемент у розбудові ефективного та дієвого електронного урядування.

Фундаментальним документом, який має підхопити ідеї та напрями Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (від 09.01.2007 № 537–V), стала «Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні», схвалена Кабінетом Міністрів у травні 2013 року. Вона визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 року

У Стратегії сказано, що «необхідно забезпечити розроблення та прийняття Інформаційного кодексу України, Закону України «Про електронну комерцію», внести зміни до нормативно-правових актів щодо Національної програми інформатизації, розробити базові норми, правила і регламенти

створення, впровадження, модернізації та експлуатації інформаційних ресурсів, інформаційних, інформаційно-аналітичних, інформаційно-телекомунікаційних систем та засобів інформатизації органів державної влади, а також визначити порядок здійснення контролю за дотриманням таких правил, норм та регламентів» [7]. Отже, потрібно зробити ще чимало кроків, серед яких є ключові.

По-перше, прийняти *Інформаційний кодекс України*, як законодавчо закріплено в «Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», затверджених Законом України від 9 січня 2007 року № 537-V. Для цього, у свою чергу, необхідне: 1) визначення внутрішньої структури та ієрархії актів інформаційного законодавства України на рівні правової доктрини; 2) імплементація змін та доповнень до законів України, що регулюють інформаційні відносини (щонайменше – нової редакції базового Закону України «Про інформацію», який навіть з останніми змінами 2011 року багато в чому лише наздоганяє актуальні потреби суспільства); 3) інкорпорація галузевого законодавства, тобто визначення відповідної сукупності нормативно-правових актів і розміщення її у Зводі законів України як окремого розділу – «Інформаційне законодавство». Такі кроки дозволять упорядкувати інформаційні відносини в Україні в межах чіткої ієрархії законів і єдиної системи правових норм та понять.

Понад те, українське законодавство в низці аспектів «відстає» від динаміки змін, які виникають у процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні та світі: закріплення правового режиму інформації; формування та використання національних інформаційних ресурсів; запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації глобальними комп'ютерними мережами; обмін інформацією в електронному вигляді, насамперед безпечне ведення електронного документообігу, надання офіційного статусу електронному документу; урегулювання статусу суб'єктів інформаційних

відносин у мережі Інтернет; оптимізація режиму діяльності систем електронної торгівлі й оплати; зміцнення інформаційної безпеки, захист державних інформаційних ресурсів (згадати хоча б збій у роботі державних реєстрів у жовтні 2013 року), захист персональних даних; створення єдиної системи стандартів інформаційних технологій, сертифікації засобів інформатизації; підвищення інвестиційної привабливості сфери інформатизації, визначення статусу Інтернет-медіа тощо. Потребує також негайного розв'язання проблема інтероперабельності (взаємосумісності) різних систем електронного документообігу та електронного цифрового підпису, насамперед тих, що застосовуються в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

По-друге, це питання якнайшвидшого операційного впровадження *Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства (НСІРІС)*, схваленої постановою Кабінету Міністрів у листопаді 2012 року, що нараховує 17 пунктів. Тут основою стали індикатори, які використовуються при формуванні низки міжнародних індексів розвитку інформаційного суспільства і насамперед – Індексу цифрової спроможності (*Digital Opportunity Index – DOI*), що є комплексом індикаторів, узгоджених на міжнародному рівні, і розглядається Міжнародним союзом електрозв'язку (*International Telecommunication Union – ITU*) як один з високоякісних стандартів вимірювання та оцінки розвитку інформаційного суспільства в окремих країнах, регіонах й у світі в цілому [8].

Це ефективний і водночас порівняно простий комплекс вимірювань, що базується на 11 індикаторах, підібраних за трьома основними напрямками: спроможність використання ІКТ, інфраструктура, кількісні показники використання ІКТ. Імплементация такої системи є нині одним з найактуальніших питань, оскільки ця система є основним інструментом

моніторингу й оцінки ситуації у сфері розвитку ІТ та інформаційного суспільства в Україні.

Справа в тому, що НСІРІС, вочевидь, має бути узгоджена з пріоритетними напрямками міжнародного співробітництва України. Одним з таких напрямів, безумовно, залишиться Європейський Союз. Стала стратегічна спрямованість України на поглиблення партнерства на цьому векторі, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, потенційні можливості подальшого зближення нашої держави та ЄС диктують необхідність заздалегідь гармонізувати Національну систему індикаторів розвитку інформаційного суспільства з європейськими стандартами й вимогами. У свою чергу, це зумовлює необхідність кардинального перегляду вітчизняної системи статистичних даних, оскільки на нинішній день в Євросоюзі використовуються значно складніші й розгалужені системи індикаторів і вимірювань [9].

З урахуванням викладеного вище, видається доречним уже на нинішньому етапі відносин між ЄС та Україною поставити питання про можливість включення України до європейських програм, що займаються відслідковуванням тенденцій розвитку інформаційного суспільства і, зокрема, порівнянням статистичних даних (індикаторів) такого розвитку. Схожа програма існувала в ЄС для країн-кандидатів (eEurope+), тож доцільним виглядає її відновлення у форматі, наприклад, проекту «Східне партнерство». Це дозволило б принаймні на рівні підходів до формування масивів статистичних даних адаптуватись до вимог ЄС вже на нинішньому етапі. Адже, серед чинників, які так чи інакше спонукатимуть розвиток українського інформаційного суспільства, є міжнародні зв'язки та зобов'язання нашої держави [10].

Слідом за багатьма країнами світу на виконання рішень і домовленостей Женевського (2003 р.) та Туніського (2005 р.) самітів з розвитку інформаційного суспільства Україна прийняла «Стратегію розвитку інформаційного суспільства» та

схвалила Концепцію розвитку електронного урядування в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р), затвердивши План заходів щодо реалізації цієї концепції (розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2011 № 1014-р.). Наша держава вже може говорити про успіхи запровадження міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» щодо розбудови електронного урядування.

Триває процес міжнародної співпраці з країнами Євросоюзу в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та згідно з розділом «Інформаційне суспільство» (проект розділу включено до Угоди 2007 року, протягом 2008 року сторонами в цілому узгоджений його зміст). Сторони співпрацюють щодо підготовки до імплементації актів, зазначених у відповідних додатках до Угоди про асоціацію, і підтримки України, а саме через:

- проведення оцінки чинної законодавчої бази та проектів законів, дотичних до побудови інформаційного суспільства, на відповідність *acquis communautaire* ЄС;
- зміцнення незалежності та адміністративної спроможності національного регулятора в галузі зв'язку з метою забезпечення його здатності вживати відповідних регуляторних заходів і впроваджувати власні рішення і регуляторні акти, а також гарантувати чесну конкуренцію на ринках за підтримки проектів Твіннінг, включаючи участь регуляторів ЄС;
- обміну інформацією та досвідом реалізації ініціативи ЄС «i2010» з метою розробки та впровадження е-стратегій в Україні, включаючи впровадження Національної концепції розвитку телекомунікацій і державної програми «е-Україна» [11].

Вітчизняна практика розбудови інформаційного суспільства все ще залишається багато в чому фрагментарною, ситуативною та занадто технократичною, що призводить до

зменшення на практичному рівні імплементації гуманітарного складника даного процесу. Загальний рівень динаміки розвитку інформаційного суспільства в Україні можна визначити як позитивний, але нестабільний: протягом останніх років Україна утримує середні позиції у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства, хоча рівень зростання залишається надзвичайно низьким, а в деяких випадках відзначається його падіння. Незважаючи на цілу низку позитивних здобутків та амбітних планів (наприклад, розгортання національної 4G-мережі), відзначається низка вкрай негативних тенденцій, а саме збереження значного дисбалансу між віковими, регіональними аудиторіями вітчизняного сегмента мережі Інтернет: станом на грудень 2012 року є суттєвий перекис у розподілі Інтернет-аудиторії на користь великих міст Києва–41,8%; Дніпропетровська–16,1%; Донецька–6,7%; Харкова–6%; Львова–5,2%; рівень проникнення широкосмугового доступу (ШСД) в домогосподарства України (один з найактуальніших глобальних трендів) у 2012 році досяг 35%, що можна оцінити як посередній. Водночас загальноєвропейський показник широкосмугового доступу населення до мережі Інтернет становить близько 65%. Крім того, зберігаються значні прогалини на нормативному рівні (включно із міжнародними зобов'язаннями). Зокрема, в Україні досі не прийнято один з ключових документів, який повинен сприяти формуванню розвинутого інформаційного суспільства, – «Інформаційний кодекс України».

Література

1. Отчет о положении в области развития электросвязи/ИКТ: среднесрочный обзор целей Всемирной встречи на высшем уровне по информационному обществу (ВВУИО) [Електронний ресурс] / Всемирная конференция по развитию электросвязи (ВКРЭ-10); (Хайдарабад, 24 мая – 4

- июня 2010 г.). – Режим доступу : http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/wtdr_10/index.html]. – Заголовок з екрана.
1. World Economic Forum [Електронний ресурс]: The Global Information Technology Report 2009–2010. Р. XV. – Режим доступу : http://www.weforum.org/pdf/GITR10/GITR%202009-2010_Full%20Report%20final.pdf. – Заголовок з екрана.
 2. The Networked Readiness Index 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GITR/2013/GITR_OverallRankings_2013.pdf. – Заголовок з екрана.
 3. Кількість регулярних інтернет-користувачів в Україні у 1-му кварталі зросла на 15% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/ukr/news/169212-kilkist-regulyarnih-internet-koristuvachiv-v-ukrajini-u-1-mu-kvartali-zrosla-na-15.html>. – Заголовок з екрана.
 4. Measuring the Information Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2013/MIS2013_without_Annex_4.pdf. – Заголовок з екрана.
 5. UN e-government Readiness Index Rankings [Електронний ресурс] / Govloop. – 2013. – Режим доступу: <https://data.govloop.com/api/views/vw6u-mtht/rows.pdf>. – Заголовок з екрана
 6. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#n8>]. – Заголовок з екрана
 7. What is the Digital Opportunity Index (DOI)? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.itu.int/ITU-D/ict/doi/index.html>. – Заголовок з екрана.
 8. Smarter, Faster, Better eGovernment. 8th Benchmark Measurement/November 2009. For: European Commission, Directorate General for Information Society and Media [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/benchmark/egov_benchmark_2009.pdf. – Заголовок з екрана.

9. Семиноженко В. Нам потрібно буде трансформувати суспільство телеглядачів у інформаційне суспільство [Електронний ресурс] / В.Семиноженко / – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3760/70261/>. – Заголовок з екрана.
10. Порядок денний асоціації Україна-ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію.– С. 27–28. [Електронний ресурс] / Міжнародний документ № 994-990 від 20.11.2009. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_990. – Заголовок з екрана.

Determined that the information society and the efforts for its development in Ukraine is an important factor of the civilization choice of our country. The author concludes that in recent years Ukraine maintains stable average position in the world rankings of the Information Society.

Keywords: information society, social and cultural component, legislative support, access to information, information and communication technology.

Определено, что информационное общество и усилия по его развитию в Украине стали важным фактором цивилизационного выбора нашей страны. Автор приходит к выводу, что на протяжении последних лет Украина относительно стабильно удерживает средние позиции в мировых рейтингах развития информационного общества.

Ключевые слова: информационное общество, социокультурная составляющая, законодательное обеспечение, информационно-коммуникационные технологии.

О.В. Коломісць

*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник військової частини А1906*

ТРАНСФОРМАЦІЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПАРАДИГМИ РУМУНІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано Концепцію національної безпеки Румунії. На підставі проведено аналізу розглянуто її основні ознаки та характеристики, а також ідеологічна спрямованість. Автором запропоновано класифікацію моделі національної безпеки, а також здійснена оцінка Концепції як можливої загрози національним інтересам України.

Ключові слова: Румунія, концепція, національна безпека, євроатлантична інтеграція, європейська інтеграція.

Країни Центральної та Південно-Східної Європи після падіння СРСР і краху біполярної системи світобудови обрали шлях євроатлантичної та європейської інтеграції, який, на думку політичної еліти країн, найкраще гарантував їх національну безпеку та суверенітет. Такий вибір зміцнив внутрішню й зовнішню стабільність країн регіону, створивши сприятливіші умови для здійснення суспільно-політичних і соціально-економічних реформ.

Демократичність суспільного життя й державного управління, контроль за армією і правоохоронними органами з боку громадянського суспільства, верховенство права і прозорість законодавства, ринкова економіка і нетерпимість до корупції, повага прав і свобод громадян та національних меншин, повага суверенітету і територіальної цілісності інших країн – от неповний перелік основних принципів і цінностей країн-учасниць як Європейського Союзу, так і НАТО. Задля набуття членства в зазначених міжнародних організаціях країни-кандидати повинні не лише поділяти наведені цінності, а

й здійснити комплекс необхідних соціально-політичних та економічних реформ.

Сфера національної безпеки держави є предметом пріоритетних досліджень як національних, так і світових учених. *Актуальність* і необхідність даних досліджень підтверджується сучасними реаліями й проблемами нового світоустрою, який ще перебуває на стадії формування. Разом з тим, у більшості наукових праць вітчизняних учених немає системних комплексних опрацювань проблематики національної безпеки держави в умовах суспільно-політичних трансформацій, найнечисленніші дослідження зазначеної проблематики щодо Румунії.

Проблеми забезпечення національної безпеки держави в умовах суспільно-політичних трансформацій знайшли відображення у творчих доробках вітчизняних *науковців*, зокрема, О. Белов, О. Брусиловська, О. Власюк, В. Горбулін, А. Єрмолаєв, Г. Зеленько, І. Корнілов, В. Крутов, І. Максименко, М. Ожеван, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, С. Пирожков, Г. Ситника, Т. Стародуб, Г. Яворська, а також зарубіжних дослідників і практиків: Г. Брауна, О. Бренінкмейера, М. Влачової, К. Доннеллі, М. Капаріні, Н. Слатінські, Ф. Флурі, Дж. Хартла, В. Шаламанова та інших.

Метою статті є аналітичне дослідження Концепції національної безпеки Румунії, визначення її характерних ознак та класифікації моделі безпеки, а також оцінювання Бухареста як можливої загрози національним інтересам України.

Після повалення диктатури Н. Чаушеску незалежна Румунія успадкувала від неї низку негативних факторів: централізовану систему влади, величезний державний апарат та номенклатуру, необмежену владу спецслужб, малоефективне виробництво, зубожіле населення, а також хронічні етнічні суперечності, переважно між румунами та компактно проживаючими представниками угорської меншини. У певний момент вони виявлялись у сутичках на національному ґрунті.

З поваленням диктатури Бухарестом була розроблена і набула чинності нова демократична конституція 1991 р., з'явилися незалежні ЗМІ, реальна багатопартійність, незалежні профспілки та неурядові організації, було прийняте ліберальне законодавство, що забезпечило відкриття приватних підприємств, надходження іноземних інвестицій і приватизацію земель. Незважаючи на це, перехід Бухареста від тоталітаризму до демократії загалом був складним, повільним і суперечливим. Так, не була проведена люстрація, влада використовувала шахтарів для розгону виступів опозиції тощо. Опозиція аргументовано звинувачувала президента І. Ілієску та його однопартійців у авторитаризмі, корупції та втручанні в діяльність судів. Водночас низка партій та державних діячів Бухареста у певній мірі підтримували ідею відновлення «Великої Румунії», використовуючи її для підвищення власного політичного рейтингу, вживали заходи, спрямовані на реабілітацію військового злочинця І. Антонеску.

Небажання опинитись у «сірій зоні» між країнами НАТО і Росією змусило Бухарест обрати курс на євроатлантичну та європейську інтеграцію, розпочавши реалізацію програми економічних і соціальних реформ, спрямованих на адаптацію країни до вимог членства в Альянсі та Євросоюзі. Обраний шлях країни був підтриманий переважною більшістю населення. Упродовж наступного десятиліття рівень цієї підтримки залишався стабільно високим – до 80%. Певне тимчасове падіння популярності НАТО відбулося лише під час кризи довкола Косова і бойових дій проти Югославії.

Позитивною тенденцією нині є зміцнення міжнародного іміджу Румунії як важливого і серйозного партнера в політичному, економічному та військовому співробітництві. Слід зазначити, що Аналіз пріоритетів зовнішньої політики Румунії визначається такими зовнішніми чинниками:

патронація правлячої румунської еліти з боку Франції, для якої Румунія є другим після Польщі пріоритетом у наданні

інвестиційної допомоги серед посткомуністичних країн. Здійснюється також тісне співробітництво спецслужб та оборонних відомств обох країн, які лобіювали в європейських структурах прагнення румунського керівництва щодо прийняття Румунії до НАТО і ЄС;

у країні значний вплив на політичні рішення Бухареста здійснюють США, Німеччина та Ізраїль;

з часів комуністичного режиму Румунія має відносини особливого партнерства з «товаришами із Китаю», які мають і нині значний вплив на румунську еліту.

Міжнародні відносини Бухареста із сусідніми державами носили досить проблемний, навіть конфронтаційний характер. Симпатії значної частини населення до політичної платформи радикальних політичних партій дозволяли політичній еліті заявляти про «незаконне» перебування румунських земель у складі сусідніх країн та історичне право Румунії на їх повернення. Водночас, прагнучи збільшити свої шанси на входження до Альянсу у «першій черзі» його розширення, Бухарест змістив пріоритет своїх претензій з територіальних питань на забезпечення прав румунської меншини, а також уклав відповідний політичний договір з Україною.

Наприкінці минулого століття із закінченням «холодної війни» та розпадом Радянського Союзу Румунія обрала курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, ставши в 1993 р. асоційованим членом ЄС, першою приєдналась і брала активну участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру» 1994 р., сподіваючись увійти до Альянсу на першому етапі його розширення. У цьому її активно підтримували країни-учасниці Альянсу Південної Європи. Проте Сполучені Штати вважали, що Бухарест був ще не готовий до такого кроку. Щоб заохотити Румунію до подальших зусиль президент США Б. Клінтон відразу після Мадридського саміту НАТО 1997 р. відвідав Бухарест, де проголосив про встановлення між двома країнами стратегічного партнерства, намагаючись закріпити Бухарест у

зоні свого впливу та перетворити на один із плацдармів свого проникнення і закріплення у Південно-Східній Європі [1–5].

Після рішення Альянсу про запровадження для країн-кандидатів Плану дій щодо членства 1999 року, офіційний Бухарест у межах його реалізації на щорічній основі розробляв національні програми з переліком конкретних заходів у різних сферах, які необхідно було здійснити.

На час проведення Празького саміту НАТО 2002 року Румунія все ще не могла продемонструвати значні досягнення у власній адаптації до вимог Альянсу в більшості сфер, які потребували внутрішніх реформ. Щоб хоч якось збалансувати це політичними аргументами, для демонстрації внутрішньополітичної стабільності румунський уряд і лідери всіх парламентських партій незадовго до саміту оприлюднили спільну декларацію про підтримку зусиль виконавчої влади щодо інтеграції до НАТО. Також Бухарест пропагував на всіх рівнях тезу про Румунію як «постачальника» безпеки і фактор стабільності на Балканах і привертав увагу до свого внеску в операції Альянсу [1–2; 6–7].

В умовах «війни з терором» для США і НАТО зріс вплив військових чинників на прийняття рішення щодо розширення Альянсу. Тому, незважаючи на незавершеність реформ, передусім у сфері юстиції, оборони, відсутність успіхів у боротьбі з корупцією, тіньовим капіталом та бюрократією тощо та слабку відповідність критеріям вступу, Румунія на Празькому саміті НАТО отримала запрошення розпочати переговори про вступ, а 2004 р. стала повноцінним членом Альянсу, вступивши 2007 р. до Євросоюзу. При цьому румунське керівництво зобов'язалося продовжити реформи аж до досягнення Румунією повної відповідності вимогам НАТО.

Отже, вступ Румунії до Організації Північно-Атлантичного договору відбувся завдяки політичному рішення, прийнятому країнами-членами Альянсу, насамперед, США і в

умовах неповної відповідності вимогам, які ставилися перед країнами-кандидатами [1–2; 8–10].

У Румунії в умовах суспільно-політичних трансформацій на початку нового тисячоліття сформувалася нормативно-правова база з'ясування питань національної безпеки, підґрунтя якої становить Конституція, Стратегія національної безпеки 2006 р. і Військова доктрина країни 2011 р. [11–12].

Стратегія національної безпеки виходить з того, що в країні немає зовнішніх ворогів, встановлення мирних відносин із сусідами та мінімальною можливістю виникнення короткострокової та середньострокової основної загрози національній безпеці. Стратегія є чітко активно оборонною та складається з чотирьох стратегічних концепцій: надійна оборонна спроможність, реструктуризація і модернізація, розширене й ефективніше партнерство і поступова інтеграція.

Стратегічні концепції є основним керівництвом до дії щодо використання Збройних Сил (ЗС) задля впровадження Військової доктрини країни. Зокрема Концепція визнає структуру організації, оснащення і підготовки ЗС.

До сфери національних інтересів Румунії Концепція відносить перехрестя чотирьох стратегічних вимірів: Центральну Європу як майбутній полюс регіонального добробуту; Південно-Східну Європу – джерело нестабільності; Співдружність незалежних держав, яка нині переживає кризу ідентифікації, і сферу Чорного моря – стратегічно важливої зони південного флангу Північноатлантичного Альянсу і транзитного шляху енергетичних ресурсів з Центральної Азії.

Для сприяння і захисту інтересів країни й досягнення цілей національної безпеки завдяки дієвому використанню військових ресурсів, останній необхідно самостійно або у співробітництві з партнерами й майбутніми союзниками відбивати будь-яку можливу агресію. Концепція констатує необхідність прискорення процесу вступу до Альянсу задля отримання колективної системи безпеки.

Уводиться поняття концепції «поступової і гнучкої реакції на зовнішні загрози», що містить у собі відповідні дії із застосуванням контролюючих з'єднань, з'єднань раннього оповіщення, миротворчих, основних та резервних підрозділів.

Зазначені концепція складається з чотирьох етапів: концепція раннього оповіщення спеціалізованими з'єднаннями мирного часу, що дислокуються поблизу кордонів і в глибині території країни, і забезпечують контроль і раннє оповіщення. Завданнями зазначених підрозділів є попередження стратегічних сюрпризів, виявлення і моніторинг будь-яких ознак, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями і розвитком загроз, конфліктних ситуацій або небезпеки початку воєнної агресії проти країни [1–2; 4–5; 11–12].

Концепція швидкого реагування досягається завдяки спланованому проведенню спеціальних, передбачених договорами процедур щодо встановлення довіри, контролю за озброєнням, співробітництва на регіональному рівні, консультацій у межах мирного партнерства і механізмів, вказаних у Хартії ООН.

У випадку збільшення розмірів загрози, що являє небезпечність ворожих дій, необхідно провести негайне і чітке розгортання військових з'єднань. Військові отримують доступну зону для розгортання діючих та з'єднань швидкого реагування, які здатні належно відвести будь-який вид військової агресії. Підґрунтям дії зазначених підрозділів є їх особлива здатність до реагування, своєчасності, вибіркової, динамізми й гнучкості.

Залежно від масштабу загрози частина основних сил буде спрямована на підтримку підрозділів швидкого реагування. Для чітко визначених ситуацій ЗС країни, відповідно до завдань міжнародної політики, міжнародних зобов'язань держави, повинні бути спроможні підготувати, розгорнути і підтримати участь військових з'єднань у миротворчих операціях,

спрямованих на розв'язання кризових ситуацій, які впливають на національні інтереси країни або міжнародної спільноти.

Під час великомасштабної військової агресії проти Румунії, країни-партнери або групи держав, котрим країна зобов'язана надавати підтримку, ЗС повинні бути готові до участі в спільних або змішаних операціях відповідно, до військових стандартів НАТО або ООН.

За наявності подібних обставин у ЗС держави повинні бути вільні підрозділи, які можуть розгортатися на території держави або території, що являє стратегічний інтерес для Румунії.

Під час надзвичайних ситуацій використовується централізований військовий захист.

З метою відвернення ворожого нападу мобілізується система національного захисту і всі доступні людські й матеріальні ресурси. У стані централізованого військового захисту ЗС країни повинні бути готові до відведення озброєної агресії на території країни на стратегічному і військовому рівнях, через заманювання ворога до глибини території для зменшення його нападаючого потенціалу. Військові дії за межами держави будуть проводитися з метою запобігання тривалій агресії та позбавлення противника можливості негайного переходу до наступальних дій.

У Стратегії національної безпеки Румунії Україна взагалі не згадується. Водночас пріоритетними напрямками розвитку двосторонньої співпраці країни виокремлюються, по-перше, з країнами-членами Євросоюзу і Альянсу; по-друге, Китай, західно-балканські і держави Центральної Азії, Близького Сходу і Латинської Америки.

Також в окремий список внесені Ватикан, Ізраїль і Японія. Що ж стосується розділу про розвиток добросусідських відносин і регіонального співробітництва, то і тут Україна навіть не згадується. Водночас Бухарест окремо підкреслює пріоритетність відносин з Молдовою, далі наголошуються

пріоритетність країн Південно-Східної Європи, Чорноморського і Дунайського басейнів, а також прагнення розвивати співпрацю в вежах регіональних організацій. Отже, можна констатувати, що нині Румунія не розглядає Україну як одного з головних регіональних партнерів у розвитку регіональної взаємодії і трансформації потенціалу Чорноморського і Дунайського регіонів у європейську і міжнародну політику.

Передумови для розвитку стратегічних відносин Україна-Румунія зумовлені також спільними інтересами в контексті євроінтеграційних прагнень. На думку автора, саме процеси євроатлантичної інтеграції сприятимуть ефективнішому розв'язанню існуючих проблем у двосторонніх відносинах. Одним з перспективних засобів розв'язання комплексних проблем між Києвом і Бухарестом є регіональна співпраця, яка певною мірою посилює процеси європейської інтеграції на континенті, а також сприяє економічному розвитку як країн, так і окремих регіонів [13, с. 228].

Румунія позиціонує себе як країну-члена Північноатлантичного Альянсу і Євросоюзу, яка забезпечує дієвий транснаціональний транзит у торговій та енергетичній сферах, як бар'єр для нових загроз із Чорноморського та Дунайського регіонів. Бухарест активно намагається набути статусу посередника при розв'язанні будь-яких регіональних проблем, побоюючись залишитися наодинці із загрозами на південно-східних околицях Союзу. Задля уникнення цього Бухарест останнім часом намагається розвивати регіональні ініціативи та посилювати значення регіональної співпраці країн у Чорноморському та Дунайському регіоні за підтримки європейських і євроатлантичних структур. Тому Румунія розглядає ці регіони як пріоритетні напрями реалізації власних національних інтересів [13, с. 229].

Румунський вплив у політичній сфері на національну безпеку Києва можна умовно поділити на два види структур, які постійно діють на території України. Ними передусім є

румунські дипломатичні представництва, а також філії міжнародних і регіональних політичних організацій діяльність яких має тимчасовий характер. У цьому випадку йдеться про офіційні і неофіційні румунські делегації, котрі прибувають до України на нетривалий час для з'ясування певних питань.

У політичних колах Румунії весь час з'ясовується питання про посилення присутності румунських офіційних осіб серед румуномовного населення України. Як практичне втілення цього політичного завдання можна розглядати постійні відвідування районів компактного проживання українських румун представниками владних і громадських організацій Румунії як у складі офіційних, так і неофіційних делегацій. Такі поїздки почали активно використовуватися від 1993 року і впродовж наступних років їх кількість постійно зростала. З 1997 року простежу ще різкіше зростання кількості румунських делегацій, насамперед до Чернівецької та Одеської областей. Зазначене пояснюється геополітичними й етнополітичними чинниками.

Майбутнє ЗС Румунії означено в проєкті Project Force 2005, який передбачає їх скорочення до 100 тисяч військових, реорганізацію як командування, так і рядового складу, тилових і транспортних підрозділів, збільшення професійних військових до 71%. Основу ЗС складатимуть компактні, високоефективні, дійові, гнучкі й структуровані зі стандартами Альянсу військові з'єднання, що перебувають у стані підвищеної бойової готовності. Територіальні та резервні з'єднання будуть укомплектовані навченим особовим складом, і перебуватимуть у стані бойової готовності відповідно до потреби забезпечення захисту території, підтримку держави та мобілізації [1–2; 6–7; 11–12].

Концепція виокремлює систему партнерства як найкращий спосіб інтеграції ЗС до системи колективної безпеки, унаслідок чого країна розширює партнерські відносини як з країнами-учасницями, так і країнами-кандидатами на вступ до Альянсу, у

вигляді спільних навчань і багатонаціональних миротворчих операціях. Євроатлантичну та європейську інтеграцію Концепція розглядає як мету досягнення та виконання завдань румунської національної безпеки, виокремлюючи євроатлантичну як найпріоритетнішу.

Для виконання вищезазначених завдань ЗС Румунії беруть принципи Альянсу, до яких належить спільна солідарність, стратегічна єдність, рівномірний розподіл обов'язків, ризиків і відповідальності, дії з колективного захисту, багатонаціональне фінансування і надійне відбиття агресії.

Стратегічні операції ЗС ґрунтуються на завданнях і пріоритетах оборонної політики країни, стратегічних принципах і рішеннях, що ухвалюються уповноваженими органами в обстановці внутрішньої та міжнародної безпеки.

Виходячи з обставин безпеки операції поділяються на такі категорії: миротворчі, у кризових ситуаціях і військові. У мирний час ЗС країни повинні забезпечувати надійний захист, займаючись питаннями організації ЗС, закупівлями, підготовкою кадрового складу і налаштуванням співробітництва.

До стратегічних операцій Концепція зараховує такі: з розгортання військ задля виконання відповідних операцій; запобігання або участь у запобіганні конфліктам; підготовка населення, економіки та території країни до оборонних заходів і державної підтримки багатонаціональних операцій; виконання військових завдань, передбачених Планом щодо вступу до НАТО та співробітництва при підготовці кадрового складу; участь у миротворчих і гуманітарних операціях, а також підтримка місцевої влади у випадку виникнення надзвичайних ситуацій природного й іншого характеру.

Кінцевий успіх ЗС Румунії в подальших збройних конфліктах залежить від: непередбачених ситуацій, насамперед в інформаційній сфері; здатності ефективного реагування; активного співробітництва з партнерськими ЗС; своєчасного

використання резервів; професійного проведення спільних операцій; активного захисту; повної захищеності власних ЗС [1–2; 8–10; 11–12].

Ризик виникнення великих військових конфліктів залишається низьким, відмічає Концепція. Проте існують регіональні, місцеві, невоєнні і воєнні ризики, які важко передбачити, що можуть перерости у загрози, що поділяються на такі групи: регіональні, асиметричні, транснаціональні ризики і непередбачувані.

До регіональних ризиків Концепція відносить: стратегічний дисбаланс; військові конфлікти і напруженість з можливістю продовження; постійну соціально-економічну кризу безпосередньо, що впливає на військові можливості і підриває авторитет органів державної влади, можливість підриву фінансових, інформаційних, енергетичних, телекомунікаційних і комунікаційних державних систем; політико-військова конкуренція між ними.

До асиметричних загроз відносять стратегії й умисні дії, спрямовані проти Румунії з використанням різних методів, спрямованих на підрив уразливих об'єктів громадянського призначення, які прямо чи опосередковано можуть вплинути на функціонування ЗС. До зазначених ризиків зараховую: поширення терористичних організацій і їх дій; неконтрольоване поширення і продаж ядерних технологій і матеріалів, зброї масового ураження, боєприпасів та інших смертельних засобів, інформаційна війна; ізоляваність країни на міжнародній арені з інформаційної точки зору у зв'язку з відсутністю відповідної інфраструктури.

Згідно з поняттям транснаціональні ризики не обмежуються державними кордонами. Нові загрози зазначеної категорії ризиків можуть виходити від груп, що сповідують сепаратизм або екстремізм. Інші ризики даної категорії можуть виникнути внаслідок етнічних суперечностей, релігійних війн і порушення прав людини. Організована злочинність, торгівля

забороненими препаратами, зброєю і стратегічними запасами становлять нові ризики.

І, врешті-решт, до непередбачуваних загроз відносять ризики з непізної сфери, що ґрунтуються на об'єктивних або суб'єктивних факторах. Існуючи відносини з іншими країнами можуть змінити або погіршити ситуацію. Також Концепція виділяє ризики природного характеру, до яких схильний регіон розташування Румунії [1–2; 10–15].

Зауважимо, що одним з основних складників ризику для національної безпеки Бухарест вважає обмежений доступ до регіональних джерел і можливостей, який перешкоджає реалізації національних інтересів. Пріоритетними інтересами Румунії в Чорноморському та Дунайському регіонах є закріплення статусу регіонального лідера; активна участь в економічних проектах з розвитку демократії, безпеки та стабільності в регіоні; підтримка і розвиток ініціатив щодо поліпшення транспортної, енергетичної та комунікаційної інфраструктури, підвищення рівня екологічної безпеки, розвитку торгівлі, культурного обміну, туризму, науки й технології; поглиблення регіональної співпраці в межах регіональних міжнародних структур; поглиблення відносин між ЄС і регіональними структурами.

З метою реалізації поставлених завдань, які забезпечать Бухаресту статус регіонального лідера і підвищать роль останнього як європейського та євроатлантичного партнера, Румунія має намір сконцентрувати роботу на таких напрямках:

- розширювати співпрацю між дунайськими та чорноморськими країнами в економічній, політичній, соціальній, гуманітарній, науково-технічній сферах;
- сприяти розв'язанню конфліктів у регіоні, боротьбі з транскордонною й організованою злочинністю, нелегальною міграцією, контрабандою зброї та торгівлею людьми;

- розвивати альтернативні нафто і газопроводи, а також транспортні маршрути з інших регіонів до Європи за західноєвропейськими стандартами;

- створювати зони вільної торгівлі між ЄС і країнами Чорноморського та Дунайського регіонів.

Таким чином, офіційний Бухарест як країна-член ЄС намагається цілком відповідати європейським інтересам в Чорноморському регіоні, визначеним у відповідних документах: «Чорноморська синергія», Європейська політика сусідства, Європейський інструмент регіонального та транскордонного співробітництва в Чорноморському регіоні, Стратегія енергетичної безпеки ЄС тощо [13, с. 229].

Суттєві зусилля керівництво країни спрямовує на закріплення статусу провідника безпеки в регіоні, зокрема, Бухарест приєднався та активно діє в межах проєктів чорноморської безпекової політики: «Чорноморська синергія», «Східне партнерство», BLACKSEAFOR. Водночас, Румунія виступає ініціатором заснування низки інституцій, покликаних посилити систему чорноморської безпеки, зокрема, Регіонального центру запобігання та боротьби з транскордонною злочинністю у Південно-Східній Європі, Антитерористичного Альянсу країн Причорномор'я і Балкан, Чорноморської ініціативи з безпеки кордонів, системи SCOHAR – комплексу спостереження в Чорному морі та інших. Крім того, набуття статусу провідника безпеки в регіоні передбачало підвищення рівня власної безпеки через створення стратегічної вісі «США-Великобританія-Румунія» з метою набуття статусу надійнішого та впливовішого партнера Північноатлантичного Альянсу та Євросоюзу в регіоні. Визначальною тенденцією в румунській чорноморській стратегії залишатиметься і посилюватиметься прагнення Бухареста відігравати роль регіонального лідера [1–2; 16].

За дослідженнями фахівців Національного інституту стратегічних досліджень України, вступ Румунії до НАТО

забезпечив вихід блоку на західне узбережжя Чорного моря і до Болгарії, а через неї – до з'єднання з «анклавами» Греції і Туреччини [17]. Життя свідчить, що з приєднанням Бухареста до Альянсу баланс сил в акваторії Чорного моря ще більше схилився в бік НАТО.

Загалом у Збройних Силах Румунії триває процес реструктуризації, метою якого є забезпечення взаємодії із силами Альянсу. Зокрема трансформація спеціальних служб Бухареста в галузі інформаційних систем, відбувається за зразком країн із розвинутою економікою, стабільною політичною системою та високим військовим потенціалом. Спецслужби країни розвиваються за моделлю США: спецслужби підпорядковані президенту, а координація їхньої діяльності здійснюється через Вищу раду оборони країни.

Проведений аналіз Концепції національної безпеки Румунії свідчить про те, що остання має чітку орієнтацію на колективний захист від зовнішньої агресії.

Підсумовуючи, констатуємо, що безпосередньої небезпеки від румунської присутності в політичній сфері немає, оскільки за своїми масштабами вона не є достатньо великою, однак аналіз наявних матеріалів свідчить про підготовку керівництвом Румунії основи для винесення на офіційний рівень питання про дотримання Україною прав національних меншин, що в майбутньому може завдати шкоди міжнародному авторитету нашої держави.

Також, вочевидь, що відповідно до чинних нормативних документів у сфері національної безпеки та прагнення до регіонального лідерства в Чорноморському та Дунайському регіонах Румунія є загрозою національним інтересам України, яка за певних обставин може зрости до рівня небезпеки.

Література

1. Сарафінчан Л. Євроатлантична та європейська інтеграція Румунії в контексті міжнародної безпеки // Історико-

- політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей; том. 21-22. – Чернівці : Чернівецький національний університет. – 2010. – С. 273–278.
2. Брежнєва Т. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти / [Т. Брежнєва, О. Іжак, А. Шевцов]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 132 с.
 3. Dr. Sava, Ionel Nicu. Romanian-Russian Relations in the Context of the Euro-Atlantic Integration Process // Conflict Studies Research Center. – 2007. – № 12. – July. – 10 p.
 4. Gallagher, Tom. Romania and the European Union – How the weak vanquished the strong / Tom Gallagher. – London, 2009. – 340 p.
 5. Mungiu-Pippidi, A. Europeanization without Democratization: A case of elite conversion. CDDRL. Working Papers. – № 064. – P. IX.
 6. Berdila, Iulian. Romania's NATO Membership [Електронний ресурс]. – School of Advanced Military Studies. US Army Command and General Staff College. – Fort Leavenworth, Kansas. – Режим доступу : <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ada437456&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf>
 7. Way, I. Leverage and the Post-Communist Divide / [I. Way, S. Linkarage Levitsky] // East European Politics and Societies. – 2007. – Vol. 21. – № 1. – P. 48–66.
 8. Prigham, G. The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: The Meciar and Dzurinda Governments Compared // Europe-Asia Studies. – 2002. – Vol.54, № 2. – P. 203–227.
 9. Ле Глоаняк А-М. Экспорт, расширение или отговорка? Демократизирует ли Европа? / Ле Глоаняк А-М. // Европа. – 2006. – Т.6. – № 3 (20). – С. 9.
 10. Acikmese, A. Management of Security in EU's Neighborhood: Union's Tactics Revised // Perceptions : journal of International Affairs. – 2005. – Vol. X, № 3. – P. 1–25.

11. Strategia de Securitate Nationala a Romaniei. – Bucuresti, 2007. – 59 p.
12. Військова доктрина Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitutions.ru/archives/5646>
13. Максименко І. В. Українсько-румунські відносини в контексті розширення ЄС на Схід / І. В. Максименко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3(8). – С. 225–232.
14. Шевченко М. О. Євроатлантична інтеграція Румунії / М.О. Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2008. – № 4. – С. 157–163.
15. Петров В. Регіональний аспект зовнішньої політики Румунії / В. Петров // Політологічні та соціологічні студії: збірник наукових праць ; Т. VI. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2010. – С. 319–333.
16. Петров В.О. Політика Румунії в Чорноморському регіоні : дис. ... канд. політ. наук, : спец. 23.00.04 / Віктор Олександрович Петров; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 244 с.
17. Кузьменко А. Регіональні особливості оперативної обстановки на Євразійському просторі: геополітичний аналіз і контррозвідувальна оцінка наслідків для безпеки України : монографія / А. Кузьменко. – К., 2001. – 714 с.

Conception of national security of Romania is analysed in the article. On the basis of it is conducted an analysis it is considered basic signs and descriptions, and also ideological orientation. An author is offer classification of model of national security, and also realizable estimation of Conception in quality of possible threat national interests of Ukraine.

Keywords: Romania, conception, national security, NATO integration, European integration.

УДК 329.3.28

К.О. Коцюруба

*аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України,
викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету*

ІСЛАМСЬКИЙ ВИКЛИК ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ

У статті здійснюється спроба комплексного аналізу проблеми наукового обґрунтування політико-соціальних проблем, що пов'язані зі зростанням важливості ісламського фактора для Європи. Подаються основні причини зростання популярності радикальної ісламістської ідеології в мусульманських країнах і розглядаються основні причини підвищення ролі релігії в сучасному політичному житті.

Аналізується зміст питань, які постали на порядку денному в більшості Європейських країн унаслідок кризи політики мультикультуралізму, а також взаємозв'язок між теологією і конкретними політичними діями ісламських рухів і можливі ризики їх існування. Характеризуються особливості розвитку сучасних західноєвропейських держав в умовах зростання ісламського впливу. Досліджується взаємозв'язок між прагненням захиститись від втрати культурної й національної ідентичності та зростанням кількості прибічників праворадикальних течій і рухів.

Виняткового значення надається аналізу ролі ісламського чинника в зміні політичних настроїв західноєвропейської цивілізації.

Ключові слова: ісламський фундаменталізм, салафізм, політичний іслам, мусульманський радикалізм, ісламізм.

З розпадом Радянського Союзу і зникненням комуністичної загрози іслам усе частіше сприймається як нова потужна сила для можливого ідеологічного протистояння

Заходу і його цінностям. «Фундаменталізм», у свою чергу, є найцитованішим терміном у західних засобах масової інформації як новий «ворог». Незважаючи на широке вживання в пресі і в наукових працях цього поняття, його науково обґрунтоване і єдине бачення визначення повністю відсутнє. Співіснування ісламських традицій і західноєвропейської демократії – проблеми, які потребують глибокого і неупередженого аналізу.

Актуальність даного дослідження визначається цілою низкою факторів, пов'язаних зі зміною положення релігії в суспільстві. Упродовж XX століття в наукових колах переважала ідея ослаблення ролі релігії в суспільному житті. Підґрунтям для такого бачення стали модернізація та секуляризації держав. Проте динамічне зростання ісламського населення підвищує значущість дослідження пов'язаних з цим політико-соціальних проблем. Стають все напруженіші питання, які постали перед Європейськими країнами внаслідок кризи політики мультикультуралізму. Обираючи дешеву робочу силу за рахунок робітників з країн другого світу, уряди європейських держав отримали цілий спектр проблем з мігрантами і, як наслідок, збільшення популярності праворадикальних партій серед власного населення. Усе більша кількість європейців у своєму прагненні захиститись від втрати культурної та національної ідентичності стають прибічниками праворадикальних течій і рухів. Переважна більшість таких рухів виступають за максимально жорсткий контроль міграційних потоків. Причиною тому стала думка про те, що вихідці з арабського Сходу не тільки відбирають робочі місця в європейців, а й не хочуть інтегруватись у ціннісний простір ЄС, нав'язуючи власні мусульманські звичаї світському Заходу.

Джерельною базою дослідження є низка статей вітчизняних та іноземних науковців, серед них: Абдельрахман Рашдан [11], Н. Кирюшко [7], І.Р. Насиров [8]. Теоретичні й методологічні перспективи цивілізаційного підходу та діалогу

релігійних традицій є основою праць С. Хантінгтона [2] та А. Тойнбі [1]. Визначення термінологічної бази даної проблематики стали основою праць Л.А. Баширова [3], В. Наумкіна [5] та І.Р. Насирова [10].

Мета даного дослідження – проаналізувати взаємозв'язок між теологією і конкретними політичними діями ісламських рухів, які діють на території Європи, і можливі ризики їх існування.

Нині в науковій літературі та політичному лексиконі широко використовуються такі терміни, як «ісламський фундаменталізм», «салафізм» «політичний іслам», «мусульманський радикалізм», «ісламізм» та ін. У визначенні цих термінів є деякі розбіжності, як наслідок внутрішньо ісламських і міжконфесійних суперечностей [3].

У найширшому сенсі, фундаменталізм означає відданість певним принципам, ідеям і цінностям, які розглядаються як основоположні (фундаментальні) і приймаються за абсолютну істину. І як релігійний феномен, є реакцією на модернізацію та секуляризацію суспільства, релігійну індиферентність, втрату традиційних цінностей і ослаблення моральних основ у суспільстві.

Термін «фундаменталізм» щодо ісламу почав використовуватися порівняно нещодавно, початково це була течія в християнстві. І вперше цей термін, у релігійному контексті, було використано на початку ХХ століття протестантськими священиками в США, які закликали повернутися до релігійних основ і відродити релігійні принципи в їх первозданній чистоті. Тож, сам термін є «чужим» для ісламської релігійної традиції, мусульманські богослови використовують свої поняття, найточнішим до них є «салафізм». На відміну від терміна «фундаменталізм», він зараховується до явища, характерного тільки для ісламу. На думку В. Наумкіна, директора Інституту сходознавства РАН, дане поняття повинно вживатися як загальний термін для

позначення всіх фундаменталістських течій в ісламі. Головною для салафізму (від араб. салафія «предки») є думка про те, що впродовж століть іслам змінювався, до нього весь час долучались нові елементи, серед них ті, що суперечать споконвічному ісламському вченню. І щоб «очистити» мусульманську релігію, необхідно повернути її до того стану, у якому вона перебувала в епоху пророка Мухаммеда і чотирьох «праведних халіфів» [5]. Мухаммад ібн Абд-аль-Ваххаба вважав, що справжнього Ісламу дотримувалися лише перші три покоління послідовників Пророка Мухаммада. Він виступав проти будь-яких нововведень. Ці погляди поділяли і його прихильники. Унаслідок в Ісламі виникла радикальна релігійно-політична течія – ваххабізм.

Як пише З.І. Левін, автор статей збірника «Фундаменталізм», «під фундаменталізмом розуміють ідеологію релігійно-політичних рухів і течій, які активно виступають за повернення до витоків або богословської основи віровчення, за повернення вірі її чистоти». Але і це визначення не є повним [10, с. 3]. Адже політичний аспект є істотною рисою ісламського фундаменталізму.

Однак при цьому не можна ставити знак рівності між салафізмом і політичним ісламом. Поняття політичний іслам уперше ввійшло в науковий і політичний обіг після перемоги ісламської революції в Ірані 1979 року. Політичний іслам – це ісламські рухи, які виражають інтереси різних соціальних груп у мусульманському світі. Причина його виникнення – політичні, соціальні, економічні й моральні проблеми не тільки країн, де проживають мусульмани, але й усього іншого світу в епоху глобалізації. Ісламський фундаменталізм – це ідеологія, або «теорія» політичного ісламу, а політичний іслам є в основному практика постійного зв'язування з ідеологією ісламського фундаменталізму (салафізм), при визначенні своєї стратегії і тактики (інтерпретація ісламського віровчення у своєму дусі й особливості поширення власних поглядів) [6].

Фахівець з історії та соціології ісламу іранець Джавад Табатабаї вважає, що «політичний іслам» – це спроба надати ісламу як релігії соціальну й політичну роль. З появою специфічних політичних форм ісламської практики виникає політичний іслам. Політичний іслам – подвійне за змістом поняття, яке означає: 1) рух мусульман за набуття державної влади з метою використання держави як знаряддя, засобу або першого кроку до глобального утвердження ісламу в регіоні або у світі в цілому; 2) окрема ідеологія або сукупність ідеологій, спільним витоком яких є уявлення про принципову неподільність політики та релігії ісламу, а природним наслідком – діяльність зі створення ісламських держав як бази для поширення й утвердження ісламу у світі. Кристалізація змісту політичного ісламу відбувається через його відокремлення від поняття «ісламська політика», яка означає простий факт участі мусульман, ісламських рухів та ісламських партій у політичному процесі в державах різного типу. Ісламські вчені розглядають політичний іслам як небажаний прояв справжнього ісламу, протилежного, з одного боку, байдужості і безвідповідальній пасивності, а, з другого боку, – тероризму й анархії, яким протистоїть політичний іслам як вірний спосіб ведення політичних справ згідно із Кораном. Його призначенням вважають необхідність відтворення «духу Мекки та Медини» (вислів засновника «Іхван муслімун» Сейїда Кутба) [7].

На Заході ж до політичного ісламу підходять майже винятково з точки зору теорії «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, вбачаючи в ньому ворога – теперішнього або майбутнього. »У новому світі, – стверджує С. Хантінгтон, - найбільші (найсерйозніші та найнебезпечніші) конфлікти будуть спалахувати не між соціальними класами, не між багатими й бідними, не між будь-якими іншими економічними групами, а саме між народами, що належать до різних культур» [2, с. 459]. Розбиваючи історію на окремі, локальні цивілізації,

Тойнбі, разом з тим, намагається відновити ідею єдності світової історії, надаючи цій єдності релігійний зміст [1, с. 246].

Хоча практикуючі мусульмани можуть по-різному дивитися на те, що значить «правильна» політика в ісламському розумінні, вони однакові в тому, що іслам - це всеосяжний спосіб життя, «Дін», який виходить за межі приватного життя і простягається на політику, економіку, культуру і всі сфери суспільного життя. Отже, «політичний іслам» та «ісламізм» – терміни, що свідчать про незнання природи ісламу і того, як його розуміють самі мусульмани [11].

Поняття «ісламізм» увели у вжиток, як вважають одні фахівці, богослови північноафриканських країн, зокрема – в Алжирі, для того, щоб відрізнити звичайного мусульманина (муслим) від «ісламі», тобто такого, який бачить в ісламі політичну ідеологію. Інші фахівці приписують авторство поняття «ісламізм» французьким соціологам, які переклали, керуючись лінгвістикою: французькою християнство позначається словом «cristianizm» – «Християнізм», тобто за аналогією, не вкладаючи в це поняття негативний зміст.

Після ісламської революції в Ірані 1979 р. в усьому мусульманському світі і навіть за його межами різко зросла активність рухів, які отримали на Заході назву «інтегрістських». В Ірані в пресі та науковій літературі західних країн католицької традиції (зокрема, у Франції) набув значного поширення термін «ісламський інтегрізм». Під ним мається на увазі ідеологія ісламських фундаменталістів, які зробили вибір на користь ісламоекстремізму. Термін «інтегрізм» служить для позначення досить широкого спектру сил у сучасному мусульманському світі, які виступають проти світської моделі державного устрою, відстоюючи ідеал ісламської теократії. У мусульманських країнах ці рухи, найяскравішим прикладом яких у новітній час є організації Хезболла в Лівані, Ісламський фронт порятунку в Алжирі, аль-Гамаа аль-Ісламія в Єгипті та ін., зазвичай відносять до

«політичного ісламу», а їх учасників називають частіше «ісламістами». Іншими словами, «ісламізм» розглядається як суто політичний рух, позбавлений релігійної мотивації [9].

Таким чином, фундаменталізм, інтегризм і політичний іслам (ісламізм), маючи єдину суть і основу, усе ж різняться тим, що перший з них – передусім теорія, другий – і теорія, і практика (з перевагою то першого, то другого, залежно від обставин), а що стосується політичного ісламу, то це в основному практика, зрозуміло, не забувайте про теорію, насамперед у питаннях пропаганди, агітації та поширення впливу серед широких верств віруючих. Бабкін С.Е. зазначає, що ці поняття мають «загальну сутність» і нерідко в пресі і літературі вживаються як синоніми. Але все ж фундаменталізм в ісламі – це насамперед ідеологія, а не практика, тим більше політична. Його «можна визначити як ідеологічну утопію і водночас як спробу висловити неповторність ісламської цивілізації», а також – як форму «самоствердження ісламу як соціокультурної системи». Інша справа, як і в яких цілях цю ідеологію використовують ісламісти.

Як політично організований рух сучасний ісламський фундаменталізм бере свій початок від заснування асоціації «Братів-мусульман» вчителем Хасаном аль-Банної в 1928 р. в Єгипті. Поступово цей рух набрав силу і виробив ідеологію, яка відкидала всі передумови світського націоналізму. Незабаром ідеологія «Братів-мусульман» поширилася майже в усіх мусульманських країнах.

Сучасний радикальний ісламський рух зародився на початку минулого століття в Єгипті. Спочатку на противагу потужним тенденціям секуляризації, що з'явилися після розпаду Османської імперії, шейхом Хасаном аль-Банна в 1929 р. була заснована асоціація «Брати-мусульмани». Пізніше її філії були створені в багатьох інших країнах, а також утворились інші організації аналогічної спрямованості. Нині рух заявляє, що він діє в понад 80 країнах по всьому світу завдяки фінансовій

підтримці держав Перської затоки (яка триває дотепер). Братимусульмани розширили свою мережу в Європі та Сполучених Штатах через організацію банків, мечетей, дослідницьких центрів, ісламських органів і громадських організацій.

Майже всі країни з потужним фундаменталістським рухом мають загальні характерні риси. Це суспільства, у яких під сильним західним впливом націоналістичні уряди зробили упор на швидкий економічний розвиток, що привело до значних соціальних зрушень. Дійсно, у складній структурі цивілізаційних утворень ісламська цивілізація належить до наймолодшої частини східної культури, що зберігає суттєвий нереалізований потенціал. Феномен її збільшеної активності пов'язаний, насамперед, з «пробудженням» самосвідомості мусульманських народів, спочатку в межах антиколоніального руху, а потім багатопрофільних зусиль за зміцнення політичної, економічної та культурної самостійності як повноцінного соціуму і суверенного суб'єкта міжнародних відносин.

Поширення ісламу в Європі має значну історичну основу, яка налічує століття. Незважаючи на те, що до XX століття цей процес не був системним і мав непостійний характер, уже після Першої світової війни, унаслідок колоніальної політики метрополій, Європа отримала першу масову міграцію з країн мусульманського Сходу. Наступна масова міграція до Західної Європи була наслідком Другої світової війни. Зруйнованій економіці були потрібні трудові мігранти, ця хвиля була винятково чоловічою, оскільки спричинилась дефіцитом дешевої робочої сили.

У другій половині XX століття простежується нова хвиля мусульманської імміграції, що стало наслідком як зміни суспільно-політичної та економічної ситуації в самій Європі, так і загострення політичних конфліктів у країнах арабського світу. Таким чином, ісламський фактор перетворився на силу, здатну вплинути на ситуацію в низці європейських держав, де

відчутно «мусульманську присутність». До їх числа можна зарахувати Францію, Німеччину, Великобританію.

У 1960-ті роки у Франції діяли тільки чотири мечеті і три ісламські організації, а в 90-х роках кількість мечетей досягла 1000–1300, кількість ж ісламських організацій сягнула 1000. Так з кожним днем зростає кількість ісламських організацій і в Німеччині. Велика частина мусульман, які проживають тут, мають турецьке походження, а кожен 30 тисяч німецьких мусульман об'єднані в ісламські організації. Найбільшими з них є «Союз ісламських організацій Європи» і «Ісламське товариство Франкфурта». Ці товариства, як і інші діючі в Європі мусульманські організації ведуть активну діяльність. Вони допомагають у вивченні мови, займаються перекладом і виданням ісламських книг.

Іслам є незаперечною реальністю сучасної Європи. Немає жодної європейської країни, де б не діяли або не об'єдналися ісламські організації.

Проблема полягає в тому, що мусульмани, як звичайно, не піддаються асиміляції і навіть у другому і в третьому поколінні не стають європейцями. Причина тому – суть ісламу. Це не лише релігійна догма, це поняття соціального та культурного характеру. Політична інтеграція зобов'язана в принципі залишатись осторонь релігійних обрядів і догм. Разом з тим в інших відносинах вона повинна сприяти утворенню загальноєвропейської ідентичності. Але сімейні традиції в поєднанні зі звичаями мусульманських громад настільки міцні і впливові, що мета ця виявляється майже недосяжною.

Мусульмани Європи чинять опір асиміляції, бо міцно прив'язані до ісламських цінностей і переконані в перевазі власних традицій і звичаїв. Окрім цього, народжуваність у сім'ях мусульманських іммігрантів у багато разів перевершує народжуваність серед корінних європейців, їх чисельність також постійно збільшується і за рахунок возз'єднання сімей. І що найбільше турбує владу, чимало молодих людей, що

народились і виховані на європейській землі, стають усе відданішими прихильниками «чистоти ісламу».

Ряди мусульман продовжують неухильно поповнюватися новими хвилями іммігрантів і, за деякими даними, зупинити цей процес уже неможливо: до 2050 року в деяких країнах Європи кількість мусульман досягне 25–30%. Зараз у Європі вже проживає понад 20 млн. мусульман.

Усі європейські країни визнають свободу віросповідання, але з урахуванням поділу функцій держави і релігії. У суспільстві з розвиненими інститутами демократії мирно співіснують різні культурні общини, у межах яких кожен індивід реалізує власне право на культурну самоідентичність [4]. Водночас, представники ісламу відверто не поважають і не бажають слідувати європейським зразкам поведінки, вони утворюють своєрідні «держави в державах», мешканці яких живуть за власними правилами, нормами й моделями поведінки.

Перед країнами ЄС стоїть складне завдання щодо захисту своєї національної ідентичності та одночасного забезпечення стабільного економічного розвитку. Політика мультикультуралізму призвела до збільшення кількості праворадикальних організацій на території західноєвропейських держав, громадяни яких прагнуть у такий спосіб захистити власну ідентичність.

З одного боку, висловлювання проти ісламу стають злочином відповідно до закону проти расової ненависті та ксенофобії. З другого – необдумана імміграційна політика разом з мультикультуралістським підходом створила комфортні умови для утворення радикальних ісламістських організацій. Якщо традиційні течії ісламу використовують для цього мирні шляхи, то екстремістські рухи й організації, що прикриваються вищезгаданої релігією, найчастіше вдаються до радикальних терористичних дій. На даному етапі до традиційних обговорень щодо маргіналізації та дискримінації, асиміляції й інтеграції

додалися дискусії щодо внутрішньої і зовнішньої безпеки в контексті боротьби з тероризмом.

Найактивніше заперечують мультикультуралізм як теорію і практику іммігрантські держави, у яких іммігранти можуть «поглинути» титульну націю.

Отже, процес політизації ісламу – не просто «відродження» релігії і, вже тим більше, не використання релігії в політичних цілях, інакше ми говорили б про процес клерикалізації політики. Політизація ісламу являє собою спробу перенесення частини нерозв'язаних соціально-економічних і духовно-ідеологічних проблем у політичну сферу. А фундаменталізм, інтегризм і політичний іслам, маючи єдину суть і основу, усе ж різняться тим, що перший з них – передусім теорія, другий – і теорія, і практика, а що стосується політичного ісламу, то це в основному практика [10].

Ісламський виклик Європі – складова частина ісламського чинника, під яким розуміється зростання значення та впливу мусульманських країн у світовому історичному процесі, що виражається як у підвищенні їхньої ролі в міжнародних відносинах, так і в зростанні релігійності, підйомі релігійно-політичних рухів, а також сукупність догм і практики ісламу, що впливають на соціально-політичне, економічне і духовне життя.

Література

1. Тойнбі А.Дж. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003. – 603 с.
3. Баширов Л.А. Исламский фундаментализм: генезис, идеология, практика // Государство, религия, церковь в России и за рубежом – М.: Кафедра государственно-конфессиональных отношений, 2009. – С. 382–404.
4. Berlin I. Pluralism and Liberalism: a Reply / I. Berlin, B. Williams // Political Studies. – 1994. – № 4. – P. 306–309.

5. Исламский радикализм [Електронний ресурс] / Центр арабських та мусульманських досліджень. – Режим доступу : <http://islamica.ru/islamism/?uid=112>
6. К вопросу о политическом исламе в странах Востока и Дагестане на рубеже XX–XXI веков: исторические аналогии [Електронний ресурс] / Publishing house Education and Science s.r.o. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Istoria/2_56116.doc.htm
7. Політичний іслам – маркер кризового суспільства [Електронний ресурс] / Кирюшко Н. // Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – 2010 р. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ukrr/2010_1s/Kiryus h.htm
8. Политический ислам [Електронний ресурс] / Тезисы доклада на заседании сектора социальной философии ИФ РАН 6 ноября 2012. – Режим доступу: http://iph.ras.ru/uplfile/socph/docs/NASYROV_Thesis_06Nov2012.pdf
9. Понятие «политический ислам» [Електронний ресурс] // Институт религии и политики. – Режим доступу : <http://www.i-r-p.ru/page/stream-library/index-2127.html>
10. Фундаментализм [Електронний ресурс] / Институт востоковедения РАН – Изд. «Крафт+», 2003. – С. 3–11. Terminological Chaos: Political Islam and Islamism / Abdelrahman Rashdan / OnIslam. – 2012 p. – Режим доступу : <http://www.onislam.net/english/politics/transnational/459522-terminological-chaos-political-islam-and-islamism.html>

This article attempts to analyze the question of scientific study of political and social problems associated with the growing importance of Islamic factor for Europe. Raised main reasons for the growing popularity of radical Islamist ideology in Muslim countries

and examined the main causes of increasing role of religion in modern political life.

Analyzed the content of issues appearing on the agenda in most European countries as a result of the crisis policy of multiculturalism, and the relationship between theology and specific political actions of Islamic movements and the risks of their existence. Characterized peculiarities of development of modern westeuropean states in accordance with rising of Islamic influence. The correlation between the desire to protect from loss of cultural and national identity and the increasing number of supporters of right radical flows and movements is explored. Particular attention is paid to the analysis of the role of the Islamic factor in changing political attitudes of Western civilization.

Key words: Islamic fundamentalism, salafism, political Islam, Islamic radicalism, Islamism.

В статье предпринимается попытка комплексного анализа проблемы научного обоснования политико-социальных проблем, связанных с ростом важности исламского фактора для Европы. Подаются основные причины роста популярности радикальной исламистской идеологии в мусульманских странах и рассматриваются основные причины повышения роли религии в современной политической жизни.

Анализируется содержание вопросов, стоящих на повестке дня в большинстве Европейских стран в результате кризиса политики мультикультурализма, а также взаимосвязь между теологией и конкретными политическими действиями исламских движений и возможные риски их существования. Характеризуются особенности развития современных западноевропейских государств в условиях роста исламского влияния. Исследуется взаимосвязь между стремление защититься от потери культурной и национальной идентичности и ростом числа сторонников праворадикальных течений и движений. Особое внимание обращается на анализ

роли исламского фактора в изменении политических настроений западноевропейской цивилизации.

Ключевые слова: исламский фундаментализм, салафизм, политический ислам, мусульманский радикализм, исланизм.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ АЗІЇ

Дана стаття розкриває особливості формування політичних інститутів у країнах Східної Азії в контексті культурної та цивілізаційної належності регіону. Досліджується зміст цивілізаційної структури регіону як чинника, що формує політичні явища і процеси. Автор приділяє увагу специфіці соціально-культурного розвитку в межах цивілізаційних трансформацій країн регіону та надає оцінку впливу традиційного чинника на політичну систему в країнах Східної Азії.

Ключові слова: політичні інститути, політична система, країни Східної Азії, політична культура, цивілізаційний фактор.

На сучасному етапі становлення міжнародної системи цивілізаційний дискурс залишається одним з найуживаніших засобів у розумінні історичних процесів. Найактуальнішим цивілізаційне дослідження постає для політичної науки в її прагненні історичного та філософського осягнення політичних явищ і процесів. Станом на сьогоднішній день кожен з континентів світу є самобутнім цивілізаційним утворенням із власним значенням для світової спільноти, зокрема. Регіон Східної Азії, із характерною йому технологічною та економічною розвиненістю, а також культурною і політичною самобутністю, не є винятком. Особливе значення в динаміці сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесах має визначення цивілізаційної ролі окремого регіону (в даній роботі – Східної Азії) як трансформаційного чинника на систему політичних відносин і політичних інститутів.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що формування політичних систем та інститутів як складників соціального суспільства пов'язане з властивими останньому ідейно-ціннісними підвалинами культури і відповідно зумовлене ними. Об'єктивне уявлення про природу і структуру окремих цивілізацій дає змогу адекватно визначити устрій політичних систем і політичних інститутів окремих регіонів у культурній відповідності. Оскільки Східна Азія є унікальним регіоном, у якому поєднуються традиційний характер суспільства та інноваційні технології його розвитку, дослідження особливостей цивілізаційної належності регіону сприятиме глибшому розумінню чинників формування політичних систем та інститутів у Східній Азії. Крім того, актуальним залишається також питання щодо правильності обраного шляху й перспектив подальшого розвитку регіону. Відтак *метою* роботи є дослідження окремих аспектів цивілізаційного підґрунтя формування політичних інститутів у країнах Східної Азії, а також визначення специфіки політичного розвитку країн Сходу в умовах його цивілізаційної приналежності. У даній узагальненій спробі дослідити сучасність як історичну реальність автор визначає такі *завдання*: по-перше, висвітлити особливості культурно-регіонального складника цивілізаційної структури регіону; по-друге, визначити специфіку політичних інститутів у країнах Східної Азії та особливості їх формування в контексті цивілізаційної належності до регіону.

Серед українських учених, що надають значення дослідженню проблеми цивілізаційної ідентифікації й аналізу проблеми внутрішньої динаміки розвитку цивілізацій, слід зазначити таких українських учених: Ю. Павленко [1], Ю. Пахомов [2], О. Коппель [3] та інші. Особливу увагу авторка звертає на підхід Ю.В. Павленка, суть якого полягає у вимірах концепції «світ-системи» І. Валлерстайна та динамічної системи окремих взаємодіючих цивілізаційних світів. Зокрема,

країни Східної Азії Ю. Павленко визначає як Китайсько-Далекосхідний цивілізаційний світ, що включає Китайсько-Східноазіатську і Японсько-Далекосхідну (що є похідною від китайської соціокультурної системи), які у свою чергу складаються із субцивілізацій із притаманним культурним характером, але зорієнтованості моделі розвитку залежної від зовнішнього впливу [4].

Доцільним є зазначення позиції Семюеля Хантінгтона власне щодо належності регіону Східної Азії відповідному цивілізаційному блоку. Він пропонує класифікацію країн світу за критерієм цивілізаційної належності та виділяє Далекосхідний цивілізаційний блок, розділений на Китайську та Японську цивілізаційні утворення. Така класифікація полягає в належності цих країн до ядрової зони світової чи регіональної цивілізації [5].

У повній відповідності з основними канонами історичного плюралізму А.Дж. Тойнбі вважає, що всі цивілізації не тільки існують цілком самостійно, але й абсолютно самостійно проходять одні й ті ж стадії: виникнення, зростання, надлому і розпаду. Однак між цивілізаціями існують зв'язки і взаємні впливи, причому, не тільки в просторі. Одні цивілізації можуть виступати в ролі «батьківських», інші бути «похідними». Але тим самим А.Дж. Тойнбі підриває свою тезу про еквівалентність усіх цивілізацій. Адже «похідні» цивілізації неминуче повинні засвоїти здобутки попередніх їм «батьківських» цивілізацій. Виділяючи Далекосхідну цивілізацію науковець визначає саме Китайську державу як «батьківську», як осередок культурної та традиційної спадщини, і відповідно Японію та Корею як «похідні», що мають власний шлях розвитку, але водночас належні до витоків «батьківської» цивілізації [6]. Авторка вбачає в положеннях ідей А.Дж. Тойнбі та С. Хантінгтона основи для сучасних досліджень цивілізаційних систем і тенденцій до їх трансформацій.

Нині великого значення надається питанню цивілізаційної модернізації різних сфер людського життя як способу збереження культурної належності в поєднанні з можливістю відповідати тенденціям сучасності. Позиція класиків теорії модернізації – Г. Спенсера, К. Маркса, М. Вебера, згідно з якою вирішальним чинником модернізації виступає подолання та заміна традиційних цінностей, що перешкоджають соціальним змінам і економічному зростанню, на цінності, які мотивують господарські суб'єкти, на інноваційну діяльність – розробку, створення і поширення нових технологій і генерування нових організаційно-економічних відносин, не справджується через непередбачуваність розвитку соціальних систем. Причому, дана тенденція спостерігається і в сучасних західних суспільствах, як зміни в суспільній свідомості, так, і в економіці та суспільному устрої. Проте щодо розвитку та модернізації політичних та економічних інститутів країн Сходу в поєднанні зі збереженням традиційного світогляду та культурних цінностей дана теорія не підтвердилась. Має місце абсолютно протилежний варіант модернізації суспільства. Можна допустити, що виклики сучасності спричинили необхідність зосередження на традиційному світогляді як засобі зберегти власну цивілізаційну та культурну ідентичність у змінному світі, схильному до гомогенізації. Характерним є також виділення посиленних етнонаціональних рухів у виділенні власної ідентичності на Заході в умовах стирання національних кордонів і посилення глобалізаційних процесів. У країнах Сходу етнонаціональне самовизначення (у поєднанні з традиційною самобутністю та культурою) є настільки міцним, що навіть під впливом глобалізації та наслідків суспільної трансформації, людина сходу із рухом власного життя в сучасність не змушена змінювати власний світогляд. Відтак, на практиці країн Східної Азії простежується успішне поєднання культурного традиціоналізму суспільства та його гнучкості щодо

впровадження інновацій і, як результат, прогресивний його розвиток.

Аналізуючи сучасну політико-цивілізаційну ситуацію в регіоні доцільним буде зазначити запропоновані Рональдом Іглхальтом різнополярні та водночас поєднувані тези: по-перше, розвиток спричиняє в певній мірі передбачуваний відхід від абсолютних соціальних норм на користь усе раціональніших, гнучкіших цінностей, які заслуговують на довіру; по-друге, культури є самодостатніми утвореннями. Цивілізаційне минуле сприяє формуванню культурних зон, які характеризуються самобутньою системою цінностей і здатні протистояти натиску економічного розвитку [7].

На думку провідного російського науковця Л.С. Васильєва, вибір шляху розвитку в східних цивілізацій ґрунтується на таких фундаментальних цивілізаційних площинах: 1) генеральна установка-орієнтація; 2) ставлення до людини і суспільства, взаємини людей; 3) ставлення до власності і влади; 4) порівняльне зіставлення основних параметрів [8].

Якщо брати до уваги підхід Л.С. Васильєва до визначення основ формування політичних інститутів у країнах Східної Азії, тоді відповідно до генеральної установки-орієнтації Далекосхідна цивілізація є цивілізацією конфуціанського типу. Вона відкритіша щодо зовнішніх впливів і внутрішніх трансформацій, що обумовлено конфуціанським культом етики та самовдосконалення, установкою на потайбічні пошуки гармонії в суспільстві (культ знань, підвищене почуття обов'язку і відповідальності, міцні патерналістські зв'язки в сім'ї та суспільстві, постійна турбота про підвищення культури і дисципліни праці). Це активно-інноваційна цивілізація [8].

Далекосхідна цивілізація сформувалась у Китаї і переважно методом добровільного запозичення поширилася на низку сусідніх країн. Далекосхідна цивілізація стала наступницею старокитайської цивілізації, причому, зміна

відбулася не внаслідок загибелі попередниці або якого-небудь соціального катаклізму, а завдяки її вдосконаленню. Існування чітко виражених культурних зон має цілу низку соціальних і політичних наслідків. Вони впливають на найважливіші сфери суспільного життя, від індивідуальної до економічної поведінки, і звичайно демократизацію та політичні інститути.

Більшість вітчизняних дослідників порівняльного права (Скакун О.Ф. [9], Саїдов А.Х. [10], Марченко М.Н. [11] та інші.) виділяють Далекосхідний тип правової системи та політичної культури і зараховують до них насамперед правові системи Китаю і Японії, а також похідні правові культури, що розвивались під їхнім впливом (Монголія, Корея, країни Індокитаю). Зокрема, О.Ф. Скакун пояснює такий розподіл тим, що Далекосхідна група правових систем основана не на нормах права, а передусім на нормах моралі, традиції та звичаю, відповідно. Виділення Японії та Китаю спричинено специфікою їх морально-ідеологічного підходу до права, який впливає на правові системи інших країн Сходу [9].

Авторка вважає вартим уваги позицію західних дослідників щодо правової та політичної системи Далекосхідного регіону. К. Хертель виділяє Далекосхідну правову систему як окрему й унікальну, проте запозичену з романо-германської родини правових систем і, відповідно, підпорядковану їй [12]. Схожою є позиція Дж. Мерімана та Д. Кларка [13]. Фахівці Східної Азії не заперечують факту перейняття німецької та французької правової системи в міру необхідності трансформації старої правової системи, проте як підкреслює К. Ямамото: «...з багатьох джерел романо-германська правова система виявилась підходящою для застосування та використання країнами Східної Азії» [14]. На думку Джіяна Ванга, за останнє століття Східноазіатська правова та політична системи зазнали значного впливу з боку Радянського Союзу, США, сусідніх регіонів настільки, що

запозичені раніше принципи права майже трансформувались [15].

У такій послідовності можна простежити й особливості формування політичної системи, зокрема. Авторка наголошує на взаємозалежності політичних інститутів, правової системи, політичної культури, економічної системи, традиційного способу життя, цивілізаційної належності, етнічної свідомості як концентричних складників соціальної системи в Східній Азії.

Географічне положення та історичний розвиток зумовили відмінність політичних систем та інститутів Китаю, Японії, Монголії та Кореї. Політика цих країн зумовлена також впливом Заходу й потужних сусідів. Проте структури й інститути західного типу, що були запроваджені в країнах Східної Азії, у дійсності є фронтальним утворенням, тоді як регламентація суспільних відносин відбувається згідно із традиційними моделями.

Далекосхідна цивілізація змогла продемонструвати, що модернізація може бути успішно проведена в країнах, що розвиваються, які раніше значилися серед бідних і відсталих, причому на шляхах, відмінних від тих, якими йшов розвиток економіки на заході. Незважаючи на те, що структура, розміри, збагаченість природними ресурсами економік країн китайського світу дуже різна, усі вони домоглися великих успіхів в економічному розвитку, спираючись на схожі набори важелів та інструментів. У ставленні до людини і суспільства Далекосхідна цивілізація ґрунтується на ієрархічній системі міжособистісних і міжгрупових відносин, якій надано релігійно-етичний характер. До системоутворювальних рис даного соціуму також належать колективізм, прагнення до гармонії і ритуалізація життя суспільства.

Далекосхідна (конфуціанська) модель характеризується протистоянням слабких позицій колоніалізму сильної цивілізаційної традиції. Відома вона в двох основних модифікаціях – китайській, з традиційно сильною державою, і

японській (варіант – хуацяо), з ослабленою або зовсім, у випадку з хуацяо, майже відсутньої державністю. Хоча японська модель була особливо виділена типологічно, причому було обумовлено, що про неї йтися не буде, згадка про її існування як модифікації китайської істотна для того, щоб вичленувати феномен хуацяо, що стоїть як би між китайським і японським варіантами деякої загальної моделі, яку в цьому випадку можна було б іменувати далекосхідною [10].

Говорячи про класичну китайську цивілізацію, яка помітно впливає на всі далекосхідні суспільства і сьогодні, Ту Веймін зауважує, що саме гуманізм лежить у її основі, хоча, звичайно, це була дещо інша форма гуманізму порівняно з тією, з якою ми зіштовхуємося в Європі, починаючи з епохи Відродження. Рухаючись ринковим шляхом, уже апробованим з успіхом іншими країнами далекосхідної цивілізації з її конфуціанським фундаментом, континентальний Китай, як і його сусіди, задіяв ті сторони великої гуманістичної традиції, які формують установку на саму людину, виконуючи роль, почасти подібну до ролі протестантизму в історії капіталістичної Європи. Пуританський спосіб життя, аскетизм у побуті і колосальна працьовитість, уміння обмежуватися малим при постійному і наростаючому прагненні до більшого, до максимуму (а це і є прояв самовдосконалення і змагальності, закладених конфуціанською екзаменаційною системою), звичка вести справи чесно і добродібно, бути надійним партнером, внутрішньо завжди орієнтуючись на оспівані конфуціанством і ввійшли в плоть і кров китайців, справедливість і добродібність, високий моральний стандарт, – усе це швидко виявилось у континентальному Китаї, як до того в інших країнах конфуціанської цивілізації – від Японії до Сінгапуру [16].

У дійсності, китайський гуманізм як і раніше далекий від європейського. Ставка на людину, її кращі якості і потенції ще далеко не змінила загальний дух і спрямованість генеральних установок. І це відіграє нині позитивну роль у русі Китаю

ринково-капіталістичним шляхом, бо допомагає рухатися цим шляхом з достатнім динамізмом, але разом з тим під керівництвом все того ж комуністичного начальства, яке повільно трансформується, у межах все тієї ж, яка поступово ослаблює свою залізну хватку, потужної імперсько-бюрократичної структури.

«Незважаючи на сильний вплив китайської культури, нині Японія є повноправним членом західного співтовариства та провідною «індустріальною демократією», єдиною країною, що йшла шляхом прискореної демократизації всіх сфер суспільства спираючись на традиції і власну самотність», – зазначає А.Д. Воскресенський [17]. Відкритість Японії та активна участь у міжнародному співробітництві сприяє активному перейняттю світового досвіду державно-правового будівництва, а володіння адекватним консерватизмом породжує унікальний досвід формування самотньої політичної системи.

Характерною належністю до конфуціанської політичної традиції відзначається Корея. Проте гостра конфронтація, породжена історією та зовнішніми викликами, залишила свій слід у політичних системах: Республіка Корея стала на шлях демократичного розвитку та ринкової економіки; і КНДР, яка досить тривалий час зберігає тоталітарну політичну систему та соціалістичну модель розвитку економіки. Але існуючі в РК та КНДР протилежні суспільні системи базуються на національній специфіці та спільних історичних коренях. Ідеї конфуціанства, пріоритет суспільного над особистим, виразна ієрархічна система управління є тими принципами, що визначають функціонування державних механізмів обох країн [17].

Слід зазначити, що шляхом власного досвіду в країнах Східної Азії була знайдена успішна сутнісна форма економічної та ненасильницької політичної модернізації, що базувалася на створенні економічної бази (із зовнішньою допомогою або спираючись на власні сили залежно від конкретних умов країни) та законодавчо вводячи економічний лібералізм, поступово

проводячи широке, проте раціональне законодавче введення норм і правозастосування конституційного лібералізму, спонукання меритократії та формування на її основі ефективної бюрократії, із подальшою демократизацією залежно від здатності політичної культури конкретного суспільства до поглинання та освоєння політичних змін. Важливо відмітити, що в усіх країнах Східної Азії, які досягли економічного процвітання, форми та швидкість реалізації такої моделі були різними, проте базисні параметри залишались незмінними.

В одній зі своїх останніх праць Ту Веймин підкреслює, що «Східноазіатська програма модернізації, що оформлюється під впливом конфуціанської традиції, передбачає достатньо цілісне бачення інститутів управління та керівництва і полягає в таких принципах:

По-перше, державне втручання в ринкову економіку є не лише необхідним, але й бажаним. Доктрина, згідно з якою держава є неминучим злом, а ринкова система самодостатня і здатна підтримувати суспільну рівновагу, не відповідає сучасному досвіду (причому ні східному, ні західному).

По-друге, хоча закон надає мінімальні умови для підтримання соціальної стабільності, «органічної солідарності» можливо досягти лише за допомогою глибших соціальних установлень. Цивілізованої поведінки неможливо досягти за допомогою покарання. Наслідування істинного вчення потребує добровільної участі. Лише закон не здатний викликати почуття сорому, без якого цивілізована поведінка неможлива.

По-третє, у подібному середовищі громадянське суспільство не відіграє першочергової ролі, оскільки воно прербуває вище за родину та поза межами держави. Разом з тим, сталість його інститутів обумовлена динамічною взаємодією родини й держави. Погляд, згідно з яким родина є мікрокосмічна модель держави, а сама держава – це велика родина, має важливе політичне значення. Зокрема, з цього слідує, що держава зобов'язана взяти на себе життєво важливу

функцію підтримання органічної солідарності всередині родини. Громадянське суспільство пропонує низку культурних інститутів, які підтримують сприятливе співробітництво між родиною та державою. Зазначена динаміка приватного й публічного дозволяє громадянському суспільству робити власний внесок у соціальне процвітання [18].

Узагальнюючи вищенаведене, можна дійти таких висновків: по-перше, зміни в сучасному світі надають традиційному суспільству можливості для самовдосконалення й побудови сучасної системи, але цей прогресивний потенціал може бути реалізований тільки в тому випадку, якщо буде визнано, що сучасна цивілізація не є доменом Заходу. Заперечувати внесок європейської традиції в процесі формування нинішнього світового порядку не можна, але вона не може слугувати загальним стандартом. Сучасне східноазійське співтовариство переймає базові елементи західної цивілізації, зберігаючи при цьому можливості для підтримки місцевої соціокультурної ідентичності.

По-друге, політичні принципи сформовані відповідно до цивілізаційної самобутності регіону полягають у відповідності із конфуціанськими канонами. Крім того, на місце особистої відповідальності, свободи, рівності і принципу рівних можливостей стає патерналізм і чітка ієрархія, засновані на моральному зобов'язанні. Місце відносин на договірній основі посідають відносини, що базуються на морально-етичних імперативах; місце ж лінійного історичного розвитку займає розуміння історії як процесу циклічного. Найістотнішою відмінністю конфуціанського політико-ідеологічного комплексу від усіх цивілізаційних систем, створених людством упродовж усієї його історії, є таке: власне конфуціанський канон був не джерелом доктрини, яка цементувала самі основи універсуму, а тільки її тлумачником. Таким чином, найбільшу життєздатність конфуціанської доктрини додає те, що виражено в максимі Конфуція («Я передаю, але не творю» [19]) і насправді є

творчою передачею. Найважливішою характеристикою конфуціанства взагалі як цілісної оболонки комплексу цивілізації Далекого Сходу є людська взаємодія. Конфуціанство виходить з того, що соціальність є визначальною характеристикою найвищих людських досягнень. Індикатором самовдосконалення стає здатність вільно співвідносити себе із суспільством.

Література

1. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства/ Ю.В. Павленко. – К., 1996. – 352 с.
2. Цивилизации Востока в условиях глобализации // Цивилизационная структура современного мира. Т 3 / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2008. – 638 с.
3. Коппель О.А. Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О.А. Коппель. – Режим доступу : <http://www.helen-koppel.narod.ru/017.htm>
4. Павленко Ю. Структура глобальної цивілізації / Ю. Павленко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 12.
5. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S.P. Huntington (The Free Press ed.). – London : Simon & Schuster. – P. 63.
6. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории / Civilization on Trial / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-Пресс, 2003. – 592 с.
7. Иглхальт Р. Культура и демократия / Р. Иглхальт // Культура имеет значение / под. ред. Л. Харрисона. – М. : Московская Школа Политических Исследований, 2002. – 158 с.
8. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайской цивилизации. Формирование основ материальной культуры и этноса / Л.С. Васильев. – М. : Наука, 1976. – С. 117.

9. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
10. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. Основные правовые системы современности / А.Х. Саидов. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
11. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть / М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.
12. Hertel C. Comparative Law: Legal Systems of the world / C. Hertel // Notarius International. – 2009. – № 1–2. – P. 138.
13. Merryman J.H., Clark D.S. The Civil Law Tradition: Europe, Latin America, and East Asia, Cases and Materials / J.H. Merryman, D.S. Clark. – N.Y. : Matthew Bender, 1999. – 1335 p.
14. Yamamoto K. National Report Japan / K. Yamamoto // Notarius International, 2003. – P. 37.
15. Wang J. The Notariat System in China / J. Wang // Notarius International, 2003. – P. 149-150.
16. Ту Веймин. Подъем «конфуцианской» Восточной Азии: стоки и исторический смысл / Ту Веймин // Полис. – 2012. – № 1. – С. 19–20.
17. Политические системы и политические культуры Востока / МГИМО(У) МИД России; под ред. А.Д. Воскресенского. – М. : Восток-Запад, 2006. – 687 с.
18. Tu Wei-Ming. Confucian Traditions in East Asian Modrenity. Moral Education and economic Culture in Japan and Four Mini-Dragons / Tu Wei-Ming. – Cambridge : Harvard University Press, 1996. – P. 21.
19. Конфуций. Изречения (Луньей): Пер. с китайского. – Харьков : Фолио, 2000. – 448 с.

This article reveals the peculiarities of the political institutions in East Asia in the context of cultural and civilizational identity of the region. The article deals with the civilizational structure content of the region as a factor that shapes political phenomena and

processes. The author pays attention to the specifics of social and cultural development of the civilizational transformation of the region and provides an assessment of the influence of traditional factors on the political system in East Asia.

Keywords: political institutions, political system, the East Asian countries, the political culture, civilization factor.

Данная статья раскрывает особенности формирования политических институтов в странах Восточной Азии в контексте культурной и цивилизационной принадлежности региона. Исследуется содержание цивилизационной структуры региона как фактора, формирующего политические явления и процессы. Автор уделяет внимание специфике социально-культурного развития в рамках цивилизационных трансформаций стран региона и предоставляет оценку влияния традиционного фактора на политическую систему в странах Восточной Азии.

Ключевые слова: политические институты, политическая система, страны Восточной Азии, политическая культура, цивилизационный фактор.

М.А. Оврамець

*аспірант Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ДІЯЛЬНІСТЬ КЕРІВНИХ ОРГАНІВ ЄС У СФЕРІ КОНТРОЛЮ МІГРАЦІЙ

У статті розглянуто формування та розвиток спільної політики ЄС у сфері регулювання міграцій. Проаналізовано основні документи керівних органів ЄС після набуття чинності амстердамської редакції Договору про ЄС (1999 р.). Визначено основні напрямки еволюції міграційної політики ЄС з урахуванням тенденцій консолідації взаємодії між провідними країнами союзу в умовах глобальної фінансово-економічної кризи, що розпочалась у 2007–2008 рр.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська Комісія, Європейська Рада, міграції, імміграція, регулювання, внутрішня безпека, контроль, адаптація.

Серед політичних і соціальних викликів, що постають перед Європейським Союзом на початку ХХІ ст., суттєве значення має значне збільшення притоку мігрантів, передусім із країн Африки та Близького Сходу. Нові хвилі міграцій чималою мірою зумовлені суперечливими наслідками «арабської весни» та нестабільності в Сирії, Лівії, Тунісі, Єгипті, інших країнах Середземномор'я та Близького Сходу. Від масового напливу мігрантів найбільше потерпають південні регіони ЄС, насамперед Мальта, Греція, Італія, Іспанія. Улітку 2013 р. прем'єр-міністр Мальти був навіть змушений звернутися за допомогою до керівних органів ЄС через масовий наплив нелегальних мігрантів.

За даними Комісара Європейської Комісії з внутрішніх справ С. Мальстрема, із 400 тисяч осіб, які за останні два-три роки залишили свої «кризові» країни, понад 20 тисяч осіб

нелегально дісталися Мальти та берегів італійського острова Лампедуза [18]. У цілому ж, за даними Європейської Комісії, починаючи з 2002 р., розмір «чистої» імміграції в ЄС коливався від 1,5 до 2 млн. осіб на рік [33, р. 3]. Попри загальне позитивне значення притоку мігрантів для економічного зростання, останніми роками помітнішими стають негативні аспекти, пов'язані з нелегальним перетином кордонів ЄС вихідцями з охоплених політичною та економічною кризою сусідніх регіонів. Аналітики пов'язують з цим зростання соціального напруження, злочинності та тероризму. Наприклад, за даними Комісара Ради Європи з прав людини Н. Муйжнієкса, від жовтня 2011 р. д грудня 2012 р. лише офіційно було зареєстровано 200 випадків расистських виступів і застосування насильства, передусім, проти мігрантів [27].

У сучасній Європі адаптація іммігрантів, а також співіснування в єдиному європейському просторі носіїв різних культур вважається складною й конфліктною проблемою. Зважаючи на політичні процеси, що відбуваються в низці африканських та азійських країн, експерти прогнозують подальше зростання міграційних потоків, що ставить перед Європейським Союзом багато складних завдань. Головним з них є контроль та ефективне управління міграцією, що актуалізує вивчення компетенції керуючих органів ЄС у процесі ініціювання, законодавчої діяльності та імплементації прийнятих рішень. Для України, у якій постійно зростає кількість мігрантів з країн «третього світу», вивчення досвіду ЄС у формуванні відповідної політики має значний практичний інтерес.

Вивченням різних аспектів міграцій займається широке коло вітчизняних і закордонних фахівців. Багато досліджень закордонних учених присвячене правовим і політичним аспектам міграційної політики, становленню принципів і правил Шенгенської зони, а також процедурним аспектам регулювання міграцій [2; 6; 11; 23; 28]. Після 2008 р. з'явилися цікаві

дослідження, що аналізують трансформацію міграційної політики у зв'язку з перебігом і наслідками фінансово-економічної кризи [10; 12; 14; 25].

Вітчизняні фахівці (М. Відякіна [3; 4], О. Краєвська [7], О. Малиновська [8], В. Шамраєва [9] та ін.) зосереджуються переважно на витоках, становленні, етапах міграційної політики та проблемах адаптації українського законодавства до європейського. Проте, як частина політичного процесу, особливості діяльності керівних органів ЄС у контролі за міграційними процесами вивчені недостатньо, що й зумовлює дослідницьку мету пропонованої статті.

Договір про Європейський Союз, який набув чинності в листопаді 1993 р., включив вимір правосуддя і внутрішніх справ до складу інституційних основ європейської інтеграції. Однак у практичному розумінні новий етап у формуванні міграційної політики ЄС розпочався лише з підписанням 1997 р. Амстердамського договору (набув чинності 1999 р.). Цьому сприяли положення амстердамської редакції Договору про ЄС, які дозволили керівним органам ЄС ухвалювати обов'язкове для всіх країн міграційне законодавство, адже на межі століть ЄС зіштовхнувся з проблемою неефективності національних законодавчих практик і дій, насамперед у боротьбі з нелегальною міграцією. Амстердамська редакція установчих договорів ЄС стимулювала початок процесу узгодження нормативно-правової бази та головних напрямків міграційної політики в межах спільноти.

Важливим кроком на цьому шляху стало засідання Європейської Ради в Тампері, що відбулося 15-16 жовтня 1999 р. На ньому було прийнято перший програмний документ ЄС у сфері міграційної політики «У напрямку союзу свободи, безпеки і справедливості: наріжні камені Тампере». Головні розділи цього п'ятирічного плану були присвячені співпраці з країнами походження мігрантів, створенню спільної європейської

системи притулку, справедливому ставленню до громадян третіх країн і менеджменту міграційних потоків [32].

Підкріпленням та одночасно деталізацією окреслених програмних положень стала Комунікація Європейської Комісії з міграційної політики, ухвалена 2000 р. Вона окреслювала головний стратегічний підхід ЄС до політики міграції – контрольований прийом економічних мігрантів, обумовлений складною демографічною та економічною ситуацією в країнах ЄС і пов'язаними з цим проблемами на ринку праці [15]. Саме ці мотивації було покладено в основу міграційної політики ЄС на початку ХХІ ст.

Одним з головних аспектів імплементації прийнятої в Тампере програми стало формальне визначення та закріплення повноважень керівних органів ЄС, яке містилось у Комунікації (посланні) Європейської Комісії до Ради ЄС та Європейського Парламенту від 11.07.2001 р. та стосувалося методів «відкритої координації» міграційної політики. Окреслені в цьому документі повноваження Європейської Комісії (ЄК) у сфері контролю міграцій включали:

- моніторинг практичного застосування законодавства в міграційній сфері, зокрема – для забезпечення узгодженості в діях між державами-членами ЄС;
- підготовка пропозицій щодо нових законодавчих ініціатив, які необхідні для здійснення загальної політики;
- сприяння обміну інформацією, досвідом і передовою практикою між державами-членами ЄС;
- розробка принципів діяльності ЄС, які повинні затверджуватися Європейською Радою;
- моніторинг та оцінка реалізації керівних принципів, серед іншого у формі підготовки зведених доповідей спільноти на основі доповідей країн-членів для подання до Європейської Ради;

- формулювання рекомендацій для запровадження спільної імміграційної політики, перегляду керівних принципів і визначення інтегрованого підходу щодо питань міграції у відносинах з третіми країнами, зокрема – при розробці стратегічних документів національного і наднаціонального характеру.

Аналіз цього документа й огляд подальшої діяльності Європейської Комісії вказує на те, що її головним завданням у напрямі міграційної політики була корекція відповідного законодавства та підготовка пропозицій щодо змісту європейських директив і розвитку співробітництва між країнами-членами та керівними структурами ЄС. З цією метою ЄК проводить широкі консультації з робочими групами та комітетами, посадовими особами, експертами в питаннях міграції з держав-членів, представниками місцевих і регіональних органів влади, соціальних партнерів, фахівцями з конкретних проблем та суб'єктами громадянського суспільства [16, р. 6–14].

В регулярній формі нормативні рекомендації ЄК, які стосуються «відкритої координації» міграційної політики, з 2002 р. подаються на затвердження Європейській Раді та підлягають щорічній корекції [16, р. 7].

Міністерська Рада ЄС з юстиції та внутрішніх справ теж бере активну участь у координації діяльності з контролю імміграції. На загал, ухвалення законодавчих актів відбувається спільно з Європейським парламентом на основі пропозицій, висунутих Європейською Комісією.

Рада ЄС з юстиції та внутрішніх справ (ЮВС), до повноважень якої з 1999 р. належать контроль за зовнішніми кордонами, надання притулку, імміграція та профілактика й боротьба зі злочинністю, на своїх засіданнях проводить постійне обговорення різних аспектів спільної міграційної політики [26].

Рада з ЮВС зазвичай проводить засідання один раз на два місяці. Вона виконує роль супутнього законодавчого органу, який, відповідно до Лісабонської редакції договору про функціонування ЄС, ухвалює директиви і правила в галузі правосуддя і внутрішніх справ. Засідання Ради готуються робочими групами і комітетами зі співпраці поліції та правових органів, стратегічним комітетом з імміграції, з питань кордонів і притулку, з внутрішньої безпеки та робочою групою з питань цивільного права.

У Європейському парламенті головними структурами, що займаються проблемами міграції, є Постійний комітет з громадських свобод, юстиції та внутрішніх справ (відомий як комітет «LIBE»), Постійний Комітет із зайнятості та соціальних питань, а також Комітет регіонів, у складі якого діє комісія у справах громадянства, управління, інституційних питань і зовнішніх зв'язків (комісія «CIVEX»). Ці структури Європарламенту зосереджують увагу переважно чином на інтеграційних аспектах міграційної політики. Їх головна роль полягає в обговоренні та рідше – в ініціюванні запропонованих Європейською Комісією пропозицій та винесенні їх на пленарні засідання Асамблеї Європарламенту [21].

ЄК, Рада ЄС та Європарламент складають «інституційний трикутник», який визначає рішення з міграційної політики співтовариства. Аналіз діяльності цих керівних органів ЄС дає змогу простежити формування головних напрямків і методи практичної реалізації європейської міграційної політики як складового компонента європейського інтеграційного процесу, виявити його досягнення й прорахунки.

Упродовж останнього десятиліття в межах ЄС було прийнято дві програми, пов'язані з формуванням єдиного європейського простору свободи, безпеки і справедливості. Першу з них – Гаазьку, було ухвалено Європейською Радою в листопаді 2005 р. Її затвердження збіглось у часі зі складанням ЄК фінансових показників бюджету ЄС на 2007 – 2013 рр. Зміст

програми свідчив про комплексність підходу до проблем міграції, адже паралельно з теоретичними розробками було запропоновано конкретні фінансові інструменти реалізації поставлених завдань. У програмі 2005 р. містилися десять пріоритетів, відповідно до яких міграційна політика ЄС мала втілюватись упродовж усього терміну дії документа. Серед них:

- забезпечення дотримання фундаментальних прав громадян;
- антитерористичні заходи;
- визначення збалансованого підходу до міграції;
- удосконалення інтегрованого менеджменту зовнішніх кордонів;
- встановлення єдиної процедури надання притулку;
- підсилення позитивного впливу міграції на демографічну ситуацію та економічний розвиток;
- досягнення правильного балансу між недоторканністю приватного життя і безпекою під час обміну інформацією;
- розвиток стратегічної концепції боротьби з організованою злочинністю;
- встановлення європейського простору справедливості;
- роздільна відповідальність і солідарність.

Головним механізмом упровадження цієї програми став схвалений ЄК у грудні 2005 р. «План політики у сфері легальної міграції». У ньому пропонувалось удосконалити законодавство щодо внутрішніх міграцій чрез прийняття чотирьох нових директив щодо в'їзду та проживання висококваліфікованих і сезонних робітників, стажерів і працівників корпорацій, створення Європейського порталу з мобільності працевлаштування (EURES), Європейської мережі з міграції (EMN) та ін. [29].

2009 р. Європейська Рада затвердила нову п'ятирічну (Стокгольмську) програму розвитку ЄС у сфері свободи, безпеки та справедливості. Її ухвалення стало результатом

своєрідного компромісу між двома протилежними підходами до явища міграції – традиційного (консервативного) та ліберального. Перший, традиційний підхід, пов'язував міграцію насамперед з питаннями внутрішньої безпеки країн-членів і надавав перевагу обмежувально-репресивним заходам. Натомість ліберальний підхід висував на перший план проблематику інтеграції і дотримання прав людини. Для вдосконалення й роз'яснення корекції політичного підходу ЄК оприлюднила Комунікацію з плану дій щодо імплементації Стокгольмської програми, у якій містилися конкретні заходи з подолання расизму та ксенофобії, забезпечення прав громадян, включаючи повагу до культурного розмаїття, захисту найуразливіших верств населення, забезпечення права вільного пересування, укріплення взаємної довіри тощо [22].

Забезпечення інтеграції мігрантів до європейського політичного, правового та культурного простору належить до найважливіших завдань міграційної політики ЄС. Офіційна політика ЄС щодо адаптації іммігрантів тлумачиться як складова частина загального інтеграційного процесу в соціальній сфері. Проте на практиці процес адаптації іммігрантів відбувався досить складно й суперечливо, що зрештою спричинило низку заяв політичних лідерів (А. Меркель, Н. Саркозі, Д. Кемерон та ін.) про суттєві недоліки європейської міграційної політики та невідповідність політики мультикультуралізму умовам сьогодення.

У сенсі заохочення суспільно-економічної адаптації іммігрантів з боку керівних структур ЄС було зроблено певні важливі кроки. Так, у листопаді 2004 р. Радою юстиції та внутрішніх справ було затверджено базові принципи інтеграції мігрантів. Серед цільових аспектів цього документа слід зазначити сприяння динамічному двосторонньому процесу взаємного пристосування мігрантів та жителів держав-членів ЄС, забезпечення поваги мігрантів до основних цінностей ЄС, забезпечення зайнятості як ключового складника процесу

інтеграції, необхідність базового знання мови приймаючого суспільства, його історії та інститутів як передумов інтеграції, вирішальне значення освіти для підготовки мігрантів і їх нащадків, доступ мігрантів на недискримінаційній та рівній основі до установ, державних і приватних товарів і послуг, тісну взаємодію між громадянами держав-членів і мігрантами на основі «загального форуму», міжкультурного діалогу, освіти та інформації, співіснування та гарантії захисту різних культур і релігій, заохочення участі мігрантів у демократичному процесі та в розробці інтеграційної політики та заходів, насамперед на місцевому рівні, формування чітких цілей, показників і механізмів оцінки прогресу та коригування дій [30, р. 15].

У Спільному «Порядку денному з інтеграції», представленому Європейською Комісією 2005 р., було запропоновано низку механізмів підтримки окреслених вище положень та інструментів, що повинні сприяти поліпшенню процесу інтеграції мігрантів у суспільствах приймаючих країн. Серед заходів організаційного характеру пропонувалося забезпечити обмін інформацією між Європейським веб-сайтом з інтеграції та Європейським інтеграційним форумом [29].

У липні 2011 р. ЄК ініціювала вдосконалення заходів, які стосуються інтеграції мігрантів, що не є громадянами ЄС, включаючи сприяння активізації їх економічної, соціальної, політичної та культурної участі в житті домінуючого суспільства. При цьому основний акцент було зроблено на використанні можливостей на місцевому рівні. У Комунікації ЄК під назвою «Європейський порядок денний щодо інтеграції громадян третіх країн» наголошувалося, що міграція та культурне розмаїття, яке вона долучає, має значний потенціал, який у ЄС використовується недостатньо. З метою виправлення ситуації, насамперед на рівні місцевих громад, ЄК пропонувала не лише загальні індикатори з моніторингу процесу інтеграції, які використовуються в її щорічних звітах, але й кадастр корисних пілотних заходів та інструментів, які уряди країн-

членів ЄС можуть використовувати в залежно від місцевих умов і потреб [19, р. 1 – 3].

Під час французького головування в ЄС у другій половині 2008 р. жваво обговорювалися пропозиції щодо укладення спільного Європейського пакту з питань імміграції та притулку, проте ці ідеї викликали певний спротив з боку окремих найрозвиненіших країн і були реалізовані лише частково [20].

Французький план передбачав підписання юридично не зобов'язувального, політичного документа, у якому пропонувалось окреслити загальні напрями й принципи політики ЄС у сфері міграції, надання притулку та управління кордонами, що мало вплинути на зміст і спрямування подальших п'ятирічних програм розвитку ЄС у сфері свободи, безпеки та справедливості. Ідея підписання пакту не дістала загальної підтримки, оскільки сприймалася як втілення федералістичних принципів у політиці й управлінні. Проте низка французьких пропозицій знайшла відображення в Стокгольмській програмі розвитку ЄС у сфері свободи, безпеки та справедливості (2009 р.), яка визначає спільні принципи політики у сфері імміграції та притулку на період до 2015 р. Французький проект документа (док. 13440/08) був схвалений Радою ЮВС 25.09.2008 р. і затверджений Європейською Радою 16.10.2008 р. Згідно з пактом головні політичні зобов'язання, які пропонувалося покласти в основу спільної імміграційної політики країн ЄС, включали:

- Упорядкування легальної імміграції з урахуванням пріоритетів, потреб і обсягів прийому мігрантів, які держави-члени Союзу мали визначати на індивідуальному рівні. Водночас держави мали дбати про заходи щодо суспільної та мовно-культурної інтеграції іноземних фахівців і робітників.
- Посилення контролю за незаконною імміграцією в сенсі забезпечення повернення нелегальних іноземців у країни їх походження або країни транзиту.

- Посилення ефективності прикордонного контролю.
- Визначення спільних критеріїв надання притулку.
- Визнання критичної доцільності встановлення всеосяжного партнерства з країнами походження і транзиту мігрантів з метою «заохочення взаємодії між міграцією та розвитком» [13, р. 2].

Перелічені проблеми і завдання зберігають свою актуальність, а такі аспекти, як незаконне проникнення мігрантів у 2011–2013 рр. лише посилилось унаслідок дестабілізації політичних режимів у країнах Північної Африки та Близького Сходу. Враховуючи потребу в проведенні на регулярній основі спільних та узгоджених заходів і прагнучи водночас не порушувати автономність у політиці окремих урядів, Рада ЮВС 23 квітня 2012 р. схвалила ініційований Данією за підтримки ЄК рамковий «План дій ЄС щодо викликів міграції – Стратегічна відповідь» [17].

Ухвалення цього плану знаменувало появу нового покоління європейських рішень, пов'язаних з оцінкою та менеджментом у сфері міграцій. У практичному сенсі цей документ позначив перехід керівних структур ЄС до рішучішої та узгодженішої політики. Цьому повинне сприяти підписання додаткових документів, таких, як угода про регламент Фонду притулку та міграцій і регламент Фонду внутрішньої безпеки, які, як очікується, набудуть чинності на початку 2014 р. З метою підвищення ефективності централізованих заходів, фінансування цих фондів уже враховане в консолідованому бюджеті ЄС на 2014 – 2020 рр.

На відміну від п'ятирічних стратегій, які зосереджують увагу на внутрішніх аспектах – адаптації емігрантських громад та іноземних працівників, ухвалений 2012 р. «План дій» надав структурам та агенціям, відповідальним за безпеку кордонів та внутрішню безпеку ЄС, розширені засоби протидії незаконній міграції ззовні. Головний зміст цього документа полягає у визнанні стратегічного та цілісного підходу, побудованого на

солідарності країн-членів ЄС із тими країнами, які найбільше потерпають від незаконного проникнення мігрантів. Основні положення документа стосуються підвищення ролі правоохоронних та силових агенцій ЄС (Frontex, EUROPOL, EASO), застосування превентивних заходів, які змушують треті країни співпрацювати з ЄС щодо контролю за міграцією, забезпечення фінансування спільної політики, включаючи створення Фонду притулку та міграцій, повне застосування спільного законодавства в міграційній сфері, включаючи директиву з повернення мігрантів з використанням можливостей «добровільного повернення», директиви щодо санкцій проти працедавців, регулювання міграції сезонних працівників і створення Європейської системи нагляду за кордонами (EUROSUR) [31].

Утілення положень спільних документів ЄС з питань регулювання міграцій відображається в законодавстві окремих країн-членів. Наприклад, 2012 р. уряд Німеччини вніс поправки до законодавства, які заохочують імміграцію кваліфікованих фахівців. Зміни стосуються скорочення необхідного для отримання довгострокового дозволу на проживання (синя карта) рівня зарплати з 66 до 44,8 тис. євро на рік, а для деяких професій – до 34,2 тис. євро на рік. Ці умови поширюються на інженерів, програмістів, лікарів і медичних працівників, оскільки саме на працівників цих спеціальностей у Німеччині простежується найбільший попит. Після трьох років роботи у ФРН трудові іммігранти набуватимуть право отримати безстроковий дозвіл на проживання [5; 24].

Окрім цього, уряд ФРН запровадив особливий тип візи, який дає право впродовж шести місяців перебувати в країні з метою пошуку роботи (за наявності диплома про освіту та грошей для власного утримання). Певні пільги, зокрема – право на перебування в ФРН протягом півтора року з метою пошуку місця працевлаштування, були надані випускникам німецьких університетів з кола іноземних громадян. Перелічені заходи

мають полегшити працевлаштування фахівців, які потрібні економіці та соціальній сфері, на відміну від насправді неконтрольованого й обтяжливого для бюджету в'їзду іноземців без освіти та мовної підготовки, який практикувався попередніми десятиліттями.

Хоча свобода пересування та працевлаштування гарантована для громадян країн-членів ЄС (за тимчасовими винятками для громадян Румунії, Болгарії та Хорватії), до останнього часу кількість заявок на роботу в Німеччині від громадян інших країн ЄС не покривала потреб ринку праці, принаймні за тими спеціальностями, на які спостерігався реальний попит. З 1 травня 2011 р. уряди Німеччини та Австрії скасували обмеження на працевлаштування трудових мігрантів з 10 країн, що вступили до ЄС 2004 р. Проте залучення іноземних фахівців з країн-нечленів ЄС на вакантні посади за скороченими окладами виглядає вигіднішими, оскільки дозволяє підприємцям суттєво заощаджувати на оплаті праці.

Іншим новим аспектом міграційної політики стало рішення уряду Німеччини позбавити трудових мігрантів з низки країн ЄС допомоги з бідності. Навесні 2012 р. Федеральне агентство з праці видало постанову, згідно з якою громадяни 17 країн ЄС, які є учасницями Угоди про соціальне забезпечення 1953 р., включаючи Грецію, Італію, Португалію та Іспанію, були позбавлені можливості претендувати на отримання соціальної допомоги в Німеччині. На думку німецької преси, так уряд зробив спробу запобігти припливу некваліфікованих мігрантів з бідніших країн Єврозони.

Попри ухвалення низки спільних принципів та орієнтирів, політика ЄС у питаннях регулювання міграцій залишається сферою складного, подекуди ситуативного узгодження позицій центральних, керівних наднаціональних установ союзу – з одного боку, та урядів окремих країн – з другого. До того ж слід враховувати, що уряди різних країн ЄС мають неоднакові підходи до політики залучення кваліфікованої робочої сили,

надання притулку, в тому числі «економічним біженцям», а також різні рівні життя, умови, можливості та потреби ринку праці (включно з відмінними системами оподаткування, середніми ставками заробітної плати та соціальних виплат).

В контексті загострення боргової кризи, яка становить одну з головних проблем ЄС після 2008 р., питання консолідації спільної політики союзу в різних сферах перебувають у центрі уваги загальної політичної дискусії. В цьому сенсі прибічники централізації європейської системи управління пропонують вихід з інституціональної кризи в формі забезпечення легітимності сильного, але пов'язаного суттєвими обмеженнями європейського уряду за принципами, що нагадують організацію федеративної виконавчої влади у Швейцарії.

Такий підхід передбачає створення на базі існуючої Європейської Комісії повноважного виконавчого органу, безпосередньо підзвітного європейським громадянам, зміцнення Європарламенту як нижньої палати законодавчого органу і перетворення Європейської ради, що складається з глав держав та урядів країн-членів, на верхню законодавчу палату. Як стверджують прибічники неофедералістичного підходу, «ключовим аспектом створення федеративної Європи з легітимними інститутами управління є ефективне застосування принципу, вже відомого європейцям як «субсидіарність», коли органи управління вищого рівня беруть на себе тільки ті функції та обов'язки, які не можуть бути виконані на нижчому рівні» [1, с. 42].

Масштаби міграційних процесів на початку XXI століття спонукали керівні структури ЄС визнати міграцію новим «глобальним феноменом» та кардинально переглянути свій підхід до її регулювання. В законодавчій сфері це позначилося на прийнятті в 2005 р. таких суттєвих орієнтирів, як зміцнення співробітництва та взаємодії між державами-членами з питань міграції та активізація взаємодії з країнами походження

мігрантів та транзитними країнами, насамперед у межах Європейської політики сусідства.

Не ставлячи під сумнів необхідність залучення іммігрантів з метою використання додаткової робочої сили в галузях виробництва на послуг, європейські країни намагаються посилити захист від нелегальних мігрантів, які в своїй масі не підготовлені до європейського ринку праці та спричиняють зайве перенавантаження бюджетів європейських країн, оскільки потребують соціальних витрат, медичних послуг, утримання в таборах та фільтраційних пунктах, суттєвої мовної та технічної підготовки тощо. При цьому європейська економіка зацікавлена насамперед у залученні висококваліфікованих фахівців з третіх країн, які могли б працювати на контрактній основі, не обтяжуючи соціальні бюджети країн перебування.

Головною перешкодою для запровадження повністю інтегрованої, «спільної» моделі міграційної політики в межах ЄС залишаються відмінні соціально-економічні умови, рівні життя та стандарти соціальної політики, які застосовуються в різних країнах-членах союзу.

Впродовж тривалого часу, починаючи з середини 1970-х рр. спроби керівних інституцій та урядів держав союзу гармонізувати міграційну політику стикалися з такими перепонами, як різні підходи урядових кіл окремих країн до залучення іноземної робочої сили, відмінне ставлення до надання притулку біженцям, особливості демографічної ситуації, відмінності в рівнях ефективності економіки та рівня життя тощо. Проте останнім часом, внаслідок політичної дестабілізації в країнах Середземномор'я міграційна політика ЄС набула більшої узгодженості, раціональності та селективності.

На підставі останніх рішень керівних структур ЄС можна дійти висновку, що європейська міграційна політика все більше орієнтуватиметься на регульоване залучення кваліфікованих іноземних працівників за контрактами та розширення права на

працевлаштування молоді з країн, які мають середній рівень економічного розвитку.

Література

1. Берггрюен Н., Гарделс Н. Європа майбутнього / Н. Берггрюен, Н. Гарделс // Зовнішні справи. – 2013. – № 10. – С. 42 – 45.
2. Бирюков М.М. Европейский союз, Евроконституция и международное право : монография / М.М. Бирюков. – М. : Научная книга, 2006. – 256 с.
3. Відякіна М.М. Трансформація імміграційної політики країн-членів ЄС: виклики для України / М.М. Відякіна // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць ; – вип. 72 : у 2 ч. – Ч. I. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка / Ін-т міжнар. відносин, 2008. – С. 56 – 62.
4. Відякіна М.М. Трансформація міграційної політики країн Західної Європи в умовах розширення ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 / М.М. Відякіна ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 21 с.
5. Власти Германии облегчат условия иммиграции [Електронний ресурс] / Лента.Ру. – 28 марта 2012.– Режим доступа : <http://lenta.ru/news/2012/03/28/migration/>
6. Гольдин Г.Г. Политические и правовые проблемы миграции / Г.Г. Гольдин. – М. : Российская академия адвокатуры, 2007. – 160 с.
7. Краєвська О.А. Міграційна політика Європейського Союзу: політико-правовий аспект / О.А. Краєвська // Грані. – 2011. – № 5 (79). – Вересень-жовтень. – С. 143 – 147.
8. Малиновська О.А. Формування спільної міграційної політики Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О.А. Малиновська // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2. – Режим доступа : http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0&issue=2006_2

9. Шамраєва В.М. Основні етапи формування спільної міграційної політики ЄС [Електронний ресурс] / В.М. Шамраєва // Теоретичні та прикладні питання державотворення: Зб. наук. праць вип. 1 (5). – 2009. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf
10. Alvarez-Plata P. Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 : Report for the European Commission, DG Employment and Social Affairs / P. Alvarez-Plata, H. Brucker, B. Siliverstovs. – Brussels : Employment and European Social Fund, 2003. – 72 p.
11. Boeles P. Fair Immigration Proceeding in Europe. – The Hague, Boston, London : Martinus Nijhoff Publishers, 1997. – XVIII, 510 p.;
12. Bowell Ch., Geddes A. Migration and Mobility in the European Union / Ch. Bowell, A. Geddes. – London : Palgrave Macmillan, 2011. – XIV, 272 p.
13. Carrera S., Guild E. The French Presidency's European Pact on Immigration and Asylum: Intergovernmentalism vs. Europeanisation? Security vs. Rights? / S. Carrera, E. Guild // CEPS Policy Brief No. 170. – Brussels : CEPS, September 2008. – 10 p.
14. Cassarino J.-P., Lavenex S. EU Migration Governance in the Mediterranean Region: the Promise of (a Balanced) Partnership? // IEMed Mediterranean Yearbook. – Barcelona : IEMed, 2012. – P. 284-288.
15. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on a Community Immigration Policy / Commission of the European Communities [COM(2000)757 final]. – Brussels, 22.11.2000. – 29 p.
16. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on an open method of coordination for the Community Immigration Policy / Commission of the

- European Communities [COM(2001)387 final]. – Brussels, 11.7.2001. – 15 p.
17. EU Action on Migratory Pressures – A Strategic Response / Council of the European Union [Council doc. 8714/1/12 REV 1]. – Brussels, 23 April 2012. – 22 p.
 18. EU response to the migration flows in North Africa and the Southern Mediterranean, in particular, in Lampedusa - Migration flows arising from instability: scope and role of EU foreign policy (debate) [Електронний ресурс] / European Parliament ; Monday, 4 April 2011 – Strasbourg. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20110404&secondRef=ITEM-019&format=XML&language=EN>
 19. European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Council and Committee on Regions / European Commission [COM(2011)455 final. SEC(2011)957 final]. – Brussels, 20.07.2011. – 13 p.
 20. European Pact on Immigration and Asylum / European Union : Council of the European Union [Council doc. 13440/08]. – Brussels, 24 September 2008. – 15 p.
 21. European Parliament. List of committees [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/full-list.html>
 22. Delivering an area of freedom, security and justice for Europe's citizens. Action Plan Implementing the Stockholm Programme : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and Committee of the Regions / European Commission [COM(2010) 171 final]. – Brussels, 20.4.2010. – 68 p.

23. Geddes A. The Politics of Migration and Immigration in Europe / A. Geddes. – London : Sage Publications, 2003. – XII, 220 p.
24. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet [Электронный ресурс] [Die Übersetzung berücksichtigt die Änderung(en) des Gesetzes durch Artikel 2 (25) des Gesetzes vom 22.12.2011 (BGBl. I S. 3044)]. – Режим доступа : http://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/index.html
25. Jonjić T., Mavrodi G. Immigration in the EU: policies and politics in times of crisis 2007–2012 / T. Jonjić, G. Mavrodi; EUDO Report No. 5. – Florence : Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, November 2012. – 178 p.
26. Justice and home affairs (JHA) [Электронный ресурс] [Council configurations] / Council of the European Union. – Режим доступа : [http://www.consilium.europa.eu/policies/council-configurations/justice-et-affaires-interieures-\(jai\)?lang=en](http://www.consilium.europa.eu/policies/council-configurations/justice-et-affaires-interieures-(jai)?lang=en)
27. Immigration – a source of wealth and duties for Europe [Электронный ресурс] / European Economic and Social Committee : Conference – Brussels, 15 March 2013. – Режим доступа : <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.events-and-activities-immigration-wealth-duties>
28. Koslowski R. European Union Migration Regime / R. Koslowski. – Oxford : Oxford Univ. press, 2007. – 425 p.
29. Policy Plan on Legal Migration : Communication from the Commission / Commission of the European Communities [COM(2005) 669 final. SEC(2005)1680]. – Brussels, 21.12.2005. – 29 p.
30. Press release. 2618th Council Meeting Justice and Home Affairs / Council of the European Union [14615/04 (Presse 321)]. – Brussels, 19 November 2004. – 34 p.

31. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing the European Border Surveillance System (EUROSUR) [COM (2011) 873 final]. – Brussels, 12.12.2011. – 43 p.
32. Tampere European Council 15 and 16 October 1999 : Presidency Conclusions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#a
33. Towards a Common Immigration Policy : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and Committee of the Regions / Commission of the European Communities [COM (2007) 780 final, SEC (2007) 1632]. – Brussels, 5.12.2007. – 12 p.

The article deals with the formation and development of the common EU policy of migrations control and management. It presents a broad analysis of the main EU regulating documents after the Treaty of Amsterdam amending the Treaty of the European Union entered into force in 1999. The main dimensions within the evolution of the EU migration policy were analysed in the context of consolidation trends in interaction between the leading EU countries during the global financial and economic crisis since 2007–2008.

Keywords: European Union, European Commission, European Council, migration, immigration, regulation, internal security, control, adaptation.

В статье рассматриваются формирование и развитие общей политики ЕС в сфере регулирования миграций. Проанализированы основные документы руководящих органов ЕС после вступления в силу амстердамской редакции Договора о ЕС в 1999 г. Определены основные направления эволюции миграционной политики ЕС в контексте тенденций консолидации взаимодействия между ведущими странами

союза в условиях глобального финансово-экономического кризиса, начавшегося в 2007–2008 гг.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейская Комиссия, Европейский Совет, миграции, иммиграция, регулирование, внутренняя безопасность, контроль, адаптация.

Ж.О. Панченко

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ТЕОРІЯ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ
У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ**

Теорія прийняття рішень, що сформувалась як окремий напрям наукової діяльності в середині ХХ ст., досліджує процес вибору і пропонує спеціальні методи підвищення ефективності процесу прийняття рішень. Розробка відповідних методів прийняття рішень вимагає розгляду економічних, математичних, психологічних, політологічних, міжнародних та інших наукових сфер. Цей факт визначає міждисциплінарну природу науки про прийняття рішень. Для визначення теоретико-методологічних особливостей і специфіки прийняття політичних рішень у системі міжнародних відносин необхідно звернутися до становлення теорії прийняття політичних рішень і базових методологічних підходів і концептуальних моделей. Складний комплекс політико-управлінських наук, до складу яких належить і теорія прийняття політичних рішень, сформувався у США в другій половині ХХ ст. на межі предметних сфер трьох груп соціально-гуманітарних наук: соціально-політичної, когнітивно-епістемологічної та управлінської. До інтеграційного синтезу в соціально-гуманітарному знанні пізніше додалися математичні й кібернетичні дослідження операцій та обробки інформації. Існують два основні метапідходи до прийняття політичних рішень: нормативно-прескриптивний і дескриптивно-експлікативний. Крім підходів існують два кластери концепцій прийняття політичних рішень:

холістський чи моноагрегатний і компонентний чи поліагрегатний. До процесів прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах можна застосувати методологічні підходи й концептуальні моделі загальної теорії прийняття політичних рішень.

Ключові слова: теорія прийняття політичних рішень, нормативно-прескриптивний підхід, дескриптивно-експлікативний підхід, холістські концепції, компонентні концепції, системи міжнародних відносин.

Поняттями підготовки й прийняття рішень займаються численні науки. Представники кожної сфери, зважаючи на специфіку завдань і методів, дають різноманітні визначення поняття «прийняття рішень». Економіка досліджує правила раціональної поведінки людей у завданнях вибору. Когнітивна психологія звертає увагу на особливості та межі людських можливостей при здійсненні вибору. Політологія вивчає механізми прийняття політичних рішень суб'єктами політичної системи. Теорія міжнародних відносин акцентує увагу на аналізі процесу прийняття політико-управлінських рішень у системі міжнародних відносин. Прийняття рішень є одним з напрямів прикладної математики, дослідження операцій і штучного інтелекту. Інформатика займається розробкою систем підтримки прийняття рішень, які здатні допомогти людині в завданнях вибору.

Теорія прийняття рішень, що сформувалась як окремий напрям наукової діяльності в середині ХХ ст., досліджує процес вибору, вивчає як людина приймає рішення і пропонує спеціальні методи та комп'ютерні системи з метою підвищення ефективності процесу прийняття рішень. Розробка відповідних методів прийняття рішень вимагає розгляду економічних, математичних, психологічних, політологічних, міжнародних та інших наукових сфер. Цей факт визначає міждисциплінарну природу науки про прийняття рішень.

Для визначення теоретико-методологічних особливостей та специфіки прийняття політичних рішень у системі міжнародних відносин варто звернутися до становлення теорії прийняття політичних рішень і базових методологічних підходів і концептуальних моделей.

У другій половині ХХ ст. вже відбулася детальна диференціація соціальних і гуманітарних наук, у самостійну галузь знань було виокремлено і політичну науку. Державне управління почало викладатись у багатьох західних університетах як окрема дисципліна. Поступово було накопичено достатню сукупність передумов, які дозволили даному напрямку формування та інституціоналізуватися в особливу дисципліну – теорію прийняття політичних рішень, що входить до політико-управлінських наук (policy sciences), як позначають їх в англо-американській спеціальній літературі [1, с. 52].

Складний комплекс політико-управлінських наук сформувався у США у другій половині ХХ ст. на межі предметних сфер трьох груп соціально-гуманітарних наук: соціально-політичної (політична, соціологічна й економічна науки); когнітивно-епістемологічної (філософія, психологія, інформаційно-комунікативні дослідження); управлінської (державне адміністрування, організаційна теорія, загальний менеджмент, військова наука). До інтеграційного синтезу в соціально-гуманітарному знанні пізніше додалися математичні й кібернетичні дослідження операцій та обробки інформації. Розглянемо основні методологічні підходи та концептуальні розробки, які створили передумови виникнення політико-управлінських дисциплін та інституціоналізації теорії прийняття політичних рішень.

Соціально-політична група. У межах політології дослідження прийняття політичних рішень базуються на біхевіоралістському та системному підходах, що від початку мали міждисциплінарний характер. Так, біхевіоралістська теорія

політичної поведінки, розроблена Г. Лассуеллом, містить чимало запозичень із психології та соціології (мотиви, настанови, інтереси та цінності осіб, що приймають рішення, – ОПР. Водночас, праці Т. Парсонса «Соціальна система» (1951) та Д. Істона «Політична система» заклали основи використання системно-функціонального підходу для інтерпретації циклів державної політики та процесів прийняття політичних рішень. Велике значення для становлення політико-управлінського аналізу мали запозичені методи економічних досліджень, що активно застосовувалися в оцінюванні ефективності державних рішень.

Когнітивно-епістемологічна група. Формування американської концепції прийняття рішень відбувалося під впливом філософії прагматизму та інструменталізму. Прагматична концепція «рішення проблем» Д. Дьюї слугувала основою для розробки моделей політико-управлінського циклу. Крім того, активно були задіяні і психологічні підходи: біхевіористський (Г. Лассуелл) та когнітивістський (Г. Саймон). У своїй роботі «Адміністративна поведінка» (1977) Г. Саймон ставить питання і про інформаційне забезпечення прийняття адміністративних рішень і раціоналізацію обробки інформації.

Управлінська група. У своєму дослідженні «Нова наука управлінських рішень» (1960) доктор політології Г. Саймон послідовно обґрунтовує ідею створення адміністративної науки як універсальної та загальної теорії прийняття рішень, принципи якої можна було б застосовувати як в управлінні державними організаціями, так і бізнес-структурами. У 1980–1990 рр. ХХ ст. популярності набула концепція «нового держуправління», що базувалася на ідеї запозичення провідних технологій бізнес-менеджменту та їх адаптації до роботи державних органів. Організаційна наука, яка формується з теорії, соціології та психології організацій, і методи дослідження операцій, які активно використовувались у військовому управлінні періоду Другої світової війни, також

здійснили значний вплив на становлення теорії прийняття політичних рішень.

Російський дослідник А. Дегтярьов пропонує такі періодизацію розробки сучасної теорії прийняття політичних рішень: 1950–1960 рр. – формування вихідних підходів та концептів; 1960–1970 рр. – інституціоналізація напряму в університетську навчальну та наукову дисципліну; 1980–1990 рр. – розробка теоретичних та емпіричних напрямів, диференціація та спеціалізація сфер досліджень [1, с. 57]. Таким чином, теорія прийняття політичних рішень (ТППР) – це політико-управлінська наука, що вивчає на мультидисциплінарній основі механізми й закономірності публічно-державної політики і розробляє принципи та методи підготовки, прийняття та здійснення публічно-державних рішень, що становлять політичний курс, у визначених проблемних ситуаціях для науково-інтелектуального забезпечення ефективності державного управління [1, с. 62]. Теорія прийняття політичних рішень перебуває на межі фундаментальної політичної теорії та порівняльної політології, з одного боку, а з другого – політичного аналізу, розробки технологій політичного менеджменту й управлінського впливу, тобто прикладної політології. У 1940–1960 рр. на міждисциплінарний характер бази теорії прийняття рішень звернули увагу засновники даного підходу Г. Саймон, Г. Лассуелл, І. Дрор і Ч. Ліндблом. Проблему міждисциплінарної основи політико-управлінських знань детально проаналізував І. Дрор, який виділив 23 наукові дисципліни, що становлять фундамент політичного управління. Усі дисципліни дослідник поділив на чотири групи: традиційні (історія, право та ін.); соціальні (психологія, соціологія, політична і економічна науки); нові міждисциплінарні сфери (менеджмент, системний аналіз, дослідження конфліктів і комунікацій тощо); абстрактні науки (логіка, семантика, філософія, етика, математика, статистика) [1, с. 65]. Ч. Ліндблом

перерахував ключові питання визначених предметних сфер: психологія – як людина використовує свідомість при прийнятті рішень; економіка – як здійснити оптимальний вибір між альтернативами й отримати максимальну вигоду і т.д. Проте центральним питанням ТППР Ч. Ліндблом виділив саме природу політичного рішення – що і як отримують ті, хто володіє владою, і ті, хто їй підкорюється, що отримують суспільство й держава в цілому від прийняття тих чи інших політичних рішень.

В «Енциклопедії політико-управлінських досліджень» (1994) [2] зазначається, що вивчення державної політики передбачає як фундаментальні, так і прикладні дослідження. Це значне «предметне поле включає в себе, з одного боку, теорії, що описують і пояснюють політико-управлінський процес, а з другого – прескриптивні теорії, присвячені тому, як вплинути на той самий процес з метою підвищення його ефективності» [2].

Включення прикладних технологій до складу науки прийняття політичних рішень ставить проблему її співвідношення з такими частинами прикладної політології, як політичний аналіз (насамперед «аналіз рішень» (decision analysis) і політичний менеджмент (серед іншого числі розробка технологій лобіювання або блокування законодавчих та адміністративних рішень). У контексті вищенаведеного перетинання предметів субдисциплін багато спеціалістів підкреслюють існуючу методологічну еклектичність і слабку організованість знань у політико-управлінських дисциплінах, характеризуючи їх рівень як «дифузність», «аморфність» і навіть «повна фрагментарність» порівняно з такими класичними дисциплінами, як політологія, економіка та соціологія [1, с. 67]. А. Дегтярьов виділяє два критерії, що дозволяють упорядкувати предметне поле ТППР: статичний та динамічний. Перший критерій передбачає аналіз внутрішньої структури системи прийняття рішень, а другий – динаміку процесів її функціонування та розвитку.

Динамічний вимір прийняття політичних рішень. У 1960–1970 рр. з'являється одна з перших систематизованих спроб представити теорію прийняття рішень у вигляді динамічного циклу, що складається з функціонально взаємопов'язаних фаз управлінського процесу. Цей підхід засновано на моделях функціонування політичної системи Д. Ітона та Г. Алмонда. У динамічному вимірі дослідження розмежувалися за трьома основними напрямками: дослідження, пов'язані з формулюванням та вибором проектів політичних рішень; аналіз здійснення подібних проектів у політичній практиці; вивчення наслідків та оцінка результатів упровадження цих проектів (що передбачає застосування як фундаментальних, так і прикладних методів дослідження).

Російський дослідник П. Циганков зазначає, що аналіз процесу прийняття рішень у міжнародних відносинах, з одного боку, являє собою динамічний вимір системного аналізу міжнародної політики, а з другого – одну з центральних проблем соціальної науки в цілому і науки про міжнародні відносини зокрема [3, с. 70]. Вивчення детермінант зовнішньої політики без урахування процесу прийняття рішень вважається автору неможливим, адже визначений процес є своєрідним «фільтром», через який особа, що приймає рішення, «пропускає» сукупність факторів, що впливають на зовнішню політику.

Статичний (структурний) вимір прийняття політичних рішень передбачає дослідження структури механізмів прийняття політичних рішень за такими напрямками: вивчення політико-управлінських мереж; вивчення проблемних комплексів; дослідження впливу середовища; вивчення інституціонально-інструментальних аспектів; когнітивний аналіз ролі цінностей, знань, норм, емоцій у прийнятті політичних рішень. Отже, структура ТППР виглядає дещо аморфною, що обумовлюється гіперкомплексною природою об'єкта вивчення і тісним зв'язком теорій, які розробляються, з

політичною практикою, що постійно змінюється й ускладнюється. Подібна взаємодія теоретичного та практичного вимірів у системах державної політики обумовлює потрібну інтерпретацію феномену прийняття політичних рішень - як мистецтва, як науки та як професії. Теорія прийняття політичних рішень як наука складається з сукупності різноманітних знань, які можна впорядкувати за трьома типами: фундаментальні знання механізмів і закономірностей прийняття політичних рішень; прикладні знання технологій і методик; міждисциплінарні знання, що складають «середовище» для двох попередніх типів. Отже, використання фундаментальних моделей у ТППР дає змогу здійснювати функції опису, пояснення і передбачення, а використання прикладних технологій – виконувати завдання оцінювання, вказівки і наказування.

Прийняття політичних рішень – це складний динамічний процес, гіперкомплексна структура якого створює масштабну проблему для побудови адекватних теоретичних моделей. Цілісної концепції процесів прийняття політичних рішень досі не існує, зокрема, не існує подібної концепції і для прийняття політичних рішень у системі міжнародних відносин.

У рамках існуючих досліджень можна виділити два основні метапідходи до прийняття політичних рішень: нормативно-прескриптивний і дескриптивно-експлікативний.

Нормативно-прескриптивний підхід. У межах даної парадигми політичні дії оптимізуються за допомогою формальних правил, норм і процедур, завдання вибору розглядаються на рівні формального алгоритму. Переваги підходу: дозволяє раціоналізувати й оптимізувати процес прийняття політичних рішень (ППР); дозволяє чітко визначити оціночні критерії; дозволяє зробити математично чіткі розрахунки «прибутків» та «витрат» альтернативних варіантів рішень. Недоліки підходу – абстрагування від неідеальної політичної практики з її екстрараціональними факторами

соціально-гуманітарного плану (індивідуальні й групові інтереси, цінності, емоції, традиції тощо).

Дескриптивно-експлікативний підхід. Увага фіксується не тільки на формалізованих нормах і процедурах, але й на тіньових механізмах і неформальних правилах гри. Державні органи – це арена боротьби різних індивідів і соціальних груп. У межах підходу враховуються різні фактори – соціальні мережі (об'єднання в межах суспільства), індивідуальні мотивації, макроекономічні умови, організаційні ієрархії, соціокультурні стереотипи тощо. Переваги підходу – орієнтація на детальний емпіричний аналіз, комплексність теоретичних моделей ППР. Недоліки – відсутність практичних висновків і рекомендацій.

У фундаментальних соціальних дослідженнях систем прийняття політичних рішень домінує дескриптивно-експлікативний підхід, а в прикладному політичному аналізі переважають нормативно-прескриптивні моделі, що виступають інструментом обґрунтування практичних рекомендацій для політиків. Проте більшість спеціалістів намагаються поєднати переваги двох підходів, враховуючи комплексний характер ТППР. Крім вищенаведених загальних підходів, існують два кластери концепцій прийняття політичних рішень: холістський чи моноагрегатний; компонентний чи поліагрегатний. В основі подібного розподілу міститься дуалістична природа державних організацій – одночасно системна (організаційна) цілісність і множина окремих індивідів і груп (конкуруючі суборганізації, індивіди з власним інтересами). Крім того, виникнення такого поділу пояснюється різною інтерпретацією структури державної організації й змісту процесу державного управління. Холістський кластер – концепція «обмеженої раціональності» Г. Саймона; модель «мережевої структури» (Д. Ноук, П. Річардсон, Х. Хекло та ін.); модель «динамічного циклу» Дж. Андерсона, Б. Дженкінса; концепція «організаційного інституціоналізму» Дж. Марча, Дж. Олсена та ін. Компонентний кластер – «біхевіоралістська модель» Г. Лассуелла, Д. Лернера

та ін.; модель «загальної раціональності» К. Ерроу, Е. Даунса; «інкременталістська модель» Ч. Ліндблома, Е. Вудхауза; модель «групової репрезентації» Р. Даля, Ф. Шміттєра та ін. На першому етапі розробки концепцій прийняття політичних рішень з'являються біхевіоралістська модель Г. Лассуелла, когнітивістська концепція «обмеженої раціональності» Г. Саймона та концепція «інкременталізму» Ч. Ліндблома [4].

Отже, процес прийняття рішень – одна з центральних проблем науки про міжнародні відносини [3, с. 70]. Аналіз процесу прийняття політичних рішень є динамічним виміром системного аналізу міжнародної політики, вважає відомий російський дослідник П. Циганков. Вивчення детермінант зовнішньої політики є неможливим без урахування процесу прийняття політичних рішень, насамперед з огляду на прогностичні можливості. Процес прийняття політичних рішень є своєрідним «фільтром», через який особа, що приймає рішення (ОПР), пропускає сукупність факторів, які впливають на зовнішню політику держави.

Класичний підхід до аналізу прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах складається з двох етапів. На першому етапі визначаються головні особи, що приймають рішення (голови держав, їх радники, міністри і т.д.), і їх ключові ролі. При цьому враховується, що кожен ОПР має радників, які мають змогу працювати з інформацією з інших відомств, тобто відбувається процес підготовки й підтримання прийняття рішень, а суб'єкт підготовки рішення є значно ширшою категорією, ніж ОПР. На наступному етапі здійснюється аналіз політичних уподобань ОПР з урахуванням їх світогляду, досвіду, політичних поглядів, стилю керівництва і т.д. Аналіз процесу прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах часто використовується для прогнозування можливої еволюції тієї чи іншої міжнародної ситуації, наприклад міждержавного конфлікту.

Ф. Брайар і М. Джалілі виокремлюють чотири основні підходи до аналізу процесу прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах [3, с. 70–71].

Перший підхід – модель раціонального вибору, що передбачає здійснення вибору рішення єдиним раціонально мислячим лідером на основі національного інтересу. Передбачається, що ОПР діє з урахуванням цілісності та ієрархії цінностей, систематично відстежує можливі наслідки свого вибору, процес прийняття рішення є відкритим для будь-якої інформації, що здатна вплинути на рішення.

Другий підхід передбачає, що рішення приймається під впливом сукупності урядових структур, діючих відповідно до встановлених нормативних процедур. Рішення являє собою сукупність окремих фрагментів, а взаємодія урядових структур (особливості роботи з інформацією, різний авторитет і ступінь впливу і т.д.) виступає як перешкода процесу прийняття політичних рішень.

Третій підхід розглядає політичне рішення як наслідок торгу – складної гри між членами бюрократичної ієрархії, урядової структури і т.д., кожен представник якої має власні інтереси, позиції, уявлення про пріоритети зовнішньої політики держави.

Четвертий підхід звертає увагу на той факт, що в більшості випадках ОПР перебуває в складній ситуації, серед іншого в непростому оточенні інших суб'єктів політики, і володіє неповною інформацією щодо наслідків того чи іншого рішення.

З огляду на вищезазначене можна дійти висновку, що до прийняття політичних рішень у міжнародних відносинах можна застосовувати методологічні підходи і концептуальні моделі загальної теорії прийняття політичних рішень.

Література

1. Дегтярев А.А. Принятие политических решений: учебное пособие / А.А. Дегтярев. – М. :КДУ, 2004. – 416 с.

2. White L. Values, Ethics and Standarts in Policy Analysis // Encyclopedia in Policy Studies / ed. by S. Nagel. – N.Y., 1994. – 872 p.
3. Цыганков П.А. Теория международных отношений : учеб. пособие / П.А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2003. – 590 с.
4. Lindblom Ch., Woodhouse E. The Policy-Making Process / Ch. Lindblom, E. Woodhouse // Upper Saddle River. – 1993. – P. VII.

Decision making theory that has been established as a separate field of scientific research in the mid-twentieth century, explores the decision making process and offers specific techniques to improve the efficiency of decision-making. Development of appropriate methods of decision-making requires researching economic, mathematical, psychological, political, international and other scientific fields. This fact determines the interdisciplinary nature of the science of decision making. To determine the theoretical and methodological characteristics and specific of decisions making in international relations it is necessary to examine the establishment of the theory of political decision-making and basic methodological approaches and conceptual models.

Key words: theory of policy-making, regulatory and prescriptive approach, descriptive approach, holistic concepts, component concepts, the system of international relations.

Теория принятия решений, сформировавшаяся как отдельное направление научной деятельности в середине XX в., исследует процесс выбора и предлагает специальные методы повышения эффективности процесса принятия решений. Разработка соответствующих методов принятия решений требует рассмотрения экономических, математических, психологических, политологических, международных и других научных сфер. Этот факт определяет междисциплинарную природу науки о принятии решений. Для определения

теоретико-методологических особенностей и специфики принятия политических решений в системе международных отношений необходимо обратиться к становлению теории принятия политических решений и базовых методологических подходов и концептуальных моделей.

Ключевые слова: теория принятия политических решений, нормативно-прескриптивный подход, дескриптивно-экспликативный подход, холистские концепции, компонентные концепции, система международных отношений.

(Українською мовою стаття доступна на сайті Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pmv/index.html)

UDK 321.7

Iryna Pogorska

Doctor of Political Science,

*Leading Research Fellow of Institute of World Economy and
International Relations of the National Academy of Sciences of
Ukraine*

Dmytro Lakishyk

Candidate of History,

*Senior Research Fellow of Institute of World Economy and
International Relations of the National Academy of Sciences of
Ukraine*

DEMOCRATIZATION IN THE MODERN WORLD: TRENDS AND PROSPECTS OF THE SPREAD AND DEVELOPMENT

This article investigates the current trends of the global spread of democratic institutions and the difficulty of their rooting in non-Western societies. It is shown that the prospects for global democratization complicate the existing structure of international relations, asymmetry of democratization in different regions of the world. Widespread democratic reforms in many countries do not mean smooth development of this political phenomenon. Key factors that in the future will depend on the stability and the spread of democracy is economic development and political leadership. As powerful structural factors that facilitate the expansion and deepening of democracy is also social development, access to global wealth and education.

Keywords: democracy, illiberal democracy, Western civilization Westernization, USA, Europe, the countries of the «third world».

One of the major consequences of the transformation processes late XX – early XXI century was the establishment of democracy as a basic model of global socio-political system. In today's world, this process is becoming more global. Almost all more or less developed countries are now democracies or chose a strategy of democratization, which is based on national circumstances and traditions.

Problems of historical development and the prospects of democracy can be seen in a different theoretical context, often based on civilization paradigms and stages of world development. That is, the reflection of the fact that democracy is the product of a definite (Western) civilization or step required historical and political evolution of any society. While the attention of researchers focused on the trend to global spread of democratic institutions and the difficulty of their rooting in non-Western societies.

The establishment of democratic institutions was a relatively late stage of the development of Western civilization - in the era of so-called modern, i.e. democracy, understood as a set of representative government, free elections, ideological and political pluralism and turnover subjects of power by the will of the citizens, is the phenomenon of stages in framework of the present civilization. Analyzing the problems of modern democracy in this context, a renowned expert in the given area Ulrich Beck rightly sees the way to solve them in dedogmatisation and desecration of permanent the principles of democracy [1, p. 40–46]. This means that the simple reproduction of its foundations giving way to critical analysis and experiments of a constant in all spheres of social action. Search for new forms of democracy becomes a feature of modern public opinion and different dimensions of social practice. First of all, we are talking about the formation of new forms of sociality, designed to replace traditional forms of group socio-cultural community by more mobile, emerging on a voluntary basis on changing specific problems and situations. Searching “new communitarism” where sociality, determined “outside” is replaced by sociality voluntary,

expressing the desire of individuals without sacrificing their autonomy, to overcome mutual estrangement on the basis of finding common values and aspirations [2].

Today it is really hard to say which changes in democratic institutions can lead this search to. However, the leading tendency is to increase the role of civil society and its impact on the development of the state, which apparently requires expanding the scope and enrich the forms of its activity, its penetration on the level of management, decision support systems, which are the domain of professional policy, technocracy and bureaucratic structures.

Arguably, it is here rather the need for development of a new stage of democracy than its evolution only within its civilization, i.e. the western area. Feature prospects for democracy as a global phenomenon, by stages, is the relationship of democratization and globalization, the evolution of democracy in the context of global historical process. Because none of the currently existing local civilizations, except Western, not made in its development of democratic values and institutions, we can assume that this prospect is real only in the event of a new global civilization that graft these values and institutions on the traditional foundations of other civilized areas.

The main factor in the democratization of globalization is often considered the impact of the modernization of economic and social structures: economic development based on modern technology leads to an increase in wealth, and the latter opens the way to democracy. Since by S. Huntington, “the relationship between the welfare of the nation and its democratization is strong enough” and S.M. Lipset, exploring the relationship between the level of economic development of countries and their political systems, found that democratization depends on many factors, but the level of socio-economic development is its “basic and essential” (74% of the countries with the lowest levels of economic development are authoritarian, 24% “semi” and only one country - India - the democratic regime. Among the countries with the level below and above average democracies are respectively 11 and 39%, but this

category includes all countries with developed market economies) [3, p. 193–21; 4, c. 9].

However, the dependence of the democratization on the economic factor is hardly immediate. Socio-economic condition of representative democracy is not a Western-style market economy and level of economic development as such, but due to these factors numerical superiority in the social structure of the so-called middle class. This social community is united by living standard, which provides access to a set of basic consumer goods, supplied with modern mass production, and interest in the socio-political stability and is internally split by specific diversity of group status and sources of income, which are formed by market relations. This combination of consensus and pluralism of interests makes the middle class the support of representative democracy that allows its different groups to identify, protect and accommodate their interests without disturbing at the same time, institutional bases of their economic and social status. Clearly, the role of the middle class in a democratic political system appears not in all historical situations, and some may even turn into its opposite. In particular, in the case when the society is in socio-economic processes that threaten the position of some of the middle class, they are quite capable by its socio-political behavior to destabilize the institutions of representative democracy, and even act as force support authoritarian and totalitarian regimes. However, if the middle class is not always a pillar of democracy, its significant share in the social structure of business and civil society is a prerequisite for sustainable democratic development.

If the welfare of major groups is not provided by their market situation but on the other basis, such as through state paternalism, the pluralism of interest does not appear, and even a very high level of welfare does not create social conditions of democratization. With all these warnings doubt that poor societies in which large segments of the population live in poverty and marginalized socially, do not

constitute a favorable environment for the development of democracy and civil society.

In terms of socio-economic factor, the prospects of global democratization sometimes look quite optimistic. The current phase of globalization is accompanied by a deepening economic differentiation between the most developed countries and the other majority of countries. This trend continues we should not expect a quick and uniform economic and social progress, a radical increase in living standards and, therefore, the formation of social preconditions for real participatory democracy. In many of those countries, where formal democratic institutions were abolished the democratic progress remains fragile and, in critical condition, it may even act as an additional factor of social and political instability of the political transformation processes.

A major obstacle to global democratization, at least it does not have clear alternatives to the Western model yet, is the cultural originality of non-Western societies, which is not able to dilute any Westernization. Thus, in the cultural context of some non-Western societies individual value, which is fundamental to Western culture and spiritual prerequisite of democratization is perceived as a foreign element. Although the process of individuation is developing in such societies, it is poorly violates inherent dissolution of the individual in the group. This does not preclude democratization at least in formal electoral level, but makes it unreal in those forms, which are developed in Western societies.

The analysis of the contemporary interdisciplinary discourse on globalization influences in socio-economic terms proves that members of the social sciences show division between those who consider globalization and post-industrialism potential from the standpoint of destruction, and those who see globalization in action a positive force [5]. The main problem in many countries is poverty that in today's world there are regions where the poor are not able to solve the problem of survival. In this situation, poverty is a source that produces only itself. Since these areas are not talking about any notion of development, there is deactualization of such important

areas of international aid as security of physical, human and natural capital. When it comes only about a survival, it is too risky to invest in the future. Not surprisingly, the poor countries have low or negative ratings of economic growth, their governments can not effectively take advantage of the physical geography, national fiscal resources, the investments in infrastructure, on which the economic development depends. Moreover, in such habitats of poverty governmental system often riddled with corruption that adversely affects the identification and funding of high-priority projects and organizations the necessary mechanisms of management, taking into account the structure of the existing local cultural barriers and social norms which are provided with the advantages by different social groups. Demography is also a deterrent factor – large family denies individual opportunities to invest money in its development. Lack of innovation in all spheres of life creates a significant gap in the trends of rich and poor countries. As individuals and whole groups in societies with low scores may be poor or impoverish, having lost hope for social progress of their societies. In such a situation rich world puts a logical question about the effectiveness of its own care.

Economic mechanisms of poverty reduction can be divided into two main categories: increasing resources through redistribution and enhance the effectiveness of the economic environment. Leading by supporting poor nations are often redistribution resources through targeting particularly important ones for the growth of national productivity industries – such as investing in agriculture, health, education, transport and communication. Investing in this manner is aimed at helping the poorest groups at least to get in the way of development. This approach has a logical solution to the problem of increasing national growth figures, because it is necessary to understand the growth in value of resources that belong to the nation. Of particular importance here is the question of the effectiveness of government efforts to regulate private economic activity, including the activity of foreign companies. The experience of developed European countries and the United States showed that strong

economic growth depends less on direct government investment, but on the creation of an institutional structure of the government, when there is an effective transformation of income from private investment in both physical and human capital. In the case of poor countries there is another option to advance economic growth. There are various reasons that their national space is not attractive to private investors, including the implementation of projects related to poverty reduction. Besides corruption in poor countries there is frequent instability of governmental institutions, causing a high degree of risk and no guarantees, subsidizing unprofitable projects and tax profitable, the presence of ideological opposition to market processes. All this reduces the efficiency of such a mechanism, as investing in development. Thus, the primary attention of leaders of the international community is aimed at mechanisms of direct allocation of resources in poor areas of the world. They are as follows: through the central international organization the World Bank, through bilateral government aid, through the international activities of individual citizens. Significantly, in the context of the implementation of active government support to invest in human capital, educational programs become particularly valuable. According to Western experts and functionaries, the successful combination of three levels of implementation of aid to poor countries will lead to a steady reduction in global poverty. In turn, a permanent reduction in global poverty would allow poor nations to find the necessary resources to conduct effective and systematic institutional reform.

Taking into consideration the duality of the effects of globalization, we consider it appropriate to note that not all relationships have to be firm – perhaps some of these effects of globalization can be very positive, but the nature of them may help to overcome high poverty and to increase it also. Redistribution of resources from the rich to the poor raises the question of support for investment and the level of economic growth. Therefore, it is important to use the potential of globalization in terms of investments in higher standards of living. Developing countries need

not only transfers, but also creation of conditions under which it is possible to overcome the circumstances of poverty through trade, security, maintenance and investment. In this context, growth is often understood as a tool for poverty reduction and associated with the introduction of minimum standards of living in some temporal dimension. It is clearly, that poverty reduction and economic growth especially in the low-income countries are correlated. Empirical studies show: real progress in living standards makes it necessary to increase the national wealth. For example, India in the sense of rapid growth as the main tool for poverty reduction shows a significant positive contribution to the development. The positive association between poverty reduction and growth can be noted in the following countries with high levels of poverty, such as China, Indonesia, Philippines [6, p. 24–26]. It is clear this growth contributes to inject into the society of such long-awaited positives functioning as improving law and fiscal discipline. However, it is not the fact that the very existence of democratic institutions has a systemic impact on tackling poverty. In the context of globalization influences governments often show reluctance to quality combination of national programs of short-and long-term interests which at the same time have to consider the interests of other countries. Practice of industrialized countries to protect vulnerable markets can be regarded as a sign of difficulty of dramatic changes. There is no denying the fact that the risks of globalization are particularly significant for fragile economies of developing countries. The negative side of globalization is evident during the global economic and financial crises. On the other hand, it is undeniable that globalization has the potential in terms of poverty reduction, including the developing countries, first of all, by creating an environment conducive to faster economic growth and rapid transfer of knowledge. Proper use of structural factors and channels of national economic policy in the world economy makes it possible to confirm the benefits of globalization. Progress in reducing global

poverty exists primarily due to Asian countries that have chosen the path of intensive development [7, p. 4–7].

From this perspective, it makes sense to note the meaning of channels that connect the modern globalization with poverty. The most important mechanism is defined: growth-inequality-poverty. The link, which brings together globalization and the growth, is opening the market primarily due to liberalization of trade and movement of capitals. The way from openness to poverty is determined by the relationship between growth and inequality. Here, poverty reduction will depend on how you will profit sharing. If growth is aimed at increasing inequality in income, the last link combines the effect of the growth and impact of income inequality on poverty, at the same time, a high level of GDP growth is good for its reduction. Therefore, government officials often focus their efforts on the structure of growth more than on a level of growth as such. That is a significant reduction in poverty is a combination of high growth and a more “social” distribution of profits out of it. Opening global competition can promote the reduction of working places and deterritorialization under conditions of employment and labor. So, in any case, integration into the global economy could help the poor, but does not replace a strategy to fight with poverty.

In such a situation it becomes important the relationship between global technological diffusion, which in global terms is uneven, and the level of training. High qualified personnel does not migrate to poor countries, on the contrary, the reverse tendency is observed. The confirmation of this is the active migration of medical personnel from African and Asian countries to the United States and the EU. Unqualified staff especially, is not in a position to support the programs of intensive internal development, and part of it again migrates to wealthier countries. Quite important becomes the role of multinational corporations which move the process of production to the areas where there is cheap labor. Despite criticism regarding the exploitation of the local population, the activities of corporations contribute significantly to the growth of incomes in the location, and also stimulate people to get qualified, and local companies to

introduce new technologies and efficient management. So the positive from the operation of TNC in terms of improving individual social status depends largely on the attractiveness of the internal environment of the country [8, p. 15]. It is clear that from the standpoint of the use of the positive aspects of globalization to reduce poverty, governments and businesses need to realize social and collective capabilities. The latter point includes: investments in health, the institutions that are responsible for the observance of basic legal norms, collective investments in social insurance. In the absence of such elements globalization process only creates difficulties for those who due to it might take better living attitudes. These institutions, acting as a kind of filter, which intensifies the positive and negative effects of the relationship between globalization and poverty, should help to reduce the global socio-economic heterogeneity.

Positive results of the impact of progress on the global space of international relations have a very specific context. For getting positives from the effects of globalization forces, developing countries have to make strategic moves of correlation for the long term. Officials must define and implement an active strategy not only to benefit from globalization, but also to counter its negative effects. In this regard, it is appropriate the combination of movement through strategic integration into the global world market and conducting active internal policy of development aimed at poverty reduction and based on the use of scientific and technological opportunities of progress. That is what will improve living standards in poorer regions of the world and thus give their members more opportunities to self-realization.

Lack of adequate resources in countries of the South only increases the gap between the levels of rich and poor worlds that needs attention first of all of the countries of the Great Eight. However, in terms of the complexity of determining the most useful single regulatory system, the most practical efficiency is revealed by coalitions "ad hoc". Support for crisis centers is of strategic

importance particularly for regional determining norms of collective action, because the latter requires a consensus in the implementation of specific assistance programs. At the same time the need for a global strategy becomes obvious.

At present the strategy of international organizations demonstrates a certain consensus on the inclusion of the poorest countries in the world economy. It is based on three components: the actual politics of development of these countries, the benefits of opening external exchange, the increasing foreign aid [9; 10, p. 1-4]. Largely profit becomes dependent on policy of a country and management quality of its institutions by the accumulation of capital in the creation of industries that will participate in the global economic exchange. This regulation rhythms and general modality of commercial liberalization is not less important than the help itself for the adapting by the new players in the market the most transparent mode does not automatically solve the problem of poverty. Therefore, this policy provides for the integration of the total population in the development process, i.e. the preservation of such important budget priorities as education and health, quality of social capital investment. And it already reflects the level of political decisions and political investment in the overall development.

The prospect of global democratization is considerably complicated by the existing structure of international relations, the asymmetry of democratization processes in different regions of the world. If Western society solves the problem of overcoming the dysfunctions of representative democracy by bringing democratic institutions in line with the realities of the post-industrial era, the societies of the South and the East develop and learn sustainable democratic order and democratic practice, appropriate for their conditions and traditions. From the theoretical point variations “of future scenarios of democracy” are possible: a fundamentally new phase of democratic process in some regions and its stagnation in others, interweaving and mutual enrichment of its various streams. In the medium-term vision it can be argued that in most societies the

principle of variability of power on the basis of relatively stable legitimate procedures involving the vote will be firmly established.

With globalization and the associated growing dynamism of economic and social processes, sufficiently flexible response of the political sphere to the new “challenges” and therefore ordering turnover of power is a necessary condition for the survival of modern societies. Thus today illiberal democracies differ neither in political nor in economic efficiency, as the ruling elite is not composed on the meritocratic principle. The basis of illiberal democracy is populism (as in Russia), or tight control over political life (as in most African countries). Both one and the other are possible due to the lack of secured and independent middle class. Often because of this illiberal democracy becomes a consequence of premature democratization. The main danger that conceals illiberal democracy, are, on one hand, that the people see how the power manipulates their opinion, comes to deep disappointment with democracy as such, on the other hand - that the economic foundations do not stimulate economic modernization, which leads to a gradual lag in the economic sphere and creates in people a sense of “deprivation” [11 c. 284; 145].

However, planting of Western values and democracy in Western societies is not correct. Conversely, premature transition to Western-style democracy could lead to serious economic difficulties and political instability, and as a consequence to raise authoritarian and dictatorial regimes which are a nutrient medium for organized crime. Choosing which, according to F. Zakaria the developing countries should do for themselves is a choice between illiberal democracy and liberal autocracy [11, c. 97].

Liberal autocracy, or at a higher stage of development, liberal constitutionalism, is a more effective way of becoming a liberal democracy. Considering the variety of cases that have occurred in the last three decades, of the transition of non-Western societies to liberal democracy, it is easy to find that significant progress achieved by those countries which used their version of the European model: capitalism and the rule of law in the first place, and democracy - in

the second. As a result they have achieved impressive commercial success, and over the past 15 years they have passed to democracy - and far more stable and effective one [12, p. 51]. Chance of building a truly liberal democracy is still far above where illiberal democracy entrenched.

The successful functioning of democracy depends on citizens as independent individuals. This means the ability to maintain their identity, to avoid emptiness and loneliness through their own intellectual resources. In the modern world there are a number of trends and factors that will threaten democratic institutions today and in the nearest future: the growth of fans of extreme forms of nationalism, religious intolerance and theocratic aspirations, terrorism and criminal violence, the crisis of the modern model of socio-political system that dominates most developed countries, the increasing role that is played by advertising specialists and consultants on the media in policy, the lack of interest of citizens in public affairs, unless it comes to protecting their specific interests. As Henry Kissinger said: "Politicians under pressure of voters are reluctant to turn to the problems, the existence of which goes beyond the electoral cycle" [13, c. 260].

Potentially the most important threat to democracy may come from long-term changes that are detrimental to mankind: overpopulation, resource reduction of agricultural land, water and ecological disasters that require future austerity measures, including the presence of many undemocratic restrictions.

Widespread democratic reforms in many countries do not mean smooth development of this political phenomenon. The experience of developed countries, democracy faces serious problems, which experts characterize differently: Zh. Beshler calls "distortion of democracy" N. Bobbio – "unfulfilled promises of democracy" F. Shmitter – "threats to democracy" Sh.Eyzenshtadt – "fragility of democratic regimes". Robert Dahl notes inequality of citizens as a fundamental problem in all democratic countries [14]. The prospect of democracy, from his point of view, depends on the

degree of approximation to the elite of the people who make decisions. Improving citizens, their active participation in society and the life of state is a necessary condition for democracy. And the higher the level of political participation, citizens closer to the ever increasing level of requirements for participants in the political process, the closer democracy is to its ideal.

J. Sartori believes the demand for more “pure” and perfect democracy to be a true threat to democracy [15, p. 47–49; 98–200]. Democracy can not but causes the creation of myths that are favorable to it, but not realized in time, these myths become utopia that destroys democracy. He also believes that democracy is fraught with tyranny, but the bearer of this threat is not the majority, which can weaken the centers of power but the minority which can take the advantage of the difficulties of the democratic system either to destroy it, or to give it closed oligarchic character.

The most important problem of democracy is the principle of majority when making collective decisions. Thus, the American political scientist Dankvart Rastou believes that “democracy is a system of governing of a temporary majority” [16, c. 7]. The considerable part of researchers recognizes the imperfection of this principle, but can not offer another versatile alternative. The experience in various democratic countries shows that in different circumstances the democratic process can be implemented with other principles of collective decisions that take into account the conditions in which they will be accepted.

But most experts are convinced of the loyalty of key theses: the democratic process is no more sophisticated alternative, and its deficiencies can be corrected by creating a real alternative process for improving a number of specific decisions or political strategies within the democratic system or the improvement of the democratic regime itself. At the same time a certain degree of democratic principles may be accepted as a payment for the benefits of the democratic process.

As the key factors which the future stability and spread of democracy will depend on, often marked economic development and political leadership are often marked. As powerful structural factors that facilitate the expansion and deepening of democracy, social development and the expansion of global wealth and education are also called. But in the long run, the ultimate significance is given to the crucial political leadership, its choices and actions on many levels, which imposes obligations on government officials, political parties, interest groups and organizations in the “young” democracies, but also on institutions in those countries where the democracy has already been established. But democracy as a global and local process will eventually spread in the world as much as those who use power around the world and in some countries want to extend it.

Democracy as a basis for management has a greater deterrent effect only in those countries where there are common interests and fundamental values that are shared by the vast majority of citizens. This is what makes possible life for democratic parliamentary government. The decline of democracy comes when the unity of values and interests disintegrates, when there is no general agreement on the main principles and objectives, when supporters of various political parties are no longer willing to work together with the government, but they themselves want to become a state [17, c. 40].

Thus, the nature of contemporary social processes remains controversial and conflicting. On the one hand, new trends are apparent in facilitating interpretation and convergence rates of development, and on the other they are accompanied by significant deformations, deepening enforcement mechanisms, shaking and watching the traditional norms of national and international law, the use of double standards. However, despite the listed deficiencies of democracy, good optimistic reasons are preserved about the future of democratic development, basing this optimism that their gradual filling strengthens the stability of democracy. Modern democratic institutions and practices capable of solving problems between the

government and society by peaceful means, and that is the biggest acknowledgment of its passing ahead effectiveness compared with other forms of social organization. Despite all the difficulties faced by democracy on its thorny path, the opinion expressed by Robert Dahl remains relevant "... Democratic idea will not loose its appeal for people in non-democratic countries, and, to the extent that these countries will form modern, dynamic and more pluralistic societies, their authoritarian governments will become increasingly difficult to resist the desire for the expansion of democracy" [14].

Literature:

1. Beck U. The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order / U. Beck. – Cambridge : Polity Press, 1997. – 206 p.
2. Etzioni A. The Limits of Privacy / A. Etzioni. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 280 p.
3. Huntington S.P. Will More Countries Become Democratic? / S.P. Huntington // Political Science Quarterly. – 1984. – № 99. – P. 193–218.
4. Липсет С.М., Сен К.-Р., Торрес Д.Ч. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии / С.М. Липсет, К.-Р. Сен, Д.Ч. Торрес // Международный журнал социальных наук. Сравнительная политология. – 1993. – № 3. – С. 5–33.
5. Bobbio N. The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game / N. Bobbio. – University of Minnesota Press, 1987. – 184 p.
6. Кастельс М.М. Информационная эпоха: экономика общества и культура / М.М. Кастельс ; [пер. с англ. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Priest G. Reducing Global Poverty: Theory, Practice, and Reform / G. Priest // SELA. – 2005. – № 26. – P. 4–32.

8. Smith G.S. New Challenges for High Level Leadership Training / G.S. Smith // Public Management and Governance in a Globalizing World. – 2002. – August. – № 19. – P. 4–19.
9. John H. Dunning J. Multinational Enterprises and the Global Economy / H. John. – Wokingham, England : Addison-Wesley, 1993. – 687 p.
10. Nissanke M. Linking Globalization to Poverty / M. Nissanke // UN University Policy Brief. – 2007. – № 2. – P. 1–7.
11. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария. – М. : Ладомир, 2004. – 384 с.
12. Schmitter P.C., Karl T.L. What Democracy Is...and Is Not / P.C. Schmitter, T.L. Karl // The Global Resurgence of Democracy / Ed. by L. Diamond, M.F. Plattner. – Baltimore, London : The John Hopkins University Press, 1993. – P. 49–62.
13. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер ; [пер. с англ.]. – М. : Ладомир, 2002. – 352 с.
14. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; [пер. с англ.]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
15. Sartori G. Democrazia e definizioni / G. Sartori. – [4 ed.] – Bologna : Il mulino, 1972. – XIV, 393 p.
16. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытки динамической модели / Д.А. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
17. Хэллоуэлл Дж. Х. Моральные основы демократии / Дж. Хэллоуэлл ; [пер. с англ.]. – М. : ППП (Проза, Поэзия, Публицистика), 1993. – 144 с.

У статті досліджуються сучасні тенденції глобального поширення демократичних інститутів і труднощі їх укорінення в незахідних суспільствах. Доведено, що перспективи глобальної демократизації значно ускладнює сформована структура міжнародних відносин, асиметричність процесів демократизації в різних регіонах світу. Значне поширення

демократичних перетворень у багатьох країнах світу не означає безпроблемного розвитку цього політичного явища. Ключові чинники, від яких у майбутньому будуть залежати стабільність і поширення демократії, є економічний розвиток і політичне керівництво. Як потужні структурні чинники, які полегшують розширення і поглиблення демократії, також є соціальний розвиток, розширення доступу до світового багатства й освіти.

Ключові слова: демократія, неліберальна демократія, західна цивілізація, вестернізація, США, Європа, країни «третього світу».

В статье исследуются современные тенденции глобального распространения демократических институтов и трудности их укоренения в незападных обществах. Доказано, что перспективы глобальной демократизации значительно усложняет сформирована структура международных отношений, асимметричности процессов демократизации в различных регионах мира. Широкое распространение демократических преобразований во многих странах мира не значит безпроблемного развития этого политического явления. Ключевые факторы, от которых в будущем будут зависеть стабильность и распространение демократии, – экономическое развитие и политическое руководство. В качестве мощных структурных факторов, облегчающих расширение и углубление демократии, – также социальное развитие, расширение доступа к мировому богатству и образованию.

Ключевые слова: демократия, неліберальна демократія, західна цивілізація, вестернізація, США, Європа, країни «третьего мира».

І.С. Пономарьова

*доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету*

К.Г. Мурза

*аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету*

ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК У ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ЮГОСЛАВІЇ

У статті досліджується значення етнічного чиннику в процесі дезінтеграції Югославії. Розкриваються особливості міжетнічної взаємодії в державі. Особливу увагу було приділено етнічному питанню в процесі створення єдиної держави.

Ключові слова: етнічний чинник, СФРЮ, дезінтеграція, міжетнічний конфлікт.

Наприкінці „холодної війни” процеси демократизації в деяких країнах розкрили етнічні, релігійні та культурні розбіжності, які призвели до насилля та конфліктів. Адміністративні органи й політичні інститути колишніх соціалістичних держав, звільнені від авторитаризму та домінування однопартійної системи, виявилися неспроможними задовольнити різноманітні вимоги етнічних груп, які входили до складу держави [7]. Це стало однією з причин дезінтеграції країн соціалістичного табору – СРСР, Югославії та Чехословаччини. До складу держав входили різні етнічні групи зі своєю історією та економічними особливостями, які не враховувались у процесі державотворення, що безперечно

ускладнило проблему. Найдраматичніші події відбувалися під час розпаду Югославії, де протистояння етнічних груп набуло жорстокого характеру й призвело до збройних зіткнень і військової інтервенції держав НАТО в 1999 році.

Актуальність теми дослідження пояснюється тим, що перед державою, як політичним інститутом і суб'єктом міжнародних відносин постає проблема знаходження оптимального механізму взаємодії між різними етнічними спільнотами, що є необхідною умовою територіальної цілісності та національного суверенітету. На сучасному етапі більшість держав, включаючи Україну, є поліетнічними, і перед ними може постати проблема збереження власної суверенності у випадку міжетнічного протистояння. Події, які відбувались під час дезінтеграції Югославії, були найдраматичнішими та сприяли появі цілого комплексу таких проблем, як визнання Косова, що є до кінця нерозв'язаним.

Мета статті: проаналізувати значення етнічних факторів у процесі дезінтеграції СФРЮ.

Процеси державного будівництва є достатньо складним процесом, який потребує врахування багатьох чинників з метою унеможливлення негативних тенденцій. Головним системним чинником під час становлення держави є нація, тому що в такий спосіб проходить її політичне самоствердження.

Особливу увагу завжди привертала мультиетнічні держави, оскільки більшість з них намагалися систематизувати та регламентувати взаємодію різноманітних етнічних груп. На сучасному етапі багато держав використовують концепцію мультикультуралізму для мінімізації можливих суперечностей проте були випадки формування спільних ідентичностей серед етнічних груп, наприклад – Югославія.

Югославія являла собою багатонаціональну державу, яка складалась із 6 республік і двох автономних країв у складі Сербії. Єдність держави забезпечувалась продуманою національною політикою, перебільшеною увагою до народів, які населяли федерацію, владою та силою її лідера – Й. Броз Тіто,

однопартійною системою та багаторівневою системою самоврядування [6, с. 74]. Після смерті Й. Броз Тіто 1980 року в державі розпочалася системна криза, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства та призвела до розпаду держави. На той момент в країні бурхливо розвивався націоналізм у республіках, який спирався на історичні чинники та етнічні передумови. Слід зазначити, що передумови, які спонукали до розвитку націоналістичних ідей, не були враховані та вирішені під час створення держави, що суттєво ускладнило ситуацію.

Якщо проаналізувати етнічний складник Югославії, слід звернути увагу на те, що в дійсності народи, які населяли державу, відносились до категорії південних слов'ян і мали мовну спільність. З другого боку, особливості історичного розвитку цих народів вплинули на процес їх ідентифікації, який не був врахований. Також важливим моментом є те, що в Югославії не було численного домінування однієї групи над іншою. За даними перепису 1981 року, серби становили 36% населення, хорвати 20%, словенці 8%, боснійські мусульмани 8%, албанці 8%, македонці 6%, чорногорці 3%, угорці 2% [8]. Загалом Югославія була спробою формування державності на етнічній основі. З цього приводу російський дослідник Тишков В.О. зазначив, що етнічний принцип побудови держави веде до послаблення державної єдності, тому що з етнонацій не народжується політична (громадянська) нація, бо вона є багатоетнічною спільнотою людей на основі єдиної державності, території, історико-культурної традиції та спільної самосвідомості [9, с. 65].

Історично серби, хорвати, словенці та македонці були частиною великого переселення слов'янських племен з південно-східних територій на Балкани впродовж VI, VII та VIII ст. До цього часу західні Балкани були заселені іллірійцями-предками сучасних албанців. Хорватські й словенські племена на заході зазнали впливу Риму та католицизму, водночас серби й македонці на сході – з боку Візантії та православ'я. Спочатку

поселення мали племінний характер поступово перетворюючись у князівства, які у свою чергу були захоплені в достатньо короткий термін. Зрештою дві імперії – Османська та Габсбурзька – почали поширювати свою гегемонію над різноманітними етнічними групами південних слов'ян утримуючи контроль до початку ХХ ст. 1102 року Угорщина почала контролювати Хорватію, починаючи своє правління, яке закінчилось у 1918 році, тоді ж Хорватія була королівством у складі Австро-Угорської імперії, яка еволюціонувала з Габсбурзької династії. Турки почали свою експансію на Балканах в XIV ст. та підкорили сербів у середині XV ст. після серії жорстоких битв. Боснія була завойована пізніше і кордон між Хорватією та Боснією розмежував дві ворогуючі імперії [3]. Така ситуація збереглася до XIX ст. у цей період ослаблення Австро-Угорської Імперії та Османської Імперії сприяли розвитку національно-визвольних рухів серед підкорених народів. Можна стверджувати, що першим етапом становлення Югославії стала повна суверенність Чорногорії та Сербії, передбачена положеннями Сан-Стефанського мирного договору 3 березня 1878 року та підтверджена Берлінським конгресом.

У цей період починає поступово концептуально оформлюватись ідея створення єдиної держави південних слов'ян. Югославізм формується як ідея, провідними захисниками якої були Янко Драшкович (1770-1856), Людевіт Гай (1809-1872) та Іван Канкар (1876-1918) та інші інтелектуали й активісти XIX ст. [4]. Ця ідея полягала в об'єднанні словенців, сербів, хорватів і боснійців, але не бралися до уваги історичні чинники. Ідеологи цієї концепції наполягали на тому, що такі об'єднальні елементи, як мова, можливість розвиватись і прагнення створити єдину державу, зможуть мінімізувати роль деструктивних чинників.

Югославія почала своє існування після Першої світової війни в 1918 році як Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Формування нової держави було започатковано на основі етнічного складника, тобто південні слов'яни розглядалися як

єдина етнічна група, що повина жити в одній державі. Термін етнічність тогочасся використовувався для розкриття специфіки раси та його зміст був більшою мірою біологічним. З другого боку, сутністю етнічності була мова. Таким чином, це означало, що люди, які розмовляють однією мовою, є членами однієї нації та повинні жити в одній державі. Такі проекти соціальної інженерії були поширені в ХІХ ст. Однак особлива увага на мовному аспекті як основному елементі державотворення означала, що інші такі ключові елементи ідентичності, як історичний розвиток південних слов'ян і минулий досвід, їх очікування та вимоги, релігійні вподобання, ігнорувались. Серйозний недолік у створенні держави полягав у тому, що не бралася до уваги відмінність в етнічній ідентифікації цих спільнот і не робилися спроби створити систему, яка б асимілювала їх [1]. У дійсності етнічний складник, як фундамент створення Югославії був насправді чи не єдиним об'єднуювальним елементом. Релігійні вподобання південних слов'ян були поділені між трьома релігіями – католицизмом, православ'ям та ісламом. Історичний розвиток проходив по-різному, що безпосередньо вплинуло на специфіку взаємодії між спільнотами, які населяли Югославію.

Після Другої світової війни починається новий період в історії Югославії, який пов'язаний із владою Й Броз Тіто та встановленням комуністичного режиму. Югославія була визволена 15 травня 1945 року [3]. Новий комуністичний лідер Югославії намагався інтегрувати державу, капітал і народ, а також покласти кінець суперечностям між етнічними групами. Федеральна структура була сформована у 6 республік і двох автономних країв. У намаганні збалансувати вимоги різноманітних етнічних груп внутрішні кордони були переглянуті на користь хорватів і словенців. Іншою ініціативою Тіто, направленою на формування етнічного балансу, був розвиток Македонії з метою зменшення впливу сербів і хорватів у Югославії [4].

Це були не єдині ініціативи Й. Броз Тіто в намаганні створити баланс між націями. Олександр Маначинський зазначив: «Намагаючись дати всім югославським націям рівні права та можливості, влада досягла успіху в розпалюванні відкритого націоналізму. Тим самим закладались передумови для подальшої дезінтеграції Югославії» [8, с. 84]. Справа в тому, що Югославія серед усіх комуністичних країн була найдецентралізованішою державою, що відображалось у багатьох речах. З другого боку, у 40–50 рр. насправді формується косовський вузол, що було зумовлено демографічною політикою Югославії.

Слід зазначити, що політика, направлена на формування балансу між етнічними групами, у період Й. Броз Тіто пояснюється намаганням пошуку іншої основи державотворення. У принципі, комуністична влада спиралася не на етнічність як основу державності, а на клас, тим більше, що існували серйозні суперечності між етнічними групами.

Комуністи не вважали доцільним формування держави на основі етнічності та мовній спільності. Вони заснували парадигму солідарності серед усіх етнічних груп Югославії, яка спиралася на два елементи. Перший був пов'язаний з наявністю певного історичного досвіду та спільній боротьби впродовж Другої світової війни. З іншого боку, другим моментом були ідеологічні цінності самоврядного соціалізму як домінуючої ідеології Югославії. У такий спосіб режим намагався акцентувати увагу на схожості та боротися з характеристиками, які роз'єднують етнічні групи [7].

Політика Й. Броз Тіто щодо етнічних спільнот була повністю направлена на те, щоб мінімізувати суперечності, між ними. Майже всі ініціативи були направлені на це. Наприклад, процес рекрутування політичної еліти яскраво відображав цю тенденцію, тому що він був децентралізований на відміну від СРСР. У конституції 1974 року, яка була сформована старіючим Тіто, з метою уникнення можливих суперечностей вводився

інститут колективного президентства, де існувала ротація між етнічними групами [1].

Загалом слід відмітити, що Югославія в цей період сприймається як держава, яка успішно досягла мети в створенні єдиної нації. Дослідник Міша Гленні зазначає: „Коли інші зазнали краху, Тіто зумів сформувати мультинаціональну державу на Балканах” [3, р. 118]. Успішність формування подібної держави можна пояснити особистістю Й Броз Тіто та його намаганнями в цьому напрямку. З другого боку СРСР був зацікавлений у появі комуністичної держави на території важливого регіону Балкан.

Інший дослідник процесів державної дезінтеграції та сепаратизму – Йосі Шейн стверджував, що треба розрізняти відмову від спільної ідентичності та її дезінтеграцією, яка призводить до відродження минулих призупинених етнонаціональних настроїв. Тіто успішно ввів югославську ідентичність, яка була нівельована інтенсивністю намірів етнічних груп до самоідентифікації. Однак Слободан Мілошевич, прийшовши до влади 1987 року використовував націоналістичні ідеї і це виявилось переломним моментом у контексті балканського націоналізму. Це розв’язало міжетнічний конфлікт з метою деяких груп до сецесії [5, р. 338].

Сильним потрясінням для Югославії стала смерть у травні 1980 року югославського лідера – Й. Броз Тіто, і для багатьох стало зрозумілим, що федерація довго існувати не буде. Політика, який своєю волею, владою та авторитетом міг утримувати всі республіки разом, у країні не знайшлося [8, с. 95]. Зі смертю Тіто комуністичний режим почав слабнути та почали з’являтися суперечності між етнічними групами Югославії. Це було тому, що комуністичний режим ніколи не намагався сформувати життєздатні політичні інститути, щоб систематизувати та врегулювати відносини між групами. Зрештою, процес трансформації в багатопартійну демократію

відкрив слабкість центральної влади та люди почали організовуватись у політичні партії за етнічним принципом [7].

Після смерті Тіто влада перейшла до республік, що прискорило процес відцентрування. Зростання націоналістичних тенденцій у республіках лише прискорювало процес дезінтеграції, яка розпочалась у 1990-х рр. Першою відділилась від Югославії найрозвиненіша її частина – Словенія. Уже через декілька місяців після виборів 2 липня 1990 року її скупщина прийняла декларацію про повний державний суверенітет [9, с. 97]. Ця подія стала прецедентом для інших республік, які також виявили намагання створити незалежну державу. Події, які розвивались 1990–1995 рр., були драматичними, оскільки це був період міжетнічної війни в Югославію, яка стала віддзеркаленням багаторічної політики з метою створення єдиної держави.

Отже, можна узагальнити, що Югославія була спробою створити державу за етнічним принципом. Ця спроба була невдалою, оскільки не були враховані історичні, культурно-традиційні чинники що розрізняли етнічні групи. З другого боку, політика часів Й. Броз Тіто була спрямована на балансування між етнічними групами та їх рівними правами й обов'язками, зрештою це сприяло розвитку націоналістичних тенденцій і подальшій дезінтеграції Югославії.

Література

1. Carol S. Leff Democratization and Disintegration in Multinational States: The Breakup of the Communist Federations / Leff S. Carol // World Politics. – 1999. – Volume 51, №1. – P. 205–235.
2. Glenny M. The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy / M. Glenny. – London : Penguin, 1990. – 380 p.
3. The collapse of Yugoslavia background and summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>

4. Ramet S. The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment & Blame / S. Ramet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prio.no/Publications/Publication/?x=3681>
5. Shain Y. Dynamics of disintegration: Diaspora, secession, and the paradox of nation – state / [Yossi Shain, Martin Sherman] // Nations and Nationalism – 1998. № 4. – P. 322–346. – 338 p.
6. Sotiropoulou A. The role of ethnicity in ethnic conflicts: The case of Yugoslavia / A. Sotiropoulou [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-aba8c7060233&lng=en&id=26506>
7. Гуськова Е.О. Югокризис начал разрастаться с момента его интернационализации / Е.О. Гуськова // Международная жизнь. – 2006. – № 5. – С. 73–85.
8. Дзюба Т.З. Внутрішні та зовнішні фактори розпаду Югославії / Т.З. Дзюба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_59_dod/Gileya59_P9_doc.pdf
9. Маначинський А.Я. Югославия: приговор вынесен / А.Я. Маначинський. – К. : Изд. дом „Румб”, 2005. – 288 с. – С. 72.
10. Тишков В.А. Этнополитология: политические функции этничности : учебник для вузов / [В.А. Тишков, Ю.П. Шабаев]. – М. : Издательство Московского университета, 2011. – 376 с.

This article analyses the ethnic factor importance in the process of Yugoslavia disintegration. The particularities of the interethnic cooperation in the state are revealed. The special attention was paid of the ethnic issue during the process of the common state creation.

Key words: the ethnic factor, the disintegration, the interethnic conflict, the separatism.

В статье анализируется значение этнического фактора в процессе дезинтеграции Югославии. Раскрываются особенности межэтнического взаимодействия в государстве. Особенное внимание уделяется этническому вопросу в процессе формирования единого государства.

Ключевые слова: этнический фактор, дезинтеграция, межэтнический конфликт, сепаратизм.

Н.Ф. Ржевська

*кандидат політичних наук, завідувач кафедри міжнародної
інформації Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

Запропоновано концептуальний аналіз стратегічного і політичного прогнозування, які є складним явищем не стільки за своєю суттю, скільки за наслідками і методами, що використовуються при їхньому складанні.

Ключові слова: прогноз, стратегічне прогнозування, політичне прогнозування

Здатність прогнозувати є інтелектуальною діяльністю людини, однією із головних функцій людської свідомості. Першопричиною, яка спонукає людей займатися прогнозуванням, є те, що існують явища, про майбутнє яких вони не знають, але які мають важливе значення для рішень, що приймаються сьогодні. Саме тому, стверджував Платон, вони й намагаються проникнути очима розуму в майбутнє.

Будь-яка майбутня ситуація до певної міри невизначена, тому природнім є намагання людини знизити ступінь цієї невизначеності.

Нині тривають науково-практичні дискусії щодо сутнісного і змістового наповнення поняття «стратегічне прогнозування», його особливостей порівняно з іншими видами, зокрема прогнозуванням політичним. Ці питання досліджувались у працях Д. Белла, Е. Тоффлера, І. Бестужева-Лади, А. Уткіна, В. Горбатенка, К. Ващенко, М. Михальченка. Проблеми побудови прогнозних моделей – С. Прайса, Д. Бартолом'ю (модель соціальної мобільності); Ван Гіг, П. Чекленд (модель м'яких систем); Дж. Річардсон (модель гонки озброєнь); М. Кондратьєв, С. Маслоу (модель «довгих хвиль»);

В. Тихомиров (модель «вісім коліс»); Б. Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу (моделі глобального розвитку); Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд, Т. Парсонс (моделі функціонування політичних систем). Проте нині відкритим залишається питання системного концептуального обґрунтування процесу стратегічного прогнозування і, насамперед, його місця в системі забезпечення зовнішньополітичної діяльності держави.

Це й дозволило визначити *мету статті*, яка полягає у спробі концептуально обґрунтувати поняття «стратегічне прогнозування» і показати важливість використання основних принципів при його реалізації.

У загальному вигляді прогнозування – це випереджуюче відображення дійсності. Наукові дослідження у сфері прогнозу стверджують, що це – «імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища в майбутньому чи про альтернативні терміни його існування» [6, с. 5].

Будь-який прогноз розробляється з метою уникнути небажаних результатів вірогідного розвитку подій та прискорення такого розвитку в бажаному напрямку. Як нове знання прогноз умовно існує в двох формах: як знання про властивості об'єктів, існуючих у дійсності, які спостерігаються або не спостерігаються в період прогнозування, і як знання про властивості неіснуючих або таких, які не спостерігаються в період прогнозування, об'єктів.

За аналогією, політичне прогнозування – це процес науково обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, розробки рекомендацій для практичної діяльності. У прогнозі висловлюється точка зору щодо можливості настання тієї чи іншої події та дається кількісна оцінка його ймовірності. Прогноз у політиці обґрунтовано аналізом і порівнянням реальних фактів.

Основна мета, що підпорядковує собі прогнозування в політиці, – підвищення ефективності та результативності прийнятих політичних рішень і запобігання небажаному розвитку політичних процесів.

У контексті прогнозування процесів політичного життя прийнято розрізняти два типи прогнозування: політичне й стратегічне. Перше, пов'язане з ситуативним аналізом тенденцій, процесів, інтересів акторів і їх взаємодії, і виражає можливий стан у короткотерміновій перспективі. З огляду на авторську точку зору, політичний прогноз часто тісно межує з політичними коментарями, у яких міститься прогноз щодо разового прийняття політичного рішення або тимчасової поведінки акторів. Для цього виду прогнозування найчастіше характерною є екстраполяція існуючих тенденцій.

Стратегічне прогнозування суттєво відрізняється від політичного. Насамперед воно зумовлене часовим горизонтом. Цей вид прогнозування враховує довгострокові глобальні тенденції та загальну динаміку системи, не прив'язану до одиничних проявів політичної поведінки. Стратегічний прогноз передбачає бажаний майбутній стан і містить перелік принципів і моделей поведінки, що сприятимуть його досягненню. Він розставляє необхідні політичні чи економічні наголоси, що теж у довгостроковій перспективі сприятимуть досягненню бажаного майбутнього. Визначене в стратегічному прогнозі майбутнє або є наслідком існуючих цілей та інтересів, або сприяє їх формуванню. Цінність даного прогнозу полягає саме в характеристиці його можливостей досягнення бажаного майбутнього, що відрізняє стратегічний прогноз від політичного, де пріоритетом є сам кінцевий прогноз.

Якщо стратегічні горизонти прогнозування зрозумілі, то можна застосовувати добре розроблені математичні методи. Ключову позицію в стратегічному прогнозуванні займає стратегічний горизонт. Його оцінка є складним процесом, що потребує високої інтелектуальної напруги. «Такого типу оцінки

відрізняються від дослідження невідомої землі, де з кожним кроком до незвіданого заповнюються білі плями карти, зменшуючи загальну невизначеність. Стратегічні горизонти є динамічними, еластичними й мінливими, зокрема, завдяки зусиллям і впливу дослідника» [5, с. 6].

Навіть точна ідентифікація й аналіз сучасних тенденцій не може слугувати достатнім підґрунтям для складання прогнозу. Тенденції, які простежуються, розвиваються паралельно в часі, взаємодіючи як одна з другою, так і з контекстом, коли майбутнє є результатом і наслідком даних взаємодій. Це означає, що адекватне стратегічне прогнозування майбутнього вимагає знання і розуміння як існуючих тенденцій, так і наслідків їхньої взаємодії. Займаючись стратегічними прогнозами, необхідно усвідомлювати, що майбутнє разом із непередбачуваністю, містить у собі елемент стратегічної несподіванки. При подоланні ефекту несподіванки і його наслідків керівним принципом і важливим елементом психологічної готовності повинні стати мінімум невдоволення з приводу не вгаданих і не прорахованих тенденцій.

У стратегічному прогнозуванні, важливо знати, що існують різні типи стратегічних горизонтів, які визначають наскільки дослідник у змозі прогнозувати розвиток подій. Горизонти передбачення можуть бути зрозумілими, ускладненими й складними.

За умов ускладненого горизонту стратегічне прогнозування перетворюється на процес безперервного дослідження, експерименту й швидкої адаптації. У цьому випадку принагідними виступають різні методи сценарного проектування та ігрові методи. В умовах складних горизонтів передбачення сама структура світу, у якому оперують актори, перебуває під впливом змін. Нині стратегічна теорія не в змозі запропонувати адекватні методи оперування складними горизонтами, а тому прогнозисти, найрадіше, використовують геніальність, інтуїцію та досвід науковців.

Серйозною проблемою стратегічного прогнозування є завдання донесення його результатів до споживача на політичній арені. Сама природа політичної боротьби, яка також включає завоювання перемоги в боротьбі за владу «нині і зараз», суперечить природі стратегічного прогнозування, що апелює до довготривалих трендів. Політичний контекст і атмосфера на політичній арені ХХІ століття не сприяють розвитку стратегічного прогнозування, на відміну від тієї ж таки «холодної війни», коли протистояння двох наддержав створювали необхідні передумови для реалізації довготривалих проєктів.

Середовище безпеки ХХІ століття, для якої характерні різні за своєю природою гібридні загрози, є серйозним викликом, адже передбачає формування швидкої реакції і не тяжіє до «тривалих роздумів». Хаотичність і турбулентність сучасного середовища безпеки робить проблематичним усвідомлення необхідності стратегічної оцінки й прогнозу з боку політиків. Сучасний політик не має достатньо ресурсів, передусім часу, щоб приділяти увагу стратегічному прогнозу. Саме тому він надає перевагу вже напрацьованим здобуткам, відставляючи на потім «інвестиції в майбутнє», витрачаючи обмежені ресурси на тактику, а не стратегію.

Якщо питання стратегії в період Другої світової і «холодної війни» були очевидними і вищі політичні керівники великих держав формували геополітичні і стратегічні тренди й інтереси своїх країн, то в ХХІ столітті політична активність багато в чому стала «безликою». Політичні функції розподіляються серед членів команди і в мережі політичних діячів, експертів, в умовах, коли досить складно зрозуміти розробляється те чи інше рішення і хто несе відповідальність за його формування. Як наслідок, з'являється нове завдання – узгодження й координації зусиль і дій полісмейкерів і членів команди, які відповідають за стратегічні питання. За цих умов імперативом стає розробка нових методів залучення політичних

діячів до стратегічного аналізу, зокрема – методу стратегічних ігор. Судячи з матеріалів корпорації «РЕНД», Дж. Буша-старшого можна вважати останнім президентом США, для якого питання стратегії були очевидними. Прихід до влади нового покоління політиків, що є «дітьми своєї епохи», поставив вимогу розробки не лише нових методів стратегічного прогнозування, а й способів доставки стратегічного продукту до споживача.

На думку автора, протиставляти політичний і стратегічний прогнози не є доцільним, оскільки останній може включати перший. Прогнозування короткотермінових кризових ситуацій сприяє кращому розумінню того, якою має бути поведінка актора в довгостроковій перспективі і надає можливості для її поступової кореляції.

Що стосується політичного прогнозування, то воно вимагає: по-перше, проектування в політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв – проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; по-друге, здатність до політичного передбачення окремо взятої особи або групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду. Ми дійшли висновку, що вагома роль у складанні політичних прогнозів відводиться дослідженню громадської думки, соціологічним опитуванням, дані яких є найважливішими в періоди політичних виборів на різних етапах їхньої підготовки і проведення. Враховуючи здатність громадської думки різнобічно впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їхню соціальну поведінку, у контексті політичного прогнозування великого значення набуває оволодіння майстерністю її формування

Зазначене є свідченням того, що політичне прогнозування наділене двома основними функціями – ідеологічною та пізнавальною. Власне, між цими двома функціями політичні

прогнози завжди й коливаються, подібно до годинникового маятника. При цьому кожен прогноз розробляється для запобігання небажаних наслідків вірогідного розвитку подій з тим, щоб спрямувати їх у бажане річище.

На нашу думку, ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде», «станеться». Його необхідно розглядати як умовну, інструментальну діяльність, що вкладається у формулу: «Може бути або станеться за певних умов». Така точка зору обґрунтована в працях Д. Белла, І. Бестужева-Лади, А. Уткіна та ін. [1; 2; 7].

Отже, прогноз у галузі політики виступає не стільки в ролі традиційного пророцтва, скільки як технологія, що вказує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів можна досягнути певного бажаного стану майбутнього. Будучи складним явищем не тільки з огляду на механізм свого створення, а, більшою мірою, за наслідками і пошуком методів, що використовуються при його складанні, прогноз не є типово сформованою структурою. Прогнози розрізняють за багатьма критеріями. Спільним для всіх є характеристика майбутнього.

Практика сучасного політичного прогнозування достатньо різноманітна щодо його цілей і напрямів, строків, підґрунть та інструментарію. Відповідно до основних завдань політичної діяльності прогнози спрямовуються на виявлення основних тенденцій міжнародних відносин; пізнання механізму виникнення й еволюції можливих міжнародних конфліктів; пророкування результату виборчих кампаній; встановлення динаміки впливу основних політичних сил у тій чи іншій країні; визначення ступеня популярності політичного лідера і його впливів на зміну політичної ситуації в тій чи іншій країні; аналізу можливих наслідків того чи іншого політичного рішення й т.д.

У свою чергу, нам вдалося встановити, що стратегічний прогноз постійно залежить від політичних коливань. Довгострокові тенденції і тренди можуть припинитись або несподівано і непрогнозовано сприяти появі нових. За таких умов стратегічний прогноз повинен мати велику ступіть адаптивності. І, водночас, прогнозування має включати аналіз ризиків невідповідності та несподіваності.

Стратегічний прогноз відрізняється також і від стратегічного плану. Останній ґрунтується на чітких зафіксованих і перевірених тенденціях, і спрямований на конкретні завдання та чіткі моделі поведінки. План, зазвичай, володіє низьким рівнем адаптивності і потребує нової розробки за зміни умов. Стратегічний прогноз є більш абстрактнішим і, найрадіше, задає межі можливої поведінки акторів, ніж їх чітку модель. Це дає змогу вносити корекцію на різних етапах, не змінюючи кінцевий результат – бажане майбуття.

Взаємозв'язок і взаємозалежність у політиці стирають чіткі межі предмета прогнозування. Стратегічні прогнози залежно від специфіки завдань охоплюють передбачення довгострокових загальних тенденцій розвитку міжнародних відносин, загальних тенденцій зовнішньої політики окремих держав, груп держав, співвідношення сил між ними, визначення ймовірних та оптимальних зовнішньополітичних рішень у межах політичного року та інше.

Інструментарій стратегічного прогнозування складається з різних видів анкетування, якісних і кількісних методів оцінки даних опитувань суспільної думки, спеціальних систем пророкування.

До проблематики стратегічного і політичного прогнозування належать як глобальні питання, які охоплюють великі регіони й людство загалом, так і локальні, але не менш складні проблеми в різних сферах людської діяльності. Стратегічне прогнозування включає: проектування в зовнішньополітичній сфері, розробку зовнішньополітичних

сценаріїв, проектів політичного буття, за яким передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; здатність окремо взятої особи чи групи індивідів до передбачення за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду. Значною мірою останній складник прогнозування характеризує його як невід’ємний компонент процесу вироблення та прийняття будь-якого рішення, що за наслідками є значимим для особи, що його ухвалює. Організації приймають рішення, передбачаючи розподіл ресурсів, розміщення об’єктів інфраструктури, добір персоналу, укладання контрактів з поставниками та споживачами тощо. Індивіди приймають рішення з приводу інвестицій у власне майбутнє, вибору типу кар’єри, висування своєї кандидатури на виборні посади, протистояння ворогам та залучення союзників тощо. Кожного разу принагідно корисно уявляти собі характер можливих наслідків таких рішень [2].

У політичній науці та практиці стратегічне прогнозування міститься поруч із стратегічним аналізом, а тому предмет стратегічного прогнозування можна окреслити, включивши предмети, характерні для стратегічного аналізу. До них, зокрема, можна зарахувати: політичний процес, трансформацію інститутів, прийняття політичних рішень, порядок денний, політичну кризу.

Нарешті, об’єктивно – предметом стратегічного аналізу виступає також певний стан політичного явища, як наприклад, інституту чи процесу. Утім, оскільки складно розмежувати зовнішньополітичний процес і діяльність (взаємодію) суб’єктів міжнародного процесу, необхідно вибрати прогнозування стану центрального елементу системи. Зокрема, саме таким і виступають політичні інститути, які формують, трансформують і підтримують політичну систему. Отже, найдоцільнішим видається стратегічне прогнозування майбутнього стану певного політичного інституту, який враховує стратегічні

прогнози щодо змісту політичних рішень, кризових ситуацій тощо.

Позиція автора обґрунтована положенням, що характер і спосіб стратегічного прогнозу визначає система міжнародних відносин. Відповідно ми розмежовуємо прогнози в системі, що лише формується, і в тій, що вже сформувалася. Для останньої притаманні чіткі тривалі в часі тенденції, тому закономірним способом стратегічного прогнозування в таких системах виступає екстраполяція. Стабільність і злагодженість системи дають можливість для здійснення точних прогнозів майбутніх станів політичних інститутів і можливих загроз. Особливістю прогнозів у стабільних системах є їхня довгостроковість.

Значно складніше прогнозувати в умовах несформованої хаотичної системи міжнародних відносин. Амплітуда коливань тут надзвичайно висока, і діапазон імовірностей надзвичайно широкий. Це, безперечно, ускладнює розробку можливих сценаріїв майбутнього розвитку. У хаотичній системі доречніше говорити не про точний прогноз, а про точно спрогнозований діапазон можливих майбутніх станів.

Як зазначає засновник дискретно-подієвого підходу імітаційного моделювання Дж. Гордон, хаотичні системи теж володіють постійними рисами, серед них насамперед можна виділити нелінійність і рекурсивність. Ці риси дають змогу будувати математичні моделі прогнозування хаотичних процесів і виокремлювати можливі стратегії здійснення прогнозів. Оскільки послідовність точок у хаотичній системі залежить від точно визначених початкових умов, ми повинні усвідомлювати неможливість у більшості випадків здійснити точний прогноз. Але це не означає, що моделювання є недоречним, моделі, що враховують нелінійні елементи, можуть сприяти виявленню умов, що спричинили хаотичний стан. Потім, використовуючи модель, можна виявити можливі стратегії, які повернуть систему до стабільності. Разом з цим, з

будь-якої хаотичної системи можна передбачити перелік виходів, якщо вона перебуває в структурі ширшої системи.

«У сучасних дослідженнях майбутнього застосовується широкий і багатоманітний арсенал загальних і спеціальних наукових методик, логічних і технічних засобів пізнання. Відповідно до цього політичне прогнозування як важливий елемент управління суспільством має базуватися на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння сегментів політичного життя», – зазначає вітчизняний дослідник В. Горбатенко [3, с. 140].

Серед них виділяють такі: принцип альтернативності прогнозування, принцип системності, системно-плюралістичний принцип, синергетичний принцип, принцип безперервності прогнозування, принцип верифікації (перевірки). Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин і прийняття політичних рішень.

Політичне прогнозування користується кількома методами: експертних оцінок, колективної генерації ідей («мозкового штурму»), дельфійським, екстраполяції та інтерпретації, побудови сценаріїв, аналогії, імітаційного моделювання.

Останній досить поширений у політичних дослідженнях. Його, зокрема, із застосуванням різних моделей використовували такі вчені, як С. Прайс, Д. Бартолом'ю (модель соціальної мобільності); Ван Гіг, П. Чекленд (модель м'яких систем); Дж. Річардсон (модель гонки озброєнь); М. Кондратьєв, С. Маслоу (модель «довгих хвиль»); В. Тихомиров (модель «вісім коліс»); Б. Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу (моделі глобального розвитку); Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд, Т. Парсонс (моделі функціонування політичних систем).

Яскравим прикладом у сфері стратегічного прогнозування є методологічний підхід М. Дюверже, який у своїх

дослідженнях держави й суспільства пропонує поєднати юридичне і політичне прогнозування. Таке поєднання не лише дає змогу вивчати політичні інститути, регламентовані правом, і ті, що правом повністю або частково ігноруються, а й уможливорює вивчення політичних інститутів, регламентованих конституцією, законами, не тільки в юридичному, а й у політологічному аспекті [4, с. 47]. Таким чином, від поєднання властивого обома наукам видів прогнозування виграють обидві.

Водночас неможливо розглядати суспільство та його інститути як предмет однієї окремої науки і навіть як предмет науки в цілому. Стратегічний прогноз у політиці здебільшого не має порівняно сталого набору можливих криз і вже точно не має сталих інструментів їх розв'язання.

Отже, можемо стверджувати, що прогноз як стратегічний, так і політичний, є складним явищем не тільки за своїм створенням, а здебільшого за наслідками та використовуваними методами. Спільним для всіх прогнозів є лише характеристика майбутнього. Поза всю незаперечність необхідності використання стратегічних прогнозів у сфері політики, з погляду досягнення реальних результатів прогнозування, їх не можна та й не варто абсолютизувати. Особливості способів їх розробки накладають принципові обмеження на їхні можливості. Далеко не всі політичні процеси однаковою мірою піддаються прогнозним оцінкам. І нарешті - у межах кожного методу існують десятки способів розроблення прогнозів, а найбільший ефект дає поєднання різних методів.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ.]. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
2. Бестужев-Лада И.В. Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании //

- Социологические исследования / И.В. Бестужев-Лада. – 2000. – № 1. – С. 37–41.
3. Горбатенко В.П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: навч. посібник / В.П. Горбатенко, І.О. Бутовська. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.
 4. Горбатенко В. Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування / В. Горбатенко // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 46–55.
 5. Гриняев С., Арзуманян Р. Стратегический анализ и планирование США на современном этапе: точка зрения экспертов RAND: аналитический доклад / С. Гриняев, Р. Арзуманян. – М. : АНО «Центр стратегических оценок и прогнозов, 2012. – 12 с.
 6. Рабочая книга по прогнозированию / [ред. И.В. Бестужев-Лада]. – М. : Мысль, 1982. – 430 с.
 7. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / А.И. Уткин. – М. : Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.

There is given conceptual analysis of the political and strategical prognostication that is one of the most difficult things not only because of its essence but because its consequences and methods which are used. Strategical prognosis is a typical build up structure but, at the same time, in many aspects it differs. The main feature for all the prognoses is only the meaning of future. Besides, the great importance of strategical prognoses implementence in the political sphere, according to the actual results of prognostication is that there is impossible to make them absolute. The special features of their working up place some strict limits on their resources. There is impossible to forget that not all the political processes could be evaluated by means of prognostic rates. And finally, in terms of each method there are lots of ways for developing such prognoses and the most effective is the different methods combination.

Key words: prognosis, strategical prognostication, political prognostication.

Подано концептуальний аналіз політичного і стратегічного прогнозування, що є складним явищем не тільки по своєму існуванню, але й за наслідками і застосовуваними методами. Загальним для всіх прогнозів є лише характеристика майбутнього.

Ключові слова: прогноз, стратегічне прогнозування, політичне прогнозування

Л.А. Сидорчук

*кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з навчально-методичної роботи
Київського міжнародного університету*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ

У статті досліджуються правові аспекти розвитку місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу в контексті євроінтеграційних устремлінь нашої держави. Розглядаються теоретичні питання щодо основних теорій виникнення та функціонування цієї інституції в європейських країнах та Україні. Через призму порівняльного аналізу дається визначення поняття місцевого самоврядування в розрізі наявних сучасних концепцій та пропонуються підходи щодо можливості застосування сучасних моделей при його реформуванні в нашій державі.

Ключові слова: поняття місцевого самоврядування, країни Європейського Союзу, правовий статус самоврядування, Європейська Хартія місцевого самоврядування, самоврядний орган, децентралізація, деконцентрація, суспільна теорія, державна теорія, реформування системи місцевого самоврядування, забезпечення охорони громадського порядку, моделі місцевого самоврядування.

Серед науковців, які досліджують проблеми становлення інституту місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу та Україні, точаться теоретичні дискусії щодо виникнення цього поняття та визначення його місця в системі організації влади. Видається, що жодна із запропонованих теорій не може в цілому й достатньо схарактеризувати цей

інститут, розкрити його суспільну природу та функціональну сутність.

Для повнішого дослідження сутності поняття місцевого самоврядування є доцільним звернутися до *наукових напрацювань* учених-юристів. Наразі достатню увагу проблематиці становлення інституту місцевого самоврядування у своїх дослідженнях було приділено такими відомими теоретиками адміністративного права, як В.Б. Аверянов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Є.О. Безсмертний, Ю.П. Битяк, І.І. Веремєєнко, В.А. Григор'єв, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, І.М. Пахомов, Л.Л. Попов, А.М. Подоляка, О.В. Серьогін та інші.

Нині в юридичній науці сформувалися дві основні теорії щодо трактування поняття місцевого самоврядування, а саме: “суспільна” і “державна” [2, с. 9–15]. Причому, за часом виникнення передувала “суспільна теорія”. Її прихильники вважали, що зміст самоврядування полягає в наданні місцевому населенню, а відповідно його різноманітним об'єднанням, повноважень щодо одноосібного визначення власних суспільних інтересів. При цьому в реальності інтереси місцевого населення диктувалися волею правлячої еліти. Дана теорія в дійсності дбала лише про інтереси панівного класу, що є неприйнятним у правовій державі.

Основоположні ідеї державної теорії місцевого самоврядування полягають у тому, щоб покласти на ці органи завдання державного управління і визнавати пріоритетними інтереси саме держави, а не суспільства. Природно, ці теорії послужили причиною виникнення дисбалансу в суспільстві. Рациональну ідею з усунення цього дисбалансу вдалося сформулювати ще в позаминулому столітті російському правнику Б.І. Чичеріну, який запропонував розмежувати в юридичному сприйнятті державу і суспільство [6, с. 9–13]. Сутність такого розмежування зводиться до думки, що

суспільство є сукупністю приватних стосунків між людьми, які підпорядковані наявній політичній владі.

Отже, теорія місцевого самоврядування – це сукупність ідей, поглядів, концепцій учень, уявлень про самоврядування. Теорія розвивається з практики самоврядування, узагальнює її, обґрунтовується нею, а практика, у свою чергу, осмислюється, організовується і спрямовується теорією.

Наявні наукові теорії досить відрізняються у своєму трактуванні походження, а отже, і бачення природи інституту місцевого самоврядування. Однак у сукупності вони характеризують цей інститут, розширюють розуміння його сутності, подаючи його певні ціннісні характеристики в різних ціннісних координатах.

З винятково теоретичної точки зору під самоврядуванням розуміється автономне функціонування організації, що забезпечується прийняттям членами даної організації норм і рішень, що стосуються її життєдіяльності, спільним веденням цими індивідами загальних для них усіх справ, відсутністю в організації розриву, відчуження між суб'єктом і об'єктом управління. Варто зазначити, що така організація не втрачає властивості самоврядності через конституювання нею власного апарату керівництва [5, с. 11].

Що ж до практики місцевого самоврядування, то нині існує безліч моделей місцевого самоврядування, які сформувались у межах різних концепцій і теорій місцевого самоврядування. У кожній державі, залежно від особливості її устрою, історичних, національних, географічних та інших особливостей, місцеве самоврядування має специфічну правову форму. Свої особливості має самоврядування у Великобританії, Сполучених Штатах Америки, Італії, Франції, Німеччині, Данії, Польщі, а тепер уже і в країнах постсоціалістичного простору. Тому загальне поняття місцевого самоврядування, можна досягнути лише завдяки індукції, емпірично узагальнюючи

усталені політико-правові форми самоврядування в окремих державах.

Водночас можна стверджувати, що в європейській правовій практиці вже сформувалася доктрина про місцеве самоврядування, на основі досвіду практичного функціонування цього інституту. Ця доктрина втілилась у Європейській Хартії місцевого самоврядування, що була прийнята державами-членами Ради Європи 15 жовтня 1985 року в Страсбурзі. У Хартії поняття місцевого самоврядування розкривається як право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину суспільних справ і управляти нею, діючи в межах закону, під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення [3, с. 3].

Завдяки закріпленню в Конституції України місцевого самоврядування як однієї з провідних форм системи народовладдя було покладено початок творення в Україні основних елементів механізму демократичної правової держави, що формуються суспільством і стоїть на захисті його інтересів. Законодавче закріплення цього інституту надає можливість населенню самоорганізуватися для самостійного з'ясування питань місцевого значення, реалізації цілей і завдань соціального управління на нижньому територіальному рівні, а отже, наділяє його публічно-владними повноваженнями і самостійною компетенцією у сфері розвитку території і задоволення життєво важливих потреб її мешканців. Окрім того, запровадження в державному механізмі цієї самоврядної інституції є істотним обмеженням державного проникнення в усі сфери суспільного життя і передусім свідчить про рішучість суспільства відмовитись від тоталітарної держави і побудови механізму публічної влади на засадах прозорості, які в подальшому стануть на заваді щодо можливого відтворення елементів тоталітаризму в Україні.

У процесі становлення інституту місцевого самоврядування в Україні виникла низка суттєвих проблем, що

стосуються визначення його місця, правового статусу в державному механізмі та суспільних відносинах. Саме їхнє дослідження дає змогу стверджувати, що попри всі намагання органів державної влади і громадських інституцій, ефективного інституту місцевого самоврядування створено не було, а отже, проблема й донині залишилася відкритою та актуальною і потребує проведення подальших наукових досліджень з цих питань.

Місцеве самоврядування в Україні, як і в країнах Європейського Союзу, пройшло декілька етапів свого реформування та становлення. Однак на відміну від європейських країн, де цей процес здійснювався безперервно впродовж століть, у нашій державі таке становлення інтенсивно простежувалося тільки протягом останніх двох десятиліть. Адже за радянської доби місцевого самоврядування як реального інституту правової держави просто не існувало.

Дієве реформування системи місцевого самоврядування в Україні доцільно пов'язувати з прийняттям Конституції України і на її основі Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”. Конституція України закріпила на найвищому законодавчому рівні основні засади організації і діяльності системи місцевого самоврядування як самостійного конституційного інституту. Тим самим були створені передумови для подальшого законодавчого регламентування місцевого самоврядування. Ст. 146 Конституції України передбачає, що інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом [7]. Таким законодавчим актом став Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. [4]. Цей Закон своїми положеннями закріплював основні елементи інституту самоврядування, його компетенцію. У ньому виписані гарантії реалізації й захисту місцевого самоврядування, юридична

відповідальність органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, а також урегульовані інші питання.

Загальна характеристика основних положень Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” свідчить, що його норми в цілому відповідають положенням Конституції України та нормам і принципам міжнародних актів. Зокрема, закріплений принцип виборності органів місцевого самоврядування на широкій демократичній основі, їхньої змінюваності та підзвітності територіальній громаді, а також передбачена участь громадян в управлінні місцевими справами через розвиток таких форм народовладдя, як місцеві вибори, референдуми, загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення тощо. У цьому Законі визначені економічні та фінансові засади місцевого самоврядування, коло суб’єктів комунальної власності, договірні основи взаємин органів місцевого самоврядування з підприємствами й організаціями різних форм власності, самостійність місцевих бюджетів, власних фіксованих джерел фінансування та принципи їх формування, порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності та врегульовані інші питання.

Питання реформування місцевого самоврядування знаходять подальший розвиток у сучасних наукових дослідженнях науковців з державотворення. У таких дослідженнях підтримується теза, що структурно-організаційне моделювання процесу модернізації вітчизняної системи місцевого самоврядування є складником політичної й адміністративно-територіальної реформ і пов’язане з їхнім перенесенням на регіональний, місцевий рівень, впровадженням державної регіональної політики на основах децентралізації державного управління; деконцентрації владних повноважень; субсидіарності; партнерських взаємин між органами місцевої влади і місцевого самоврядування; міжсекторної співпраці між місцевою владою і громадськими організаціями,

представниками бізнесових кіл; здійснення публічної, прозорої політики місцевого і регіонального розвитку [10, с. 267].

Наявні шляхи реформування інституту місцевого самоврядування доцільно спрямувати на трансформацію діючої організації територіального устрою і системи місцевого самоврядування через напрацювання проектів законодавчих актів і фінансового забезпечення відповідних реорганізаційних заходів. До переліку інститутів, які повинні реформуватися, треба зарахувати місцевий рівень адміністративно-територіального устрою України через добровільне об'єднання адміністративно-територіальних одиниць у територіальне співтовариство, а також розмежування сфери відповідальності між ними й органами місцевої виконавчої влади в питаннях надання послуг у соціальній, комунальній, економічній і правоохоронній сферах. Важливим питанням, яке потребує з'ясування, є також формування стратегії управління для визначення оптимальної структури управління на регіональному та місцевому рівні із застосуванням нових механізмів бюджетного фінансування.

Треба зазначити, що такі підходи породжують певну невизначеність правосуб'єктності територіальної громади і її співвідношення з населенням, державою; відсутність чіткого розмежування функцій, повноважень, відповідності органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади; породжується суперечність у питаннях встановлення правового статусу комунальної власності, загальної власності територіальних співтовариств щодо розпорядження місцевими землями і природними ресурсами, забезпечення охорони громадського порядку, захисту основних і “локальних” прав членів суспільства [1, с. 150]. З метою подолання колізій при встановленні юридичного і фактичного статусу місцевого самоврядування постає завдання приведення їх у відповідність до європейських стандартів, закріплених відповідними міжнародними актами. Такий підхід дозволить, не виходячи за

правове поле, модернізувати систему управління і запровадити сучасну модель місцевого самоврядування.

Окремо постає проблема щодо правового врегулювання питання відносин між регіональними і місцевими територіальними співтовариствами, а також між ними й органами місцевої виконавчої влади. Для її розв'язання треба передбачити, що з'ясування спірних питань між цими інституціями повинне здійснюватися тільки на підставі законів.

Потребує імплементації низка важливих принципів Європейської хартії місцевого самоврядування. Нині, незважаючи на її ратифікацію Україною, окремі положення не були реалізовані в чинному законодавстві і суспільній практиці [9, с. 74, 75]. Зокрема, запровадження сучасної форми місцевого самоврядування в контексті реформування державного устрою може бути проведене на таких засадах, як об'єднання процесів централізації і децентралізації влади, гармонізації загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, максимального наближення послуг, що надаються органами державної влади і місцевого самоврядування населенню, самостійного з'ясування питань соціально-економічного розвитку, а також створення ефективних механізмів залучення місцевої громади до участі у формуванні і проведенні державної регіональної політики.

Виняткове місце при запровадженні сучасної моделі місцевого самоврядування повинні посідати питання, що відображають розвиток місцевої промисловості, комунальної власності, водних, земельних, лісових та інших природних ресурсів. За чинної моделі окреслені питання перебувають у віданні органів місцевої влади. Отже, по суті, продовжує функціонувати бюрократична модель управління, заснована на застарілих стратегіях і колишніх стереотипах мислення. Це породжує формалізм щодо реальної участі місцевого населення у з'ясуванні місцевих питань, зокрема, виникає підміна явища його передумовами, тобто, навіть маючи достатнє правове

регулювання за відсутності достатньої матеріальної бази, фінансових ресурсів, муніципальної власності, з'ясувати будь-яке питання, що належить до відання органів місцевого самоврядування, є проблематичним і нездійсненним. Отже, організація місцевого самоврядування є винятковою прерогативою місцевої спільноти. Компетенція органів державної влади полягає в забезпеченні умов і створенні необхідних передумов для цього [11, с. 38, 39].

Є доцільним зазначити, що в Україні найповніше доктрина місцевого самоврядування знайшла своє втілення у Законі України “Про місцеве самоврядування”. Так, ч. 1 ст. 2 цього Закону дає визначення поняття місцевого самоврядування, як “гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України” [4, с. 19].

Разом з тим, наведене визначення органів місцевого самоврядування, на наш погляд, не містить надто істотної для цього поняття ознаки, а саме, виборності даних органів. У зв’язку з цим змістовнішим уявляється визначення місцевого самоврядування, наведене в Європейській хартії місцевого самоврядування [8, с. 376–402]. У ньому знайшли відображення реальні можливості органів місцевого самоврядування в розв’язанні значної частини державних справ, у межах закону під власну відповідальність і на користь місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, що складаються з членів, вибраних через вільне, таємне, рівне, пряме й загальне голосування. Ці положення не виключають також звернення до зборів громадян, референдуму або будь-якої іншої форми прямої участі громадян там, де такий порядок передбачений законом. Право громадян України на виборність органів

місцевого самоврядування закріплено ст. 38 Конституції України, яка встановлює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7].

Аналіз змісту наведених у текстах законів визначень місцевого самоврядування дозволяє дійти висновку про те, що місцеве самоврядування можна визначити і як певну властивість людей, а також інших соціальних спільнот щодо власного облаштування на певній території. Причому, під такими спільнотами треба розуміти відособлені об'єднання громадян, частіше за територіальною ознакою так звані місцеві співтовариства. А оскільки під самоврядуванням розуміється управління, суб'єкти й об'єкти якого збігаються, а значить, управляють і вступають у соціально значущі відносини одні й ті ж особи. Отже, збіг керівного і керованого суб'єкта, характерний не тільки для інституту самоврядування народу, але й інших самоврядних систем, серед них і для місцевого самоврядування [12, с. 24].

На підставі аналізу міжнародних і національних наукових джерел та законодавчих актів, що розкривають сутність місцевого самоврядування на сучасному етапі українського державотворення, можна виокремити коло ознак притаманних цій інституції нашої держави, до яких передовсім доцільно зарахувати:

- гарантована Конституцією України незалежність;
- здійснення повноважень на всій території України;
- адміністративно-територіальні характеристики;
- наявність відповідальності за ухвалені рішення;
- виділення об'єктів відання місцевого значення;
- облік історичних та інших місцевих традицій населення;
- володіння правом регламентувати частину державних

справ;

- виборність усіх органів шляхом вільного, таємного, рівного і загального голосування.

На підставі порівняльно-правового аналізу європейського і вітчизняного досвіду можна дійти висновку про те, що сучасна модель місцевого самоврядування повинна базуватися на таких засадах, як виборність і відповідальність органів місцевого самоврядування перед місцевою громадою, різноплановість організаційних форм здійснення місцевого самоврядування, матеріальної і фінансової достатності для забезпечення мінімальних соціальних стандартів, наділення місцевого самоврядування повноваженнями, необхідних для належного виконання його функцій. У процесі розробки сучасної форми місцевого самоврядування є потреба на законодавчому рівні чітко провести розмежування питань пов'язаних з децентралізацією і деконцентрацією влади, з'ясувати питання правоохоронної діяльності, власності, землі, фінансово-бюджетної сфери тощо.

При делегуванні державою окремих функцій органам місцевого самоврядування останні в обов'язковому порядку наділяються відповідними матеріально-фінансовими та іншими ресурсами для їхнього якісного виконання.

Українська держава за роки незалежності зробила важливі кроки на шляху становлення і конституційного закріплення інституту місцевого самоврядування. Упродовж цього часу відбулася трансформація структури місцевої влади, зміна поглядів на місце і роль місцевого самоврядування в системі публічної влади. Однак право громадян України на самоврядування, на противагу європейським державам, залишилося здебільшого нереалізованим. Причинами такого стану речей є стара побудова фінансової системи, відсутність реальних фінансово-економічних основ місцевого самоврядування. Становлення фінансів місцевих органів влади неможливе без юридичного закріплення системи відповідних

фінансових інститутів. З цією метою повинна бути розроблена та затверджена на законодавчому рівні необхідна правова база. Слід розробити та прийняти комплекс законодавчих актів, які регламентуватимуть участь органів місцевого самоврядування в охороні громадського порядку та фінансове забезпечення такої діяльності, а також врахувати ті пропозиції, що були напрацьовані під час дослідження правової природи місцевого самоврядування.

Література

1. Денчук Р. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти управління комунальною власністю // Юридична Україна. – 2005. – №3. – С. 64–68.
2. Евдокимов В.Б., Старцев Я.Ю. Местные органы власти зарубежных стран: правовые аспекты. – М.: Спарк, 2001. – 251 с.
3. Європейська Хартія місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування України ; випуск 1–2 (6–7). – К., 1994. – С. 65–69.
4. Закон про міське самоврядування ; науково-практичний коментар / відп. ред. М.В. Вермещук. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – 397 с.
5. Институты самоуправления: историко-правовое исследование // ответств. ред. Л.С. Мамут. – М. : Издательство “Наука”, 1995. – 300 с.
6. Колонтаевский Ф.Е. Организационные основы охраны общественного порядка в современных условиях : диссертация в виде научного доклада на соискания ученой степени д-ра юрид. наук. – М., 1996. – 58 с.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України ; навчальний посібник. – К. : Атіка, 2003. – 672 с.

9. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / за ред. М. Пухтинського. – К. : Атіка, 2002. – 367 с.
10. Місюра В. Політичне структурування як важлива умова реалізації представницьких функцій місцевого самоврядування // Управління сучасним містом. – 2004. – №10/12. – С. 265–271.
11. Пешин Н.Л. Проблемы реализации принципа самостоятельности местного самоуправления // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – №4. – С. 38–40.
12. Щендригин Е.Н. Местное самоуправление и государственная власть в России. – Санкт-Петербург, 1997. – 246 с.

This article analyses legal aspects of development of self-government in the countries of the European Union in the scope of euro integration aspirations of our country. It deals with main theoretical issues of origination and functioning of this institution in the European countries and Ukraine. It gives comparative analyses of the notions of self-government in the context of present ideas and suggests approaches to the possible use of actual patterns of its reforms in our state.

Key words: notions of self-government, countries of the European Union, legal status of self-government, European Charter of self-government, self-government body, decentralization, deconcentration, social theory, state theory, reforms of self-government system, guarantee of public order, patterns of self-government.

В статье исследуются правовые аспекты развития местного самоуправления в странах Европейского Союза в контексте евроинтеграционных устремлений нашего государства. Рассматриваются теоретические вопросы основных теорий возникновения и функционирования этого

института в европейских странах и Украине. Через призму сравнительного анализа дается определение понятия местного самоуправления в разрезе имеющихся современных концепций и предлагаются возможные подходы применения наработанных моделей при его реформировании в нашем государстве.

Ключевые слова: понятие местного самоуправления, страны Европейского Союза, правовой статус самоуправления, Европейская Хартия местного самоуправления, самоуправляемый орган, децентрализация, деконцентрация, общественная теория, государственная теория, реформирование системы местного самоуправления, обеспечение охраны общественного порядка, модели местного самоуправления.

УДК 327.355 (71)

І.І. Судак

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Київського міжнародного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК КАНАДИ

У статті досліджено майбутнє євроатлантичних установ з питань безпеки: Організації Північноатлантичного договору (НАТО), яка залишається найуспішнішим військовим альянсом у сучасній історії, та Організації з питань безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ). Проаналізовано Стратегічну концепцію оборони та безпеки членів НАТО, прийняту в Лісабоні в листопаді 2010 року. Розглянуто основні проблеми безпеки у євроатлантичному регіоні і реакцію НАТО та ОБСЄ на міжнародну ситуацію. Висвітлено ступінь залучення ОБСЄ в питання, що входять до компетенції Північноатлантичного альянсу. Проаналізовано, чи така країна, як Канада, повинна бути зацікавлена у підтримці двох євроатлантичних організацій та у веденні справ з тенденціями, які носять глобальний характер. Розглянуто рівень впливу Канади на регіон Арктика як одну з потенційних зон конфлікту на найближчі десятиліття; з'ясовано роль НАТО й ОБСЄ у з'ясуванні цього питання з позиції Канади.

Ключові слова: Канада, НАТО, ОБСЄ, Арктика, євроатлантичний регіон, США, міжнародна безпека, колективна оборона.

Актуальність питання обумовлюється тим, що в нових умовах безпеки НАТО та ОБСЄ залишаються стовпами, що забезпечують євроатлантичний порядок. Однак, вони також схильні до розвитку глобального розподілу влади, водночас відображаючи й активізуючи його.

Метою дослідження є з'ясування основних проблем безпеки у євроатлантичному регіоні і реакцію НАТО та ОБСЄ на міжнародну ситуацію, впливу Канади на регіон Арктика як одну з потенційних зон конфлікту.

Багато чого було зроблено, щоб гарантувати, що НАТО залишається найпотужнішим військовим союзом у світі. В умовах мінливої міжнародної ситуації безпеки розширення НАТО має незаперечні підстави: НАТО розширює сферу впливу організації і забезпечує нові ресурси для її членів. Також організація відіграє важливу роль підтримки демократій, що народжуються, і країн з перехідною економікою. Проте неможливо передбачити подальші кроки НАТО, враховуючи зростаючий спротив Росії і скрутну ситуацію у Європі. Функціонально, кожна з трьох «стратегічних концепцій», прийнятих НАТО, з 1991 року розширила мандат організації, виконуючи нові завдання. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів НАТО була схвалена на саміті в Лісабоні 2010 року. У ній ідеться про те, що НАТО має три основні завдання: колективна оборона, кризове управління і безпека на основі співпраці [16].

Існує консенсус у межах НАТО щодо необхідності раціоналізувати організацію, тим самим скрізь знизити витрати на гарантування безпеки. На саміті в Лісабоні (листопад 2010 року) союзники НАТО погодилися значно знизити витрати на структуру військового командування [17]. На саміті в Чикаго (травень 2012 року) вони обговорювали суперечливе питання навантаження. Згодом ухвалені Нові керівні концепції, наприклад, концепція Розумної оборони, спрямована на заохочення ефективнішої співпраці та взаємодії між союзниками. Наміри НАТО спрямовані на те, щоб спонукати держав-членів до тіснішої співпраці в розробці, придбанні та експлуатації сучасного оборонного потенціалу. Зокрема, очікується, що держави-члени, які не можуть підтримувати повний спектр можливостей, знайдуть способи об'єднуватися й

обмінюватися ними [11]. У майбутні десятиліття держави-члени матимуть ще більшу необхідність скорочення витрат на оборону у зв'язку зі скороченням робочої сили і зростанням витрат щодо залучення передових технологій на захист обладнання. І хоча значення «Розумної оборони» може змінитися до 2030 року, необхідність робити більше з меншими витратами залишиться. Це робить усе потрібнішим об'єднання оборонних потужностей держав-членів. Деякі держави можуть неохоче сприйняти ідею об'єднання, побоюючись втратити частину свого суверенітету. Вони можуть вирішити зберегти свою автономію і, отже, зберегти незалежні можливості оборони.

Хоча перспективна стратегія, прийнята на саміті в Лісабоні, підкріплювалася заявами про необхідність використання достатніх ресурсів для досягнення поставлених цілей, так званий «Лісабонський пакет можливостей» був продуманішим і відображав жорсткі фінансові реалії, з якими зіштовхнулись уряди європейських країн. Нова тріада ключових завдань – колективна оборона, управління кризою і безпека на основі співпраці повинна була бути підкріплена готовністю до надання необхідних ресурсів, проте Альянс погодився прийняти тільки помірний пакет, орієнтований в основному на C4ISR (командування, управління, комп'ютерні системи, зв'язок, розвідку, спостереження і рекогносціювання), кіберзахист, протидію саморобним вибуховим пристроям і медичне матеріально-технічне забезпечення. Питання фінансування подальшої розробки системи протиракетної оборони, серед іншого й помірні витрати в розмірі 200 млн. євро, розподілені між 28 союзниками впродовж 10 років, для оновлення існуючої активної ешелонованої системи ПРО – залишається відкритим, незважаючи на те, що воно було включено у даний пакет і визначено як «ключовий елемент нашої колективної оборони» [16].

Незважаючи на недоліки щодо надання ресурсів, виявлені на зустрічі в Лісабоні, НАТО планує підтримувати «одночасні

великі спільні операції і кілька дрібніших операцій, спрямованих на забезпечення колективної оборони та вирішення кризових ситуацій, включаючи дії на стратегічній відстані» [15]. Для відповідності рівня взятих зобов'язань у стратегічній концепції заявлено, що НАТО «буде розвивати і підтримувати надійні, мобільні та готові до розгортання континентальні сили для виконання наших зобов'язань», заявлених у статті 5, «й експедиційних операцій Альянсу, у тому числі сили реагування НАТО» [16]. Проте залишається незрозумілим, чи будуть політичні амбіції Альянсу підкріплені необхідними ресурсами для виконання взятих зобов'язань. Як зазначила Мішель Флурной, заступник міністра оборони з військово-політичних питань, стратегічна концепція являє собою тільки програму, і тепер Альянс повинен докласти значних зусиль для її здійснення [17].

Багато формальних ініціатив, зокрема – Ініціатива НАТО щодо оборонного потенціалу, Празькі ініціативи про військовий потенціал і різні першочергові завдання ЄС, не змогли усунути розрив у процесах трансформації, що проходять у країнах-членах Північноатлантичного альянсу. Подібно до США, трансформація в багатьох країн-союзників проводиться в трьох напрямках: 1) постійна участь у місіях зі стабілізації обстановки із стратегічної відстані привела до зміни спрямованості збройних сил з акцентом на експедиційні війська; 2) такі місії сприяли прийняттю концепцій цивільно-військової взаємодії і загальноурядової участі, включаючи підхід, заснований на результатах, і багатосторонній підхід; 3) ця «обмежена революція» у військових питаннях стимулювала спроби створення мережевого потенціалу [11].

Політичні зміни в регіоні ОБСЄ могли б вплинути на розвиток ситуації в зонах заморожених конфліктів, в основному на Кавказі, закликаючи до нової ролі для організації, що вимагає посиленого моніторингу, аналізу та раннього попередження, а також адекватних засобів реагування. З часу

завершення холодної війни ОБСЄ розробила програму раннього попередження, щоб запобігти спалаху насильства. Організація створила 1992 року нові структури та інструменти (такі, як Верховний комісар у справах національних меншин) з метою зміцнення раннього попередження. Навіть нині роль Верховного комісара у справах національних меншин полягає у «виявленні та досягненні якнайшвидшого врегулювання етнічних непорозумінь, які можуть являти загрозу миру, стабільності і дружніх відносин між державами-учасниками ОБСЄ» [11]. Якщо напруженість зросла після невдалого посередництва, він міг видати «сигнал раннього попередження» в ОБСЄ. Такий випадок мав місце в Киргизстані в червні 2010 року. Інструменти запобігання конфліктів і регулювання криз будуть необхідні в майбутньому, й ОБСЄ, імовірно, продовжить розвивати їх: система превентивної дипломатії для з'ясування політичних питань і розгортання місії спостерігачів – це нові інструменти, які ОБСЄ може розробити з метою уникнення конфліктів із застосуванням насильства. ОБСЄ матиме повноваження в сприянні політики примирення, зокрема, спираючись на ініціативу, створену 2012 року ірландським правлінням [19].

Але незважаючи на ці зусилля, найімовірнішим сценарієм є такий, за якого ці конфлікти залишаться замороженими ще на десятиліття вперед.

Як і в ОБСЄ, так і серед держав-членів НАТО, немає консенсусу з приводу того, як організація повинна адаптуватися до загроз безпеки, які виникають. Управління кризами стали частиною пріоритетних завдань НАТО. Насправді, у стратегічній концепції НАТО, прийнятій у Лісабоні, зазначено, що одним з основних завдань альянсу є управління кризами, перш ніж вони переростуть у конфлікти. Проте, як уже згадувалося, деякі держави-члени наполягають, що організація повинна повернутися до свого основного призначення, визначеного статтею 5 мандата щодо колективної оборони [16].

Для них НАТО, насамперед, організація, метою якої є захист євроатлантичного регіону, а не інструмент міжнародної політики, який повинен розвивати свої можливості для проведення надійної операції з примусу до миру. Згідно з цією концепцією НАТО повинна залишатися військовим союзом для стримування ворогів, заснованим на належному поєднанні ядерних і звичайних озброєнь.

Однак є підстави вважати, що кілька майбутніх багатонаціональних втручань не обійдуться без використання НАТО своїх можливостей, як наприклад, у 2011 році під час військового втручання в Лівії. В умовах, коли члени Ради Безпеки не згодні й ООН не має у своєму розпорядженні достатніх ресурсів, НАТО потребує експедиційних можливостей по всьому світу для проведення заходів та операцій з підтримання миру за межами євроатлантичного регіону, імовірно, на Близькому Сході або в Африці через загрозу безпеці в цьому регіоні [12]. Однак щодо ситуації гарантування безпеки, що розвивається, очікування не повинні бути занадто високими. Можливості, ризики і витрати з області операцій повинні бути оцінені ефективніше. Експедиційні операції можуть ставати все частішими й частішими, перетворюючи небезпечні і нестабільні країни в зони низького конфлікту. Постійна нестабільність в Іраку, Афганістані та Лівії після іноземної інтервенції повинна служити попередженням. Насправді, успішної військової політики мало: потрібно побачити активізацію втручання НАТО в довгострокові політичні та соціальні ситуації цільових країн. За останні кілька років НАТО доклала значних зусиль у розробці комплексного підходу за участю політичних, військових і цивільних інструментів управління у кризових ситуаціях. Такий підхід, частково застосований в Афганістані, дозволив НАТО знайти новий сенс існування. Проте, хоча НАТО може спиратися на власний досвід з військово-цивільного співробітництва, політика НАТО все ще перебуває в зародковому стані і її

необхідно розвивати, якщо організація хоче мати змогу виконувати як колективну оборону, так і гарантування безпеки поза сферою операцій для експорту безпеки [11].

Арктика є ще однією потенційною зоною конфлікту на найближчі десятиліття. Дотепер і ОБСЄ, і НАТО лише незначною мірою були зосереджені на завданнях, що пов'язані з цією областю. За таких умов це питання набуває ще більшої ваги для Канади, ніж воно мало 3–5 років тому.

Згідно з даними програми екологічного моніторингу та оцінки Арктики за 2007 рік, а також експертною доповіддю: «Нафта та газ Арктики: розвиток та його наслідки у майбутньому», Канада видала найбільшу кількість ліцензій на дослідження арктичної території наприкінці 1960-х і початку 1970-х, наприкінці 1980-х років, а потім на початку 2000-х років. Рівень збору сейсмічних даних у Канаді досягнув свого піку на початку 1980-х років, а потім різко знизився у 1990-х роках. Зовсім небагато сейсмічних досліджень відбулося останнім часом. Дослідження та відкриття буріння свердловин у Канаді значно зросли в середині 1970-х, а потім різко зменшились на початку 1990-х років, із незначним подальшим зростанням [18].

Більшість канадських нафтових компаній беруть активну участь у розвитку неочищеної нафти та природного газу, а рівень їхніх інвестицій на дослідження та розвиток родовищ за останні роки значно підвищився. Рівень інвестицій у розвиток традиційної нафтової та газової діяльності невинно зростає, наприклад, рівень інвестицій збільшився від 5 млрд. канадських доларів на початку 1990-х років до 10 млрд. канадських доларів на рік у 2006 році [7]. Канада проводить наукові дослідження для того, щоб визначити реальну протяжність канадського континентального шельфу, як це визначено в межах Конвенції ООН щодо морського права, що є важливим на тлі деяких територіальних суперечок, у яких Канада бере участь. Згідно з північною стратегією за 2009 рік і стратегією зовнішньої

політики за 2010 рік, Канада планує до кінця 2013 року пред'явити свої вимоги Комісії щодо меж континентального шельфу [3]. У 2004 році Канадою було виділено 69 млн. канадських доларів (приблизно 51 млн. євро) з федерального бюджету для створення карти, яка б визначала зовнішні межі канадського континентального шельфу [2]. 2008 року канадським урядом було збільшено розмір цієї суми на 40 млн. канадських доларів (приблизно 30 млн. євро) з метою збору даних і проведення правової роботи для того, щоб дати змогу Канаді ефективно обґрунтувати свої вимоги перед Комісією щодо меж континентального шельфу [7].

У стратегії ще 2009 року наголошується на тому, що цей процес «не є ворожим та не являє собою змагання» [13]. Імовіріше, це спільний процес заснований на спільних зобов'язаннях перед міжнародним правом. Для здійснення цієї наукової роботи Канада співпрацює з Данією, Росією та США. Якщо ж сусідні держави висуватимуть свої вимоги паралельно з Канадою, така ситуація буде розв'язана мирним шляхом згідно з міжнародним правом.

Суперечки між Росією, Данією та Канадою щодо розподілення кордонів на хребті Ломоносова та Менделєєва, суперечки між США та Канадою щодо точності їх кордонів у морі Бофорта і між Канадою та Данією щодо володіння островами Ганса є боротьбою за сухопутні й морські території і є потенційно важливими для розвитку родовищ нафти та газу канадської Арктики [18].

За даними Геологічної служби США, на території хребта Ломоносов-Менделєєв міститься не так багато нафтових і газових ресурсів, за володіння якими ведуться суперечки між Канадою, Данією та Росією. На території хребта Ломоносов-Макаров міститься лише 1,11 млрд. барелів нафтового еквіваленту, 7,16 барелів природного газу та 0,19 млрд. барелів природного газового конденсату. Боротьба Канади із США щодо визначення точних кордонів на території моря Бофорта

стосується зони, яка, як прогнозується, є порівняно багатою на природні ресурси, а саме Амеразійського басейну. Однак розмір території, за яку йде суперечка, є лише середнім і становить 6250 км² і, отже, не є дуже важливою з точки зору використання нафти й газу канадської Арктики. Крім того, з'явилися ознаки того, що ця суперечка в найближчому майбутньому може бути розв'язана таким же чином, як Норвегія та Росія розв'язали свій конфлікт щодо кордонів у Баренцовому морі [3].

Зрештою, тоді як острови Ганса розташовані на території Західної східно-гренландської провінції Канади, що ймовірно є багатою на ресурси, суперечка між Канадою та Данією триває лише щодо самого острова, а не щодо навколишніх вод, або морського дна. Таким чином, ця суперечка не буде мати великого значення для інтересів Канади щодо нафти й газу. Тому жоден з трьох конфліктів не стосується перспектив розвитку канадської нафти й газу [18].

Забезпечення доступу до цих ресурсів нафти також пояснює, чому Канада внесла питання міжнародного визнання канадського континентального шельфу до списку пріоритетних питань Декларації про зовнішню політику Арктики 2010 року та стане одним з тих основних важелів, що спонукає Канаду до тіснішої співпраці, а можливо – навіть поглибити її в окремих сферах, задля того, аби заручитися підтримкою НАТО та ОБСЄ з цього питання, адже подальше безперешкодне розширення континентального шельфу охопить частину Амеразійського Басейну, який, як очікується, містить другий за величиною обсяг недосліджених запасів нафти в Арктиці після Арктичної Аляски. А піти на такі активні дії, що відразу поставлять питання у відносинах Канади з Данією, Норвегією та Росією, вона може, у сучасних умовах, лише за належної підтримки її в цих питаннях центральних керівних органів НАТО та ОБСЄ [7].

Зважаючи на широке визначення безпеки, прийнятих ОБСЄ, організація могла б стати форумом для обговорення експлуатації ресурсів, охорони навколишнього середовища,

арктичних маршрутів, рибальських зон, терористичних загроз, контролю за озброєннями або навіть ядерної демілітаризації. НАТО може забезпечити ситуаційну обізнаність і можливості об'єднання оборони в цьому районі, а також підтримку цивільних операцій через пошукові та рятувальні операції і ліквідації наслідків стихійних лих. Арктичний регіон є також областю, де НАТО і Росія можуть співпрацювати в межах навчань і спільних операцій. Однак зміцненню ролі ОБСЄ і НАТО в Арктиці перешкоджає низка проблем. Перша проблема стосується ролі Арктичної ради, яка займається розв'язанням екологічних проблем. Тому ступінь залучення ОБСЄ залишається невизначеним. Основне питання полягає в тому, що арктичні країни зацікавлені у з'ясуванні питання залучення неарктичних країн. Розбіжності між державами-членами є ще однією проблемою. Нині Канада, на відміну від Норвегії, вважає, що НАТО не повинна бути залучена в ситуації в Арктиці [10]. Така відсутність консенсусу ймовірно стала причиною того, що питання арктичної безпеки не було згадано ні в Стратегічній концепції 2010 року, ні в Декларації Чиказького саміту 2012 року.

Результатом останніх наукових досліджень у регіоні стало активне поширення думки про необхідний вихід Канади з ОБСЄ та НАТО, тоді як інші вважають, що ці організації є важливими елементами безпеки на Заході та в Канаді, а також елементами оборонної політики.

Водночас ОБСЄ та НАТО беруть активну участь у розробці майбутнього плану дій щодо посилення безпеки. Проблема, що постала перед цими організаціями, складається з трьох етапів: адаптація до змін ХХІ століття, що відбулись у стратегічній ситуації; координування дій між собою та між такими організаціями, як Європейський Союз (ЄС) та Організація Об'єднаних Націй (ООН), з метою уникнення нерационального повторення своїх дій; подолання внутрішніх

розбіжностей між членами та партнерами організацій щодо організаційних засобів і цілей.

Тоді як дехто з лідерів НАТО та ОБСЄ, а також їх країни-члени усвідомлюють ці проблеми, цим організаціям перешкоджає інституційна непохитність і політичні розбіжності, що уповільнюють темп змін.

Дослідження дає змогу побачити, що ніщо в попередньому аналізі не стверджує, що НАТО або ОБСЄ перебувають у поганому становищі, або Канада повинна переглянути своє членство в цих організаціях. НАТО залишається найуспішнішим військовим альянсом у сучасній історії. Завдяки досвіду на Балканах, в Афганістані та Лівії НАТО розробила нові навички та можливості адаптуватися до нових ризиків. Однак НАТО, як і раніше, містить невикористані технічні ресурси, які можуть об'єднати збройні сили, зробити витрати на оборону раціональнішими, інфраструктуру безпечнішою і спрямування сили простішим [9]. Отже, такі ініціативи, як ініціатива Розумної оборони, ініціатива Об'єднаних сил і Спеціальна система операцій, мають першочергове значення. З політичної точки зору, НАТО необхідно зробити більше для вирішення глобальних змін у розподілі влади завдяки переходу від стратегії розширення до стратегії партнерства, яка принесе більше вигоди і буде стратегічно сприятливішою для Росії [13].

Коли основною перевагою НАТО є її потужний характер діяльності й основний мандат, основні потенційні вигоди ОБСЄ забезпечуються тим, що вона є регіональною організацією з багатоаспектною системою членства. Імовіріше ОБСЄ ніколи не знайде остаточного вирішення основних стратегічних пріоритетів Канади. Це дає Канаді повноваження в Євразії, там, де Канада має невелике дипломатичне значення, зважаючи на своє геостратегічне положення [19]. Поки можна зберігати очікування лише щодо того, що регіональна організація з безпеки дійсно може досягти, і насамперед – як організація. Безумовно, вона може поліпшити свої методи управління,

залишатись порівняно вигідним форумом, де канадці можуть сидіти за одним столом так, як і американці, будувати довірчі відносини з росіянами й обговорювати великий спектр колективних викликів безпеки.

Одне з важливих питань, на якому ґрунтується це дослідження, чи така країна, як Канада, повинна бути зацікавлена в підтримці двох євроатлантичних організацій та у веденні справ з тенденціями, які мають глобальний характер. З політичної точки зору, НАТО може стати глобальним гравцем, багато в чому завдяки власній ролі в Афганістані. У військовому аспекті немає ніякого органу, який дозволить збройним силам працювати разом в екстремному випадку, коли це їм дійсно необхідно; хоча його членство обмежене, стандарти НАТО щодо співпраці та військової довіри є суспільним благом, коли йдеться про розгортання багатонаціональної операції [9]. Щодо ОБСЄ, її діяльність більше ґрунтується на ситуації в Центральній Азії та на Кавказі, як і в Європі. Хоча ця територія не є регіоном, де Канада має значні стратегічні інтереси, вона забезпечує основу діяльності організації з безпеки для 57 країн і народів, деякі з них, імовірно, будуть відігравати важливу роль упродовж наступних 20 років. Хоча ОБСЄ не вирішила конфліктів, вона сприяла їх замороженню. Роль ОБСЄ у моніторингу виборів також не повинна забуватися [20].

Хоча Канада не повинна переглядати рішення про своє членство в цих організаціях, вона має підтримувати заплановані реформи й ініціативи, які зроблять ці організації відповіднішими. Як НАТО, так і ОБСЄ, рухаються в правильному напрямку, серйозно беручи до уваги транснаціональні та кіберзагрози. Застосовуючи попередній досвід, НАТО та ОБСЄ, мабуть, продовжать удосконалювати координацію громадянських і військових можливостей для розв'язання нових ризиків. Питання енергетичної безпеки, що є досить актуальним для Канади, також, імовірно, найближчим часом буде винесене на порядок денний обох організацій.

У часи суворой економії НАТО та ОБСЄ необхідно робити більше з меншими витратами. Такі адміністративні реформи, як створення системи управління, орієнтованої на досягнення конкретних результатів повинні заохочуватись. У НАТО розумна оборона надає цікаві можливості Канаді для того, щоб упорядкувати постачання продукції на потреби воєнного виробництва та оптимізувати можливості.

Література

1. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy [Електронний ресурс]. – London : Cabinet Office, October 2010. – Режим доступу: www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf
2. Canada First Defence Strategy, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://merln.ndu.edu/whitepapers/Canada_First_2008.pdf
3. Coffey L. NATO in the Arctic: Challenges and Opportunities. – Issue Brief. – no 3646. – The Heritage Foundation. – June 22, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.heritage.org/research/reports/2012/06/nato-in-the-arctic-challenges-and-opportunities#
4. Department of Foreign Affairs and International Trade, 2013, Departmental Performance Report 2011–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.international.gc.ca/about-a_propos/plans/dpr-rmr/2011-12/dpr-rmr_2011-2012.aspx?view=d
5. Director of National Intelligence, 2008, Vision 2015: A Globally Networked and Integrated Intelligence Enterprise [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dni.gov/Vision_2015.pdf
6. European Council on Foreign Relations, 2013 [Електронний ресурс] // European Foreign Policy Scorecard, 2013. – Режим

- доступу : http://ecfr.eu/page/-/ECFR73_SCORECARD_2013_AW.pdf
7. European Union, 2012. European Commission: Developing a European Union Policy towards the Arctic Region: progress since 2008 and next steps. – Joint Communication to the European Parliament and the Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/arctic_region/docs/join_2012_19.pdf
 8. European Union, 2003. A secure Europe in a better world, European security strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf
 9. Granatstein J. Is NATO Still Necessary for Canada? [Електронний ресурс] // CDFAI policy paper. – March 2013. – Режим доступу : www.acus.org/files/publication_pdfs/403/ACUS_TripleCrown_SAGIB.pdf
 10. Haglund D. In Considerable Doubt? [Електронний ресурс] // Canada and the Future of NATO Journal of Military and Strategic Studies. – 2011. – Vol 13. No 3. – Режим доступу : www.heritage.org/research/reports/2012/06/nato-in-the-arctic-challenges-and-opportunities#
 11. Kramer F. NATO Global Partnerships: Strategic Opportunities and Imperatives in a Globalized World [Електронний ресурс] // Atlantic Council. – 2013. – Режим доступу : www.acus.org/files/publication_pdfs/403/NATOPartnerships2013.pdf
 12. Meier O. NATO Sticks With Nuclear Policy [Електронний ресурс] // Arms Control Today. – 2012. – Режим доступу : www.armscontrol.org/act/2012_06/NATO_Sticks_With_Nuclear_Policy
 13. Moens A. Future NATO: Guardian of National Interests. Canada and the New Strategic Concept [Електронний ресурс] // Atlantisch Perspectief. – 2010. – № 8. – Режим доступу :

- www.acus.org/files/publication_pdfs/403/NATOPartnerships2010.pdf
14. North Atlantic Treaty Organization, 2012 / [NATO military command structure]; [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.manw.nato.int/page_structure.aspx
 15. North Atlantic Treaty Organization, 2012 / [Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces 2020], (May 20) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87594.htm?mode=pressrelease
 16. North Atlantic Treaty Organization, 2010, Lisbon Summit Declaration [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm
 17. North Atlantic Treaty Organization, 2010 [Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization], (November 20) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nato.int/cps/en/natolive/news_8503.htm
 18. Natural Resources Canada [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://atlas.nrcan.gc.ca/site/english/maps/economic/energy/oilgas>
 19. Organization for Security and Cooperation in Europe, 2012 [Электронный ресурс] // OSCE Security Days. – Режим доступа : www.osce.org/sg/91255
 20. Zannier L. International security in the 21st century: credible responses to real threats [Электронный ресурс] / OSCE Security Days. – 2012. – Режим доступа : www.osce.org/sg/91507?download=true
 21. Foreign Affairs and International Trade Canada, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.international.gc.ca/continental/limits-continental-limités.aspx?lang=eng>

This article investigates the future of Euro Atlantic security institutions: North Atlantic Treaty Organization, which is still the

most successful military alliance in the present history and Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). It is analysed the strategic concept of NATO, adopted in Lisbon in November 2010. There are observed basic security problems in Euro Atlantic region, and reaction of NATO and OSCE on the international situation. It is explained a degree of OSCE attraction to the questions of NATO competence. It is analysed the question whether such country as Canada should be interested in maintenance of both Euro Atlantic organizations and in conducting affairs within the trends of global character. It is characterized the level of the Canadian influence on the Arctic region as one of the most potential conflict zones at the recent decades; it is defined the role of NATO and OSCE in solution of this question from the position of Canada

Key words: Canada, NATO, OSCE, Arctic, Euro Atlantic region, the USA, international security, collective defense.

В статье исследовано будущее евроатлантических учреждений по вопросам безопасности: Организации Североатлантического договора (НАТО), которая остается наиболее успешным военным альянсом в современной истории, и Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). Проанализировано Стратегическую концепцию обороны и безопасности членов НАТО, принятую в Лиссабоне в ноябре 2010 года. Рассмотрены основные проблемы безопасности в евроатлантическом регионе и реакцию НАТО и ОБСЕ на международную ситуацию. Освещена степень вовлечения ОБСЕ в вопросы, входящие в компетенцию Североатлантического альянса. Проанализировано, или такая страна, как Канада, должна быть заинтересована в поддержке двух евроатлантических организаций и в ведении дел с тенденциями, которые носят глобальный характер. Рассмотрен уровень влияния Канады на регион Арктика как одну из потенциальных зон конфликта на ближайшие

десятилетия; выяснена роль НАТО и ОБСЕ в решении этого вопроса с позиции Канады.

Ключевые слова: Канада, НАТО, ОБСЕ, Арктика, евроатлантический регион, США, международная безопасность, коллективная оборона.

С.В. Толстов

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України*

ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті викладені деякі концептуально-методологічні аспекти розроблюваної автором теорії еволюції міжнародної системи. Пропонована теорія ґрунтується на поєднанні системного аналізу та дослідницьких парадигм, найпоширеніших у теорії міжнародних відносин. В основу аналізу покладено уявлення про істотну корекцію функцій полярності системи в умовах комплексної взаємозалежності, яка пом'якшує структурні переходи, що спостерігались упродовж останніх двох десятиліть.

Ключові слова: теорія еволюції, міжнародна система, структура, біполярність, однополярність, поліцентризм.

Перехід від однієї конфігурації міжнародної системи до іншої завжди відбувався завдяки перерозподілу владно-силових чинників і пов'язаних з ними чинників впливу. На відміну від традиційних, відомих з історії прикладів, коли один формат міжнародної системи замінювався іншим унаслідок насильницьких революцій і руйнівних війн, у період після «холодної війни» еволюція міжнародної системи мала порівняно поступовий характер, уникаючи масштабних воєнних криз, які б завдавали істотних руйнувань її основним учасникам. Проте, як і в попередні історичні періоди, позначені зміною станів міжнародної системи, головною причиною структурних змін був перерозподіл владно-силових чинників, який визначав «зміну полярності» в міжнародних відносинах.

У період після 1991 р. головна відмінність процесів системного рівня полягала у виразно еволюційній корекції полярності та гнучкому переході системи від одного стану до іншого. Нові тенденції, зумовлені чинниками комплексної взаємозалежності, відкрили значний простір для застосування порівняльного підходу, що дозволив суттєво поглибити уявлення про характер структурних змін.

Мета статті полягає в окресленні та викладенні основних тез теорії еволюції міжнародної системи. Авторський підхід ґрунтується на загальнонауковій методології, включаючи загальну теорію систем та системний аналіз, досягненнях різних течій політичної науки, а також популярних останнім часом філософсько-методологічних концепціях міжпарадигмального та парадигмального, зокрема, реалістичного синтезу. У розрізі основних інструментів аналізу системних змін автор використовує дескриптивний (описовий; descriptive), директивний (prescriptive), нормативний та аналітичний метод.

Розвиток методологічних основ теорії систем та застосування системного аналізу, серед іншого в соціальних і політичних науках, пов'язані з діяльністю Л. фон Берталанфі, У. Ешбі, Р. Акоффа, Ф. Емері, Д. Істона, К. Боулдінга, Т. Парсонса, М. Месаровича, Ю. Урманцева та ін. У галузі міжнародних відносин теорію систем застосовували й розвивали М. Каплан, Е. Хаас, Р. Арон, К. Уолтц, Д. Сінгер, К. Дойч, Р. Роузкранц, С. Хоффман, О. Янг, Ж. Ерман, Р. Джервіс, К. Лейн, С. Уолт, У. Волфорт. У російській науці суттєвим внеском у розробку системних досліджень стали праці О. Богатурова, А. Маникіна та П. Циганкова. Серед українських політичних дослідників до проблематики, пов'язаної із функціонуванням міжнародної системи, зверталися І. Хижняк, С. Шергін, М. Фесенко.

Методологія системного аналізу тлумачить поняття «міжнародна система» як об'єкт чи сферу сублімованих у політичній формі суспільних відносин, якій властиві ознаки

цілісності та взаємозалежності. Міжнародна спільнота виявляє власні риси та якість, не характерні для окремих держав, які вважаються базовими елементами системи. Окрім держав, структурними елементами системи вважаються міжнародні організації та об'єднання. Одночасно з ними прямі чи опосередковані суб'єкти системної взаємодії слід враховувати низку таких недержавних акторів, як партійно-політичні союзи, транснаціональні корпорації, церкви тощо. Як стверджував визначний американський дослідник К. Уолтц, міжнародна система складається з структури та її частин, що перебувають у стані взаємодії, а структура системи визначається розстановкою (організацією) та комплексом зв'язків між її елементами [1, р. 72].

Система міжнародних відносин позначена слабким ступенем інтеграції та автономністю її учасників, що зумовлено відсутністю єдиної інстанції ухвалення рішень, чи «верховної влади». Рішення та дії окремих держав у міжнародно-політичній сфері ухвалюються на національно-державному рівні й спираються на індивідуальну оцінку існуючих обставин і міркувань доцільності, хоча й піддаються детермінуючому впливу з боку системних чинників. Однак навіть у випадку, коли існування чи навіть ієрархія загроз формально визнаються, це не означає, що всі учасники міжнародної системи будуть однаково дотримуватись узгодженого порядку денного та задекларованих принципів. Ця обставина позначається на характері внутрішньої організації міжнародної системи, зумовлюючи поширення непрямих впливів і складність прогнозування поведінки окремих державних акторів, які зазвичай мають змогу вибору в межах певного діапазону способів реагування на зовнішні явища, «системні» обмеження й виклики.

У межах загальнометодологічного підходу в дослідженні міжнародної системи визначаються декілька рівнів аналізу. До них належать структурна побудова системи та класифікація її елементів; цілісна системна організація та кореляція відносин

між акторами системи; визначення та способи дії системоутворювального чинника; операціональна архітектоніка системи та регулююча роль її вузлових механізмів.

Визначення й окреслення способу дії системоутворювального чинника вважається принциповим елементом аналізу, який дозволяє зрозуміти спосіб організації взаємодії окремих компонентів у систему як «упорядковану множину». Таким чином, розкриття системоутворювального чинника розглядається як спосіб подолання теоретичної невизначеності. У випадку успішного розв'язання цієї проблеми дослідник може застосувати принципи системоутворення для всіх класів явищ, у яких простежується впорядкована або організована взаємодія [2].

Визначаючи загальні закономірності міжнародної взаємодії дослідники пропонують декілька базових критеріїв типологізації міжнародних систем, які дозволяють оцінювати їх стан, структуру і процеси розвитку. Аналізуючи обставини й умови, які спричиняють трансформацію міжнародних систем, включно з їх переходом від одного типу організації до іншого, американський дослідник М. Каплан окреслив п'ять груп перемінних факторів, властивих кожній міжнародній системі. До них належать: 1) основні правила системи; 2) правила трансформації системи; 3) правила класифікації акторів; 4) властивості акторів; 5) способи поширення інформації [3; 4]. У цьому переліку «основні правила» окреслюють відносини між акторами, вказуючи на залежність їх поведінки від характеру та структурної організації системи, яка створює ефект постійного впливу на позиціонування й політику окремих держав. Тобто структура визначає спосіб поведінки держав залежно від їх місця в загальній ієрархії.

«Правила трансформації» стосуються способів еволюції міжнародних систем і їх переходу в іншу якість. При цьому кожна система має власні правила адаптації та трансформації, пов'язані зі зміною співвідношення сил і можливостей різних

акторів, що спричиняє зміни в їх ієрархії, призводить до зміни полярності системи та впливає на її політичну організацію. Головним правилом, що обумовлює трансформацію міжнародної системи, М. Каплан вважав кореляцію між полярністю та стабільністю. Правила трансформації визначають спроможність системи утримати її базовий стан внутрішньої організації, або ж змушують її учасників адаптуватися до нової системної конфігурації, що визначає принципово нову якість відносин.

Правила класифікації акторів стосуються їх структурних характеристик, які окреслюють фактичну нерівність їх потенціалів та організаційних можливостей. У цьому сенсі використовується поняття силового потенціалу, яке стосується військових, політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших ознак держави, які визначають її місце в загальній ієрархії та можливості впливу на міжнародну систему. На загал, саме характер і стан структури міжнародної системи визначають ступінь її стабільності, сталості, можливості еволюційної корекції та загрозу руйнування.

Спроби уточнення структурних характеристик міжнародної системи дали суттєвий поштовх детальнішій розробці проблематики полярності, стабільності та причинності змін у системі міжнародних відносин. Різні дослідники пропонували власне тлумачення чинників, які зумовлюють системні зміни. Розвиваючи методологію системного моделювання М. Каплана, французький дослідник Ж.-П. Деррієник називав шість структурних характеристик міжнародних систем, включаючи кількість акторів, розподіл сил між ними, співвідношення між конфліктом і співробітництвом, форми застосування впливу, ступінь централізації акторів і диференціацію акторів, яка вказує на їх різний статус [5, с. 130].

Такий підхід дозволив розширити предмет аналізу, зосередивши увагу на процесах централізації та децентралізації

в межах системи, модальності міжнародних відносин та впливі системоутворювальних чинників міжнародної системи на поведінку держав. До аналізу міжнародної системи було залучено низку додаткових критеріїв, зокрема – гомогенності / гетерогенності та взаємозалежності, а також роль елементів «м'якої сили».

У західних політичних теоріях оцінка спроможності тих чи інших суб'єктів (держав та інтеграційних угруповань) впливати на процеси і тенденції міжнародної взаємодії визначається термінами влади, які піддаються оцінці з урахуванням трьох основних чинників: 1) наявності ресурсів і «факторів спроможності», включаючи силові та економічні; 2) здатності контролювати інших акторів; 3) наявності структурних елементів влади і впливу, які визначають спроможність впливати на міжнародне право, міжнародні режими та встановлювати «правила гри», які мають враховувати інші держави й міжнародні суб'єкти [6, р. 25].

Полярність, що визначається розподілом владно-силових можливостей у міжнародних відносинах, вважається структурною ознакою міжнародної системи. У найузагальненішому вигляді цей критерій дозволяє характеризувати природу міжнародної системи в будь-який визначений проміжок часу. Системна методологія використовує типологічні характеристики принаймні трьох-чотирьох різновидів системної організації, включаючи однополярну, біполярну, триполюсну та багатопольсну, які є похідними від розподілу влади та впливів на регіональному й глобальному рівнях. Утім, це не заперечує можливості деталізованіших типологічних оцінок і градацій у межах цих систем.

Важливий напрямок аналізу системних чинників і зв'язків окреслив американський дослідник О. Янг, який запропонував модель «відповідності та розривів» у системних зв'язках, насамперед у сенсі відмінностей поведінки різних держав у регіональних підсистемах [7].

Інші перспективні напрямки наукових пошуків стосуються вдосконалення світоглядно-методологічного підходу в теорії міжнародних відносин і визначення механізмів самоорганізації міжнародної системи. У цьому контексті останнім часом спостерігалися спроби поєднання різних концептуально-теоретичних і парадигмальних підходів, як у форматі пошуку «реалістичного синтезу», так і в сенсі інтеграції елементів реалізму, неолібералізму та конструктивізму [8].

Ідеї теоретичного синтезу пов'язуються з критикою реалістичної методології, яка разом із неолібералізмом залишається найпоширенішою в галузі дослідження міжнародних відносин. Спроби методологічного синтезу стосуються питань взаємозв'язку між владно-силовою конфігурацією міжнародної системи і станом міжнародної безпеки. Розбіжність поглядів на цю проблему визначала відмінності між основними школами політичного реалізму, які сперечалися щодо виміру владно-силового потенціалу, достатнього для гарантування безпеки держави. Д. Ф'яменджі (Університет Болоньї) запропонував модель інтеграції підходів різних шкіл – «наступального реалізму» (держави повинні постійно прагнути до підвищення засобів захисту власної безпеки за рахунок нарощування сили), «оборонного реалізму» (накопичення військової могутності приречено на невдачу, оскільки конкуренти та опоненти теж вдаватимуться до гонки озброєнь) і гегемоністичної стабільності (накопичення можливостей однією державою може спричинити стабілізуючий вплив на міжнародну систему). Запропонована ним «парабола безпеки» визначає ці підходи як різні стадії та форми безпекового позиціонування, які на загал визначають три опорні точки співвідношення владно-силових можливостей і стану безпеки держави [9].

З точки зору диференціації та класифікації акторів міжнародної системи існує декілька базових уявлень, пов'язаних насамперед із дескриптивними способами оцінки. За

ознаками економічного потенціалу та військових можливостей держави поділяються на великі, середні та малі. Як стверджував К. Уолтц, великою державою є держава, яка має переваги за показниками населення, території, ресурсів, матеріального забезпечення, економічних можливостей, військових сил, політичної стабільності та спроможності [10, р. 131]. Ці властивості надають великим державам змогу поширювати свій економічний, військовий, політичний і соціальний вплив у глобальному масштабі. Розподіл владних можливостей у міжнародній системі визначає кількість великих держав, і, відповідно, полярність міжнародної системи. Якщо великих держав більше двох, система буде багатопольною. Якщо таких держав лише дві, це буде біполярна система. За наявності лише однієї великої держави (або наддержави) система вважається однополярною.

Ця спрощена класифікація доповнюється низкою додаткових чинників, які визначаються рольовими функціями, що їх відіграють впливові держави глобального та регіонального рівня. Як стверджує К. Вільямс, окремі держави мають суттєві переваги в різних сферах відносин. Вони можуть створювати союзи та коаліції, укладати міжнародні режими, які являють собою специфічні механізми договірних взаємин між елементами системи, і мають різні ступені впливу на визначення правил взаємодії, які поширюються на інших учасників [11]. Якщо одна з великих держав набуває виняткової могутності та досягає специфічного домінуючого статусу, який дозволяє їй контролювати міжнародні процеси, вона вважається наддержавою або державою-гегемоном, що спроможна домінувати над іншими в межах системи [12, р. 40].

Спроби встановлення гегемонії часто спонукали інші потужні держави до заходів, покликаних збалансувати вплив держави, що набувала суттєвих силових переваг і трансформувала їх у претензії на панівний статус. Дослідники наводили численні приклади, які ілюстрували виникнення

антигегемонічних альянсів, спрямованих на відвернення чи усунення домінування чи гегемонії окремих держав. При цьому в історії було порівняно небагато випадків, які свідчили про наявність абсолютної гегемонії.

Твердження про баланс сил як закономірність чи базову тенденцію міжнародної системи аргументовано заперечуються дослідниками, які доводять, що відносини балансу сил виявлялися не в усіх випадках. При цьому, самі тенденції прояву балансу сил мали різний характер, включаючи не тільки протидію посиленню домінуючої держави у формі протистояння та конкуренції впливів (*adversarial balancing*), але й у формі асоціативного позиціонування, у формі пристосування окремих держав до домінуючого становища країни-лідера (*bandwagoning, chain ganging*) [13]. Ці міркування знайшли відображення в теорії балансу загроз, яка тлумачить функціонування влади в міжнародній системі в ширшому контексті, з урахуванням географічних чинників і наявності наступальних можливостей, потенціалів і намірів [14].

Специфічними ознаками сучасної міжнародної системи, якщо її сприймати як потенційно багатополосну (поліцентричну), є зміни, що стосуються реалізації інтересів і ускладнення політичних мотивацій у відносинах між провідними державами, а також істотне збільшенні кількості держав, які залучаються до обговорення принципових глобальних проблем та ухвалення колективних рішень. У цьому сенсі полярність проявляється насамперед, як комплекс чинників і мотивацій у відносинах між «старими» і «новими» великими державами, включаючи колишні країни третього світу, що мають значний прогнозований потенціал розвитку (*emerging markets*). Опосередковану участь у цих процесах беруть й інші країни, які вступають у ситуативні регіональні комбінації інтересів і формати постійної взаємодії, і, залежно від їхніх індивідуальних характеристик і можливостей, беруть участь у регіональних балансах, спільнотах і коаліціях. У

просторі між основними центрами сили та впливу виникають своєрідні зони дифузії, які в повсякденній практиці міжнародних відносин спричиняють істотне збільшення автономії політичної поведінки акторів другого й третього ешелонів.

Суттєвою ознакою проявів полярності в сучасній міжнародній системі є спрямованість зовнішньополітичних і безпекових стратегій провідних держав, які окреслюють уявлення, пов'язані з цілепокладанням, і визначають засоби, спрямовані на заохочення еволюції міжнародної системи у бажаному напрямку. Порівняння міжнародно-політичних стратегій США, ЄС, Китаю, Росії, Японії, Індії, Бразилії, Туреччини, Ірану, Ізраїлю, а також специфічних елементів у зовнішній політиці провідних країн ЄС (Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії та Польщі) дозволяє виявити широкий спектр розбіжностей, які вказують на відмінне тлумачення мети міжнародної системи та несхожість у цілепокладанні її учасників. Розбіжності у визначенні цілей міжнародної системи та, відповідно, цілеспрямованої поведінки, поширюються на визначення статусу і ролі провідних держав, уявлення про бажаний результат еволюції міжнародної взаємодії, а також правила, норми й обмеження, пов'язані з використанням сили, гарантуванням загальної безпеки та встановленням правил гри.

Окрім структурних аспектів, теорія еволюції міжнародної системи передбачає зосередження уваги на таких напрямках і особливостях, як зміна станів системи та поширення різних рівнів, видів і форм взаємодії між її елементами, які суттєво залежать від характеру системної організації. Для «постбіполярної» доби, межею якої стала системна криза 1989–1991 рр., було характерним поширення партнерств, ознакою яких стало часткове розмивання більшості жорстких і зобов'язальних центросилових і регіональних союзів. Враховуючи еволюційні чинники розвитку міжнародної

системи, тим паче, у режимі порівняно «м'яких» міжсистемних переходів, можна спостерігати співіснування різних інструментів і механізмів, створених великими державами з метою досягнення певних результатів у різні епохи. За таких обставин, після розпаду біполярної міжнародної системи в 1989–1991 рр. центросилові союзи збереглися лише в окремих регіонах, які характеризувалися значним потенціалом традиційних чинників суперництва. До таких центросилових союзів традиційного типу можна зарахувати союзи США з Японією, Південною Кореєю та Австралією, які закріплюють роль США в Східній Азії та АТР. У сенсі стратегічних завдань та впливу на перебіг міжнародних процесів альянс НАТО теж залишає повний набір ознак центросилової структури, покликаної закріпити роль США в Європі й унеможливити розв'язання європейських проблем без участі США. Що стосується характеру союзницьких відносин між США та Ізраїлем, вони на загал видаються мінливішими, оскільки перебувають під прямим впливом значно складнішого контексту – збігу, відмінностей і суттєвих суперечностей в інтересах правлячих кіл двох держав.

У сучасній, перехідній системі міжнародних відносин, так само, як і в попередніх варіантах (біполярній та однополярній системах, що існували відповідно в період 1945/1946–1989/1991 рр. та 1994/1995–2008 рр.), як чинники системоутворення виступає складна комбінація владно-силових та інституціональних чинників. До них можна віднести:

- чинники «міжнародного порядку», які вказують на домінуючу модель і наявну композицію владно-силових відносин;

- прояви ієрархічності в побудові системи (ступінь поширення, інтенсивність, рівні та види міжнародних відносин, їх основні форми), так само, як і структурної ієрархії акторів – компонентів системи;

- рівномірність / нерівномірність поширення та інші структурні особливості системних зв'язків;

- прагнення і спроможність до домінування та впливу (при цьому доцільно вирізняти «абстрактне домінування», тобто комплекс дій і заходів, націлених на збереження чинних переваг, і домінування заради досягнення стратегічної або локальної мети, яка передбачає досягнення певної нової якості);

- гармонійність і добровільність чи недобровільність і примусовість застосування регулюючих засобів і механізмів;

- тлумачення та концептуалізацію проблем безпеки й розвитку. (Цей блок питань відіграє неабияку роль, оскільки наявність або відсутність узгоджених підходів до проблематики безпеки та розвитку на загал відтворюють глибинні суперечності між окремими акторами та їх союзами, а наявні розбіжності слугують як засоби поляризації політичних підходів, які втілюються в зовнішньополітичних і міжнародно-політичних концепціях і доктринах.)

У контексті системоутворення важливу допоміжну роль відіграє аксіологічний складник, який дозволяє оформлення політичних і економічних прагнень і намірів у формі бажаних чи обов'язкових цілей і принципів взаємодії та поведінки. Тези про спільні цілі та принципи знаходили втілення в багатьох договірно-правових документах і розглядаються як важливі публічні мотивації при укладенні союзів, створенні коаліцій та інтеграційних утворень. Без преамбули з викладенням цілей і принципів зараз не обходиться жоден міжнародно-правовий документ. Відповідний перелік основних понять, спільних цілей і принципів вважається основою багатосторонньої взаємодії держав євроатлантичної спільноти, Європейського Союзу та ледь не всіх інших міждержавних союзів та інтеграційних об'єднань.

У межах складної міжнародної системи діє система регулюючих інститутів. При цьому, чим більшою є взаємозалежність між елементами системи й чим більшу

кількість проблем охоплює багатостороння взаємодія між державами-учасницями, тим різноманітнішою стає мережа регулюючих механізмів та інститутів. Якщо порівнювати теперішній стан міжнародної системи зі станом багатополярності, стає очевидним, що значна частина регулюючих інститутів виникла й встановились у попередні періоди, хоча в деяких випадках їхня роль суттєво змінилася. Відносні регулюючі механізми, які забезпечують функціонування та стабільність міжнародної системи, можна поділити принаймні на чотири основні групи, що включають силові (владно-силові) чинники, міжнародні інституції, міжнародне право та міжнародні режими. Згадані регулюючі механізми доволі рідко знаходять проявляються в «чистому вигляді», оскільки в практичній практиці їх дія, здебільшого, має одночасний характер, а її наслідки постають у сублімованих і змішаних формах.

Одним із принципових аспектів системного підходу є визначення функцій системи, які стосуються реагування на впливи середовища й спрямовані на збереження певного типу відносин між елементами, тобто на забезпечення «стійкості» системи. Визначаються три групи функцій – загальні, запобіжні (негативні) та конструктивні (позитивні). До загальних функцій належать функція міжнародної безпеки (у розумінні концентрованого виразу імпульсів самозбереження системи) та нормативна функція, яка охоплює правові чинники, роль інституцій, вплив традицій і прецедентів. Якщо система втрачає свою цілісність і зазнає фрагментації, тобто перестає виконувати функції багатосторонньої саморегуляції, функції міжнародної безпеки також порушуються або переходять на нижчий рівень, пов'язаний з регіональними підсистемами.

До запобіжних, або негативних функцій, заснованих на запереченні, належать функції, спрямовані на обмеження чи подолання системоруйнівних чинників – деструктивних тенденцій і явищ політичного характеру. Цей блок стосується

стримування дій і намірів окремих суб'єктів системи, насамперед у випадку виникнення загрози інтересам провідних учасників системи, або визрівання конфлікту інтересів певної групи провідних учасників системи. Запобіжні функції стосуються контролю за озброєннями, включаючи нерозповсюдження зброї масового враження та заборони її окремих різновидів; локалізації кризових явищ в економіці, протидії їх поширенню та пом'якшення їхнього впливу на суспільний розвиток; реагування на стихійні лиха та дії, спрямованих на подолання наслідків природних катастроф. До конструктивних (позитивних) функцій належать формалізація міжнародного спілкування, що включає кодифікацію та вдосконалення правових норм і механізмів міжнародної взаємодії, а також гармонізацію інтересів суб'єктів [15, с. 14].

Перспективним напрямком, у бік якого може відбуватися подальший розвиток функцій міжнародної системи, є спроможність розв'язання глобальних проблем, включаючи регулювання економічних, екологічних і біологічних умов виживання людства, збереження екосистеми і придатних для відтворення умов навколишнього природного середовища, раціоналізацію використання і розподілу ресурсів.

З позицій системного аналізу виглядає природною неоднакова роль, що її різні регулюючі механізми відіграють за різних типів міжнародних систем. З цього випливає потреба в поглибленому дослідженні типологічних ознак системи в напрямі визначення специфіки взаємодії між провідними акторами. У сенсі практичного досвіду міжнародних відносин саме специфіка взаємодії між провідними державами є головним чинником, який впливає на роль міжнародних інституцій, модальність правових норм, спектр поширення та дієвість міжнародних режимів.

На відміну від однополярної моделі міжнародних відносин, яка встановилась у період 1994/1995–2008 рр., у сучасних міжнародних відносинах поступово з'являються й

поширюються нові якісні ознаки. США втрачають роль монопольного лідера міжнародної системи, спроможного розв'язувати будь-які проблеми без створення коаліцій, які забезпечують США порівняну силову перевагу та переважну політичну підтримку.

Зважаючи на оцінку змін у міжнародних відносинах, які простежувались у другій половині 2000-х рр., найадекватнішим визначенням теперішнього етапу еволюції міжнародної системи видається його тлумачення як чергового міжсистемного переходу до поліцентричної структури, яка може поступово замінити дифузну гегемонію США. Оскільки вплив цієї країни на визначення глобальних правил гри поступово скорочується, теперішнє становище США, що позначено безсумнівними військово-політичними і технологічними перевагами, точніше було б характеризувати як стан «домінуючої держави». Таке домінування зберігатиметься принаймні доти, доки США залишатимуться основним міжнародним фінансовим центром. Водночас «лідерство» США, що як і раніше фігурує в американських політичних і доктринальних документах, на разі виглядає доволі формальним через поступову втрату здатності урядових кіл США одноосібно домагатися втілення власних цілей і намірів.

Оцінка перспективних напрямків еволюції міжнародної системи дозволяє стверджувати, що впродовж найближчих 10–20 років міжнародна система набуде виразних ознак поліцентризму, що супроводжуватиметься істотними змінами у співвідношенні сил усередині групи найвпливовіших держав і позначиться на подальшій корекції ролі та значення основних регулюючих механізмів міжнародної системи. Ці міркування зумовлюють потребу в теоретичному прогнозуванні напрямків еволюції міжнародної системи та порівняльному аналізі критеріальних ознак однополюсної та багатопольної міжнародних систем. Хоча досвід функціонування однополюсної системи має цілком предметний, історично

підтверджений характер, а ознаки майбутнього поліцентризму радше належать до сфери прогнозування і моделювання, окремі тенденції багатополлярної міжнародної системи можна відстежити на підставі змін, які спостерігались у практиці міждержавної взаємодії, принаймні після початку фінансово-економічної кризи в 2008 р. та грузинсько-російського конфлікту в серпні 2008 р.

Оцінюючи перспективи еволюції міжнародної системи на період ближчих 10-20 років, доцільно звернути увагу на функціонально-рольові характеристики провідних держав, взаємодія яких відіграватиме провідну роль у втіленні загальних і специфічних функцій міжнародної системи. У працях провідних теоретиків міжнародних відносин з цього приводу знаходимо різні визначення та формулювання, яким властива певна методологічна строкатість. З точки зору представників різних шкіл політичного реалізму, класифікація акторів здійснюється на підставі оцінки співвідношення їхніх потенціалів. Верхні сходинки такої ієрархії займають великі держави, у групі яких вирізняються актори, що мають визначну спроможність (наддержави, або супердержави). Ці чинники дозволяють стверджувати, що становище, роль і позиціонування великих держав зберігатиме головне значення з точки зору еволюції міжнародної системи.

Відносини між провідними акторами суттєво залежать від нерівномірності розвитку та національно-державних стратегій, які вони застосовують з метою адаптації до умов конкуренції в системі економічних, політичних у владно-силових відносин, які, відповідно, формують підсистеми в галузі безпеки. Так само, вони зазнають значного впливу з боку середовища системи (економіка, екологія, міграційні процеси) та викликів з боку позасистемних акторів (тероризм, ненаціоналістичний і релігійний екстремізм, анархізм, антиглобалістичні рухи).

Міжнародну систему доцільно розглядати як інструмент структурного обмеження анархії, оскільки її політична

організація та регулюючі механізми здійснюють певну кореляцію національно-державної політики окремих учасників, змушуючи уряди та політичні сили окремих країн адаптуватися до політичного, правового поля та міжнародних інститутів, зіставляючи свої наміри та дії з очікуваними ефектами, які, утім, далеко не обов'язково матимуть лінійний результат.

Принципова важливість окреслення, відстеження і прогнозування функцій полярності передбачає визначення специфіки перехідних форм, які часто супроводжують позиціонування держав у міжнародних відносинах. Такими перехідними формами позиціонування можна вважати поширені прояви багатовекторності, до яких часто вдаються середні та малі держави, які здійснюють політику лавірування щодо різних центрів сили або розташовані на стику різних цивілізаційних або регіональних спільнот, різноспрямовані асиметричні стратегічні партнерства, укладені з принциповими партнерами, членство в регіональних і субрегіональних організаціях та альянсах «за інтересами». Залежно від стану політичної організації та ролі регулюючих механізмів системи, відносини полярності можуть суттєво модифікувати чи стримувати чинники анархії в площині міжнародної взаємодії.

Важливий аспект владно-силової конфігурації полягає в залученні до предметної бази аналізу не тільки композиційного визначення та описання полярності, але й концентрації влади та силових засобів, включаючи економічні [16, р. 105-106]. Це зауваження застосовується при оцінці спроможності тих чи інших держав сконцентрувати ресурси на розв'язанні принципових проблем або здатності забезпечувати захист власних інтересів у територіально віддалених регіонах.

Проміжні корекції полярності суттєво залежать від характеру системи, оскільки в багатополарній, біполарній та однополарній міжнародних системах ступінь «пружності» анархії та примусові системні інструменти істотно різняться. З точки зору еволюції міжнародної системи ці аспекти важливі,

оскільки вказують на можливість часткової або прихованої поляризації, яка не обов'язково супроводжується класичними формами силового протистояння, проте вочевидь впливає на характер відносин взаємозалежності. Точніший, інструментальний аналіз аспектів проміжного або латентного позиціонування вочевидь належить до об'єктної сфери теорій елементного рівня.

Новим явищем, властивим реаліям останнього етапу глобалізації кінця ХХ ст., слід вважати розширення можливостей окремих великих держав, що мають переваги в напрацюванні нормативно-аксіологічних компонентів «м'якої сили», здійснювати горизонтальний вплив на суспільні процеси в інших країнах. Це дозволяє державам – суб'єктам впливу суттєво заощаджувати на ресурсних витратах та організаційних засобах. Водночас можна спостерігати ускладнення тенденцій системоутворення, про що переконливо свідчить програма реформування міжнародної фінансово-економічної системи, висунута країнами БРІКС.

За оцінками більшості футурологів, суттєві зміни в системі міжнародних відносин можна очікувати саме в період між 2020 та 2030 рр. На цей період може припасти відносне вирівнювання економічних потенціалів США та Китаю, піднесення Індії та деяких інших країн, що розвиваються, переформатування міжнародних інституцій і суттєве загострення ресурсної конкуренції. Указані процеси без сумніву позначатимуться на подальшій корекції полярності системи, яка, імовірно, буде тісно пов'язана з регіональними об'єднаннями і союзами. Так само, очікуване відносне вирівнювання потенціалів США і КНР подекуди розглядається як чинник, здатний спричинити пряме загострення суперечностей між різними політичними та фінансово-економічними моделями, що сприятиме зростанню потенціалу конфліктності та може загрожувати порушенням еволюційного характеру змін.

У ракурсі дослідження еволюції міжнародної системи пріоритетний напрямок аналізу становить об'єктивна обумовленість тенденцій та особливостей, пов'язаних із впливом структури на поведінку держав та роль міжнародних інститутів, системоутворювальні впливи й фактори в міжнародних процесах, ступінь ефективності та причини неефективності тих чи інших регулюючих механізмів. Окремий блок дослідницьких завдань стосується визначення специфіки розривів у розвитку міжнародних систем, які спричиняють деструкцію одних моделей і становлення інших, а також основних рис і закономірностей «міжсистемних переходів».

Виходячи з досвіду аналізу системної організації міжнародних відносин, вважаємо, що за своїми цілями та охопленням референтної бази теорія еволюції міжнародної системи належить до теорій структурного рівня. Її головна мета полягає, насамперед, у встановленні макротенденцій, які відтворюють і пояснюють моделі великої часової тривалості, дозволяють з'ясувати причини безперервності розвитку та відмінності між різними системами, а також пояснюють фази, що відображають сутнісні зміни в межах існування окремих міжнародних систем.

Література

1. Waltz K.N. Political Structures / K.N. Waltz // Keohane R. (ed.). Neorealism and Its Critics ; ch. 4. – New York : Columbia University Press, 1986. – P. 71–98.
2. Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // П.К. Анохин. Принципы системной организации функций. – М. : Наука, 1973. – С. 5–61.
3. Kaplan M.A. System and Process in International Politics / M.A. Kaplan. – N.Y. : Wiley & Sons Inc., 1957. – 283 p.
4. Цыганков П.А. Мортон Каплан: вклад в системное исследование международных отношений / П.А. Цыганков

- // Теория международных отношений : хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 214–219.
5. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений. Содержание и формы международного сотрудничества / П.А. Цыганков. – М. : Радикс, 1994. – 227 с.
 6. Hart J. Power and Polarity in the International System / J. Hart // Sabrosky A.N. (ed.). Polarity and War. – Boulder, Col. : Westview press, 1985. – P. 25–40.
 7. Young O.R. Political Discontinuities in the International System / O.R. Young // World Politics. – April 1968. – Vol. XX, No. 2. – P. 369–392.
 8. Gallarotti G.M. Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism and Constructivism / G.M. Gallarotti. – Cambridge etc. : Cambridge University Press, 2010. – 326 p.
 9. Fiammenghi D. The Security Curve and the Structure of International Politics: A Neorealist Synthesis no access / D. Fiammenghi // International Security. – Spring 2011. – Vol. 35, No. 4. – P. 126–154.
 10. Waltz K.N. Theory of International Politics / K.N. Waltz. – Reading, Mass; Menlo Park, CA; London etc. : Addison-Wesley Publishing Co., 1979. – XIII, 256 p.
 11. Williams K. Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge / [K. Williams, S. Lobell, N. Jesse (eds.)]. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2012. – 272 p.
 12. Mearsheimer, J.J. The Tragedy of Great Power Politics / J.J. Mearsheimer. – New York : W.W. Norton & Company, 2003. – 555 p.
 13. Christensen T., Snyder J. Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity / T. Christensen,

- J. Snyder // International Organization. – Spring 1990. – Vol. 44, No. 2. – P. 137–168.
14. Kaufman S.J. The balance of power in world history / [S.J. Kaufman, R. Little, W.C. Wohlforth]. – New York : Palgrave Macmillan, 2007. – 296 p.
15. Маныкин А.С. Системность в международных отношениях: содержание, причины формирования и этапы развития / А.С. Маныкин // Введение в теорию международных отношений : учебное пособие / отв. ред. А.С. Маныкин. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 11–41.
16. Mansfield E. Concentration, Polarity and the Distribution of Power / E. Mansfield // International Studies Quarterly. – March 1993. – Vol. 37, No. 1. – P. 105–128.

The article presents some conceptual and methodological aspects reflecting the theory of international systems' evolution developed by the author. This theory is based on a combination of systemic analysis and most popular research paradigms shared by the theory of international relations. The analysis is based on the image that the feature of complex interdependence affects systemic polarity functions causing the softening of structural transitions. This trend was confirmed by the empirical experience of the last two decades.

Keywords: evolution theory, international system, structure, bipolarity, unipolarity, multipolarity.

В статье изложены некоторые концептуально-методологические аспекты разрабатываемой автором теории эволюции международной системы. Предлагаемая теория основывается на сочетании системного анализа и наиболее широко распространенных в теории международных отношений исследовательских парадигм. В основу анализа положено представление о существенной коррекции функций полярности системы в условиях комплексной

взаимозависимости, которая смягчает структурные переходы, наблюдавшиеся в течение последних двух десятилетий.

Ключевые слова: теория эволюции, международная система, структура, биполярность, однополярность, полицентризм.

Шумило О.В.

*аспірант Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

ВПЛИВ WIKILEAKS НА СУЧАСНУ ДИПЛОМАТИЧНУ СИСТЕМУ

Глобалізація впливає на всі сфери суспільно-економічного розвитку, а серед іншого – і на зовнішньополітичну ситуацію. Дипломатія як метод здійснення зовнішньої політики стрімко розвивається і набуває нових ознак. Проте на формування сучасної дипломатичної системи окрім позитивних впливів глобалізації, здійснює значний вплив діяльність міжнародних організацій, зокрема таких, як Wikileaks. Витік таємної інформації беззаперечно впливає на майбутнє дипломатії і потребує всебічного вивчення для прийняття своєчасних і раціональних рішень.

Ключові слова: дипломатія, дипломатична система, глобалізація, світова фінансова криза, дипломатична переписка, Wikileaks, інформаційна безпека.

В умовах формування нової світової системи господарювання дипломатія як інструментарій здійснення зовнішньополітичної політики зазнає значних змін. На формування сучасної системи дипломатії значний вплив здійснюють розвиток інноваційних технологій, масове застосування Інтернет-технологій, масштабна комп'ютеризація галузі міжнародних відносин. З розвитком глобалізаційних процесів змінились підходи до ведення війн, надзвичайно популярними є інформаційні війни, їхня роль з кожним роком все більше зростає. Не дарма У. Черчіль колись сказав: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». 2010 р. відбулася безпрецедентна подія: інформаційний сайт Wikileaks опублікував таємні файли Сполучених Штатів Америки,

зокрема – дипломатичну переписку. Це зумовило хвилю негативних наслідків і недовіри до сучасних постулатів дипломатії. Зважаючи на вищенаведені твердження, вважаємо, що дослідження ефектів впливу діяльності Wikileaks на сучасну дипломатичну систему є актуальним і необхідним для формування раціональних рішень щодо зміни методів і прийомів сучасної дипломатії.

Проблему становлення та розвитку дипломатичної системи досліджувало багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, О.І. Опанасюк зазначає, що інформаційна революція сприяє процесу формування сучасної моделі дипломатії і пропонує нові гнучкі можливості для підтримання багатовекторних зв'язків, що переповнюють сучасний світ [7]. Натомість М. Кулініч вважає, що нині дипломатія з мистецтва перетворилася на змістовну ефективну роботу, саме дипломати становлять розгалужену висококваліфіковану інтелектуальну опору для керівників держави [6]. С. Гуцал окремо виділяє публічну дипломатію і вважає, що на даному етапі розвитку суспільства саме цей вид відіграє найголовнішу роль у побудові зв'язків між країнами [4]. На думку науковця, публічна дипломатія є складним феноменом, її здійснення вимагає активної інформаційно-комунікативної діяльності з різнотерміновими пріоритетами. На жаль, у вітчизняній науковій літературі немає аналізу діяльності та впливу на сучасну дипломатію організації Wikileaks. Ця проблема ґрунтовно досліджується такими зарубіжними науковцями, як П. Кархулою [11], Дж. Курбалъї [12; 13], Р. Сондерсом [8] та багато ін.

Проблематика формування та функціонування сучасної системи дипломатії посідає чільне місце в дослідженнях багатьох учених. Проте сучасні виклики глобалізації, а саме застосування інформаційних технологій у дипломатії та вплив на її розвиток залишилися поза увагою фундаментальних досліджень.

Метою статті, насамперед, є з'ясування впливу діяльності міжнародної організації Wikileaks на сучасну дипломатичну систему та зовнішньополітичне становище країн світу.

Дипломатія виникла ще в античний період, а інститут дипломатії є одним із найдавніших у відносинах між державами. Дипломатія формувалась під впливом багатьох чинників, зокрема – нових відкриттів, науково-технічного прогресу, війн, посилення позицій на світовій арені окремих країн, і за століття розвитку зазнала значних змін.

Розвиток сучасної дипломатії залежить, насамперед, від зовнішніх факторів, а отже, найзначущішим останніми роками був вплив світової фінансової кризи та, унаслідок цього, зміни умов господарювання й зовнішньої політики держав. У даному аспекті К.А. Флісак влучно зазначає, що характерними проявами фінансової кризи є подальше зростання конкуренції і намагання головних гравців у системі світового господарства перерозподілити сфери впливу та ринки [9]. Головну роль у даних процесах відіграє дипломатія з усім спектром її методів і засобів. Дипломатичне листування як засіб дипломатії є дуже популярним і в більшості випадків носить прихований характер. Публікація дипломатичних документів здійснюється лише з дозволу керівників дипломатичних відомств за умови, що дана інформація потребує розголосу і носить суто інформаційний характер. Проте 2010 р. ці принципи дипломатії похитнулися завдяки Wikileaks.

Wikileaks¹ – це міжнародна організація, метою якої є публікація таємної інформації (джерела інформації завжди залишаються анонімними). Ця організація була заснована в грудні 2006 р. австралійцем Джуліаном Ассанжом. Діяльність даної організації була непомітна для світової Інтернет-

¹ Wikileaks не є wiki сайтом, а отже, читачі, які не мають дозволу, не можуть змінювати наповнення сайту. Проте стати анонімним дописувачем сайту може кожен, хто володіє цікавою інформацією таємного характеру.

спільноти до листопада 2010 р., коли на сайті було опубліковано частину дипломатичного листування США, а це близько 251 287 документів нетаємного і таємного змісту [5]. Опублікована інформація містила аудіозаписи та стенограми бесід американських дипломатів з політиками, різного рівня урядовими працівниками та просто приватними особами з різних країн світу. Також у даних документах була інформація про найважливіші події та поточну ситуацію в країнах перебування, а також їх аналіз. Серед оприлюднених документів найстаріший датований 28 грудня 1966 р., а найсвіжіший – 28 лютого 2010 р. Документи, які були викладені для вільного перегляду в глобальній мережі, — це переважно депеші² американських дипломатів до Держдепартаменту, а також ті, що були відправлені з канцелярії держсекретаря США в американські представництва інших країн світу, включно з представництвами при НАТО й ООН.

В оприлюднених депешах містилась інформація: про інструкції, які надсилає уряд США; про розвідувальні дані; про те, якими каналами передається зібрана інформація про розвідувальні об'єкти; про країни, де працюють дипломати та внутрішню політико-економічну ситуацію; про різного роду зустрічі з найвищими посадовими особами, а також думки дипломатів про співрозмовників (психологічний портрет). Депеші³ виходять із 274 посольств і представництв США, тобто майже з усіх країн світу [5; 14].

Щодо причин такого витоку інформації в глобальну мережу, то науковці вважають, що вірогіднішою є версія, що

² Депеша – це письмове повідомлення уряду своєму послу, яке він має передати уряду іншої країни.

³ Формальні параметри архіву, що був опублікований (теги): міжнародні відносини – 145,451; внутрішня політика – 122,896; права людини – 55,211; економіка – 49,044; тероризм і терористи – 28,801; Рада Безпеки ООН – 6,532 [5].

більшість матеріалів було передано сайту Wikileaks самими спецслужбами США. Це може свідчити про наявність внутрішнього конфлікту між урядовими інституціями в США, а розвідувальні служби й дипломатична переписка — це лише методи боротьби. Таке припущення також підтверджується тим, що у випадку небажання спецслужб США допустити витік такої таємної інформації, вони технічно не змогли б цьому завадити, оскільки вся оприлюднена інформація передана сайту Wikileaks тільки в електронному вигляді [5].

Наступною версією може бути зацікавленість різноманітних організацій з безпеки, що активно пропагують засоби криптографічного захисту (захист документарної інформації) та комплексні системи кіберзахисту для урядів і державних інституцій (варто нагадати, що автор сайту Wikileaks свого часу був пов'язаний як із хакерським середовищем, так і з розробкою систем криптографічного захисту). Ще однією версією вважають опосередкований вплив передвиборної кампанії в США та результати останніх виборів до Конгресу США (де більшість отримали представники Республіканської партії). Варто також звернути увагу на досить агресивну передвиборну кампанію та збільшення протистояння між чинним президентом США Б. Обамою та Республіканською партією [2; 5; 8].

Комплекс публікацій дипломатичних документів був добре розрекламований світовою пресою і, на думку К. Артамонова: «...спричинив ефект бомби, що розривається в інформаційному полі». Цей пакет даних — це тисячі статей і медіаінформації, що привернув увагу багатомільйонного Інтернет співтовариства, а відтак — усіх його користувачів у різних куточках світу [1]. З'ясуємо, якими є наслідки такого інформаційного вибуху і як це вплине на дипломатичні відносини і постулати сучасної дипломатії.

На думку Дж. Курбальї, єдиним позитивним наслідком функціонування такої міжнародної організації як Wikileaks є

те, що суспільство почало по-іншому розуміти дипломатію. На думку дослідниці, багато людей бачать дипломатію як «явище ексклюзивне і таємниче». Також дипломатія сприймається більше, як «гламурна професія», де наявні чорні лімузини, вишукані прийоми і вишукане життя, і мало хто знає, що реальність значно відрізняється від застарілих уявлень [12; 13].

Чинний президент США Б. Обама стверджує, що дипломатія буде виглядати дещо інакше сьогодні. Люди, дипломати в кожному куточку світу, повинні бути набагато обережнішими, коли вони говорять, і не тільки з американцями. А дипломатичні розмови будуть під постійним наглядом. Прем'єр міністр Ізраїлю Б. Нетаньяу, у свою чергу, заявив: «Ізраїль став заручником ситуації. І ми працювали заздалегідь, щоб обмежити будь-який негативний вплив від витоків інформації» [10].

На перший погляд, таємні документи з'являлись у глобальній мережі хаотично і без цензури. Проте, на думку Ш. Бурца: «...за всім цим можна простежити певну спрямованість». Такої думки дотримується американський політолог польського походження З. Бжезинський, який вважає, що «за Wikileaks можуть стояти «розвідувальні групи», які створюють ілюзію незаангажованості, при цьому нав'язуючи непомітно певні послання й маніпулюючи свідомістю людей» [3]. Загалом американські експерти одноставно визнають небезпечним не зміст депеш, а факт їх публікації. Водночас досвідчені дипломати вважають, що ситуація не є критичною, і необхідно, насамперед, змінити систему внутрішнього документообігу в Державному департаменті. На думку экс-голови Німецької федеральної служби розвідки Ганса-Георга Віка, Wikileaks завдав усій дипломатії величезної шкоди, і те, що таке в принципі стало можливим, свідчить про потребу в змінах [2].

Отже, ставлення до подібного інформаційного буму неоднозначне. Проте більшість науковців наголошують на

його негативному впливі на світову політичну арену та сучасну дипломатію. Дж. Курбаліна вважає, що виток інформації – це великий землетрус у світовій дипломатичній системі тоді, коли дипломатія набуває зовсім іншого значення [12; 13]. Сучасний світ і дипломатія настільки взаємозалежні, що даний конфлікт не може бути розв'язаний військовим шляхом. Wikileaks також функціонує в такий час, коли дипломатія перебувала, так би мовити, «на роздоріжжі». Дипломатія повинна реформуватись і стати відкритішою для громадян у всьому світі. Глобальна дипломатія повинна стати легітимнішою і прозорішою (з участю більшої кількості людей у прийнятті рішень) та ефективнішою (рішення проблем із застосуванням принципу передбачення) [12].

Також скандал з Wikileaks дозволяє дійти таких висновків для майбутнього розвитку дипломатії:

- по-перше, такого масштабу витік інформації нашої на думку про те, що дипломатичним працівникам потрібно шукати альтернативні методи передачі конфіденційної інформації;

- по-друге, «великий злив» (а саме так називають витік інформації) беззаперечно ускладнить відносини між країнами. І, однозначно, не сприятиме позитивним зрушенням у світовій політиці та дотриманні миру [18];

- по-третє, функції й дії відомств закордонних справ нині набагато різноманітніші і складніші, а структура дипломатичної служби змінюється відповідно до потреб країни. Для забезпечення ефективності виконання функцій з'являються нові відділи, департаменти, які потребують відповідного рівня знань та інформаційного забезпечення [7]. Усе це зумовило суттєве зростання витрат державного апарату на дипломатичну службу;

- по-четверте, інтенсифікація інформаційних технологій ведення війн зумовлює посилення заходів інформаційної безпеки. Зокрема, країни почали активно застосовувати

політику так званого «сортування» інформації, що потрапляє в глобальну мережу, підвищують вимоги до безпеки електронного документообігу, застосовують новітні технології для захисту від хакерських атак.

Науковців й аналітиків дуже цікавлять запитання: чи буде збільшуватися простір свободи слова або прозорість державних документів? Чи це буде мати зворотний ефект і уряди зміцнюватимуть свої обмеження і збільшать різні форми цензури в Інтернеті? Після проведеного аналізу можемо з упевненістю сказати, що Wikileaks негативно вплинув на сучасну дипломатію. І багато країн почали застосовувати жорсткі заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки. На наш погляд, публікація таємних документів — це інформаційна зброя, під якою потрібно розуміти сукупність технічних заходів, методів і технологій, спрямованих на встановлення контролю за інформаційними структурами потенційного противника, втручання в роботу систем управління, інформаційних мереж і комунікацій. Основне завдання такої зброї — це знищення або модифікація даних, дезінформації, поширення інформації спеціального призначення. Такий викид таємної інформації не тільки спричинить збільшення цензури в глобальній мережі Інтернет, але й зумовить здійснення ефективнішої роботи спецслужб країни, обмеження можливостей дипломатії (зокрема, через зменшення дипломатичної переписки), підвищення вимог до працівників дипломатичних відомств, посилення конфліктів на Близькому Сході, збільшення недовіри населення до зовнішньої політики США та багато інших.

У підсумку зазначимо, що цілеспрямовані витоки конфіденційної інформації від Wikileaks та інших подібних організацій стали поширеним методом інформаційної боротьби та маніпулювання думкою суспільства. Ситуація, що склалася наприкінці 2010 р., безумовно негативно вплинула на дипломатичну систему. Хоча вітчизняні науковці вважають,

що основні постулати дипломатії залишаються незмінними, лише адаптовуються до сучасних вимог, на наш погляд, даний негативний вплив зумовив зупинку розвитку дипломатії, суттєве обмеження її можливостей та перспектив розвитку. Інциденти, пов'язані з Wikileaks, вказують на об'єктивну потребу в загостренні уваги урядів країн світу, української влади — зокрема, до питань забезпечення інформаційної безпеки держави та її громадян. Основними методами досягнення інформаційної безпеки в аспекті даної проблеми повинні бути: зміна ставлення до електронних носіїв інформації у випадках, коли йдеться про справді таємні матеріали державного значення; створення національних систем конфіденційного зв'язку; посилення заходів протидії комп'ютерній злочинності та ін. Можливості розв'язання даної проблематики за допомогою лише згаданих методів є доволі обмеженими, а отже, потребують ще ґрунтовнішого аналізу причин і передумов інформаційної атаки, а також наслідків даних процесів у кількісному вираженні.

Література

1. Артамонова К.О. Вплив WikiLeaks на інформаційне протиборство у сучасному світі [Електронний ресурс] / К.О. Артамонова – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2011_54/Gileya54/SL7_doc.pdf.
2. Безпятчук Ж. Вікіліки від спокою [Електронний ресурс] / Ж. Безпятчук // Тиждень – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Publication/7389>.
3. Бурц Ш. О «феномене» WikiLeaks и его восприятие левыми, либертарианцами, либералами и консерваторами [Електронний ресурс] / Ш. Бурц: – Режим доступу : <http://president.com.ua/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=847>.

4. Гуцал С.А. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави / С.А. Гуцал // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 106–113.
5. Дубов Д. Щодо ситуації із публікацією конфіденційного листування дипкорпусу США сайтом WIKILEAKS [Електронний ресурс] / Д. Дубов // Аналітична записка, НІСД – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/343>.
6. Кулініч М. Дипломатія як мистецтво [Електронний ресурс] / М. Кулініч – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/blog/usblogi/view/article/diplomatija-jak-mistectvo>.
7. Опанасюк О.І. Напрями трансформації форм і методів сучасної дипломатії під впливом процесів глобалізації [Електронний ресурс] / О.І. Опанасюк – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2012_18/24.pdf.
8. Сондерс Р. «WikiLeaks» не зілле дипломатію [Електронний ресурс] / Р. Сондерс // Критика. – 2011 – Режим доступу : http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1083.
9. Фліссак К.А. Глобалізація і нові виклики економічній дипломатії [Електронний ресурс] / К.А. Фліссак – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2012/1-2/20124.html>.
10. Barak: WikiLeaks has changed face of world diplomacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.haaretz.com/news/diplomacydefense/barak-wikileaks-has-changed-face-of-world-diplomacy-1.327963>.
11. Karhula P. What is the effect of WikiLeaks for Freedom of Information? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifla.org/publications/what-is-the-effect-of-wikileaks-for-freedom-of-information>.
12. Kurbalija J. How will wikileaks affect diplomacy? [Електронний ресурс] / J. Kurbalija – Режим доступу : <http://deepdip.wordpress.com/2010/11/30/how-will-wikileaks-affect-diplomacy>.

13. Kurbalija J. Wikileaks and future diplomacy [Електронний ресурс] / J. Kurbalija – Режим доступу : <http://archive1.diplomacy.edu/poolbin.asp?IDPool=1184>.
14. WikiLeaks повертається: Ресурс опублікував документи американської дипслужби 70-х років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/wikileaks-vozvrashchaetsya-resurs-opublikoval-dokumenty-amerikanskoj-08042013091100>.
15. Wikileaks: Чим закінчиться дипломатичний скандал десятиліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2010/12/07/219490>

Globalization affects all spheres of socio-economic development, in particular on foreign policy situation. Diplomacy as a method of foreign policy is developing rapidly and acquires new features. However, the formation of the modern diplomatic system in spite of the positive effects of globalization has a significant influence of international organizations, such as Wikileaks. Leaking classified information implicitly affects the future of diplomacy and require a comprehensive study to make timely and effective decisions in future.

Key words: diplomacy, diplomatic system, globalization, global financial crisis, diplomatic correspondence, Wikileaks, information security.

Глобализация влияет на все сферы общественно-экономического развития, а в частности — и на внешнеполитическую ситуацию. Дипломатия как метод осуществления внешней политики стремительно развивается и приобретает новые признаки. Однако на формирование современной дипломатической системы, кроме положительных воздействий глобализации, осуществляют значительное влияние деятельность международных организаций, в частности таких, как Wikileaks. Утечка

секретной информации беспрекословно влияет на будущее дипломатии и требует всестороннего изучения для принятия своевременных и рациональных решений.

Ключевые слова: дипломатия, дипломатическая система, глобализация, мировой финансовый кризис, дипломатическая переписка, Wikileaks, информационная безопасность.

УДК 94(477.8)+355.01:316.653

В.В. Гулай

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

**НЕГАТИВНІ КОМУНІКАТИВНІ УСТАНОВКИ В
ДИСКУРСІ ЕКСТРЕМІЗАЦІЇ КОНФЛІКТНО-
КОНФРОНТАЦІЙНОЇ МІЖЕТНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В
ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (ЧЕРВЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1941 Р.)**

На основі проведеного аналізу україномовних періодичних видань, що виходили в Східній Галичині та Західній Волині влітку-восени 1941 р. з дозволу чи були офіціозами окупаційної адміністрації, можемо твердити про домінування конфліктно-конфронтаційного вектора дискурсу українсько-польської та українсько-єврейської комунікації. Виявлення засобами комунікативного аналізу негативних установок міжетнічної взаємодії в Західній Україні на початковому етапі німецько-радянської війни розв'язує не тільки важливу науково-теоретичну проблему, але й повинно сприяти виробленню пропозицій щодо подолання рецидивів попереднього трагічного досвіду ескалації українсько-польських та українсько-єврейських відносин для забезпечення ефективного функціонування етнонаціональної політики Української держави на сучасному етапі.

Ключові слова: Західна Україна, німецько-радянська війна, ескалація міжетнічної взаємодії, негативні комунікативні установки.

Початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. безпосередньо зачепив західноукраїнські землі, які стали ареною змагання двох тоталітарних режимів. Пропонована тема

видається актуальною в науково-теоретичному й прикладному аспектах для глибокого усвідомлення трагічного досвіду Другої світової війни, подолання наслідків маніпулювання масовою свідомістю, викриття тогочасних міфів і стереотипів.

Причини та інцидентну базу ескалації українсько-польського конфлікту в Галичині та на Волині показують І. Ільюшин [1] та С. Макарчук [2]. Аналізу періодичних видань краю, присвячені історико-бібліографічні праці К. Курилишина [3]. При цьому слід вказати на недостатність етнополітологічних інтерпретацій окресленої проблематики. Дана стаття є спробою аналізу актуальних і нез'ясованих раніше питань, що піднімалися у попередніх публікаціях автора [4], із введенням до широкого наукового обігу нових матеріалів.

Метою пропонованої наукової статті є комунікативний аналіз концептів “світової змови” та “справедливого міжнародного ладу” в умовах розгортання німецько-радянської війни.

Відповідно до поставленої мети слід виконати такі *завдання*:

- 1) розкриття причин ескалації міжетнічної взаємодії на початковому етапі німецько-радянської війни;
- 2) схарактеризувати домінуючі стратегії міжетнічної конфліктно-конфронтаційної комунікації за матеріалами україномовної легальної періодики краю;
- 3) виявити тактичні механізми та інструменти реалізації відповідних стратегій міжетнічної взаємодії;
- 4) акцентувати увагу на маніпулятивно-пропагандистських інструментах окресленого комунікативного дискурсу;
- 5) виявити найхарактерніші негативні комунікативні установки конфліктно-конфронтаційного дискурсу українсько-польської та українсько-єврейської взаємодії.

Узагальнюючи різні підходи до поняття “установка”, О.Фролова розглядає її як стан готовності індивіда чи групи певним чином (позитивно чи негативно) реагувати на об’єкти

(чи суб'єкти) [5].

Серед усього різноманіття установок, предметом нашої уваги є комунікативні установки. Так, за визначенням В. Бойко, комунікативна установка особистості являє собою певну готовність реагувати певним чином на ті чи інші типи партнерів із взаємодії, що обумовлено наявним досвідом спілкування, оцінками та переживаннями їх сутності, поглядів та поведінки [6].

Комунікативні установки мають досить потужний інформаційно-енергетичний заряд.

Основними компонентами комунікативних установок, за О. Фроловою, виступають:

- 1) знання про певні типи партнерів зі спілкування (можуть бути істинними, сумнівними або хибними);
- 2) переживання досвіду спілкування з конкретними типами партнерів (може бути глибоким, неглибоким та поверховим);
- 3) оцінювання конкретних типів партнерів (позитивні, негативні чи нейтральні);
- 4) прагнення виявити установки до конкретних типів партнерів [7].

Комунікативні установки суб'єктивні за своєю природою, або ж сформовані на основі знань, прагнень, оцінок самої особистості. Свідомий чи несвідомий прояв комунікативної установки особистості, направлений на партнерів зі спілкування, несе потік позитивної чи негативної енергії, що є основою для формування позитивної чи негативної комунікативної установки [8].

Із початком агресії Німеччини проти СРСР Головний Провід ОУН(б) наказував “поширити серед населення свідомість”, що всяка людина, яка не виконуватиме настанов ОУН, “підписує собі присуд смерті”. “Пропаганду, – продовжується в директиві, – поперти прилюдними розстрілами.

На мурах малювати (тиром, дьогтем, чорною фарбою) якнайбільші чорні тризуби, де тільки вдасться, щоб першого дня маркувати наші сили і сіяти пострах” [9, с. 218].

Із початком німецько-радянської війни серед українців, зокрема – мешканців найбільшого міста Західної України Львова, поширювалась ілюзорна думка, що він може, нарешті, стати “справді українським”. За спогадами одного з очевидців тих подій, які наводить львівський дослідник Р. Голик, мало місце несподіване поширення серед мешканців синьо-жовтих пов’язок, що мали відрізняти “своїх” від “чужих”: “Такими пов’язками запаслися різні люди, які й не знали української мови, але мали нагоду свobodно виявити реакцію на все те, що довелося пережити під советською владою” [10, с. 216–217]. Отже, в даному випадку можемо говорити про очевидну символізацію простору міжетнічної комунікації на етапі її максимальної екстремізації.

З нагоди приходу німецьких військ у багатьох містах і селах Західної України, передовсім з ініціативи членів ОУН, які співпрацювали з останніми, споруджувалися “тріумфальні арки” із закликами: “Слава Україні і Великій Німеччині”. Проте, досить швидко місцеве населення, побачивши справжнє ставлення нових “визволителів”, руйнувало ці “арки” та “кургани”, а тому, відповідно до таємного розпорядження нацистських окупантів, через те, що вони “справляють неприємне враження”, треба було їх прибрати [11, с. 93], а, отже, на нашу думку, ритуальність не відіграла тієї ролі, яку закладали ініціатори цієї форми комунікативного впливу, навіть в умовах невизначеності та постанови нової військово-політичної ситуації перших тижнів німецько-радянської війни.

Як наголошувалось на одному із заходів, організованих ОУН(б) з нагоди Акта 30 червня 1941 р., “ми вийшли з підпілля, щоб згуртувати під своїм прапором цілу Українську Націю, взяти провід при будівництві нової держави і провадити боротьбу до переможного кінця” [12, с. 3].

Зі шпальт першого номера бандерівської газети “Самостійна Україна” до широкого загалу доводилась думка, що “Організація Українських Націоналістів (ОУН), під проводом Степана Бандери, є одинокою, незалежною, політичною і військовою визвольною організацією українського народу”, яка не тільки “поширює серед українців ідею Українського Націоналізму”, але й “старається кермувати не тільки своїми організованими членами, але усіма українцями, цілим життям українського народу”, зокрема – й “організовану націоналістів у карних організаційних лавах” [13, с. 2].

Окремо варто вказати на артикуляцію претензій на контроль і в зовнішньополітичному вимірі. Так, свій лист до італійського дуче Б. Муссоліні голова Українського державного правління у Львові Я. Стецько від 3 липня 1941 р. починав промовистими словами: “Воля українського народу, яка знайшла свій вислів в Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, відновила на території, звільненій від московсько-жидівської окупації, Українську державу”, а в тоді ж написаному листі до генералісімуса Ф. Франка йдеться: “Вождь Організації Українських Націоналістів Степан Бандера уповноважив мене зайняти пост голови першого Українського уряду з тимчасовим осідком у Львові”. У листі до поглавника Хорватії А. Павеліча Я. Стецько повідомляв “про свою радість” з приводу відновлення Української Держави та висловлював “переконання, що наші революційні народи, загартовані в боротьбі, візьмуть на себе роль гаранта стабілізації здорових відносин у новопорядкованій Європі” [14, с. 137–139].

У свою чергу, наприклад, відозва ОУН(м), надрукована в м. Рогатині на Станіславщині 5 липня 1941 р., завершувалася закликами: “Хай живе Українська держава! Хай живе українська влада. Хай живе вождь України полковник Андрій Мельник! Слава непоборним полкам Німецької армії! Хай живе фірер Адольф Гітлер! Слава Україні!” [15, с. 151].

Проводячи аналогії із тогочасними Італією та Німеччиною, намагалися переконати, що ОУН як й “організації передових народів: німецького і італійського, обнімає найкращих людей нашого народу”, а “центром українського народу в його боротьбі за нове життя є ОУН, є українські Націоналісти” [16, с. 1–2].

Декларувалося, що українські націоналісти творять “не капіталістичну, не комуністичну, не фашистівську, а своєрідну, спеціально українську життєву систему, що є єдино корисна Україні” [17, с. 2].

Прикладом пропагандистського впливу можуть слугувати перші два числа “Самостійної України”, що вийшли на початку липня 1941 р., перша шпальта яких завершувалася виділеним жирним кольором і більшим шрифтом, гаслом: “На визволених українських землях Організація Українських Націоналістів (О.У.Н.) будує Українську Державу під проводом Ст. Бандери. Слава Україні! – провідникові слава” [18, с. 1]. Перша сторінка четвертого номеру цього видання завершувалася спеціально виділеним гаслом “Могутність України в Організації Українських Націоналістів” [19, с. 1].

Більш ніж переконливими були виділені жирним шрифтом погрози: “Усі, хто в цілій Україні нині не з нами, не з нашим вождом, **той проти нас – той наш ворог**” [20, с. 3].

“Українська Держава, побудована Організацією Українських Націоналістів буде націоналістичною” [21, с. 2].

У дійсності в обмін на підкорення тотальній волі ОУН та її вождя, обіцялось, що в Українській державі “не буде несправедливості, визиску, поділу на класи. Не сміє бути і не буде у ній біди, нужди і темноти”, а український народ “буде жити в Українській Державі побудованій через ОУН, вільним життям і буде паном на своїй землі” [22, с. 2].

Конфліктно-конфронтаційний вектор дискурсу комунікації все гостріше виявлявся в міжетнічній конкуренції в економічній сфері, бо, як, наприклад, писала одна місцева

газета: “Довголітня неволя позбавила наші міста українського характеру” [23, с. 1], а тому за нових умов “... в місті ми повинні бути не гістьми, а хазяїнами! Спекуляційна торгівля жидів зліквідована. Опорожнене місце біля ремісничого верстату, в промисловій установі мусимо зайняти ми!” [24, с. 2].

Чільне місце в дискурсі міжетнічної комунікації посідала агітаційна стратегія, що забезпечувалася тактиками обіцянки, застереження, протиставлення, наведення аргументів «за», запрошення, прямого спонукання, апелювання до авторитету, апелювання до моральних цінностей тощо. Невідомий автор під псевдо “Юрго” переконував, що “наказом сучасної хвилі для нашого політичного проводу й патріотичного загалу мусить стати гостра повірка всіх працівників у всіх установах та уздоровлення нашого національного й політичного життя... нове життя мусять творити люди чесні, характерні, не здеморалізовані червоним чадом, не члени “фамілії” з прогріхами – та їхні протеговані”, бо “тільки такі працівники, строго провірені, можуть дати повну гарантію, що розуміють вагу сучасного історичного моменту та є спосібні до правдиво жертвенної праці для добра Народу й Держави” [25, с. 2].

Непоодинокими були заклики до українського населення “... демаскуймо знаних нам лише з “назви” поляків, які хочать зберегти себе вигідно та свіжо не лише особисто, але і ворожо нам національно... ведуть розкладову роботу, або також творять ворожі нам духовні та матеріальні надбання” [26, с. 1–2].

Отже, на основі проведеного аналізу україномовних періодичних видань, що виходили в Східній Галичині та Західній Волині влітку-восени 1941 р. з дозволу чи були офіціозами окупаційної адміністрації, можна твердити про домінування конфліктно-конфронтаційного вектора дискурсу українсько-польської та українсько-єврейської комунікації. Проведене дослідження дозволяє дійти обґрунтованого висновку про використання негативних комунікативних

установок із виразним маніпулятивно-пропагандистським спрямуванням на етнополітичну мобілізацію українського населення краю, формування засад специфічної лояльності до окупаційного режиму. Перспективним, з точки зору подальшої етнополітологічної розробки обраної проблематики, видається аналіз програмних засад дозволених гітлерівським режимом українських, польських та єврейських інституцій.

Література

1. Ільюшин І. Українці і поляки на територіях спільного проживання: політичне та військове протистояння / І. Ільюшин // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси: у 2-х кн. / ред. кол.: В. А. Смолій (гол. ред. кол.), О.Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 567–594.
2. Макарчук С. Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки, пропозиції / С. Макарчук // Україна-Польща: важкі питання. – Т. 9 : матер. ІХ і Х Міжнар. наук. семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”, (Варшава, 6–10 листопада 2001 р.). – Луцьк : ВМА “Терен”, 2004. – С. 333–351.
3. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. / НАН України. ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки. Відділення “НДЦ періодики” ; наук. ред.-консульт. М.М. Романюк ; відп. ред. Л.В. Сніцарчук / К. Курилишин. – Львів, 2007. – Т. 1 : А-М. – 640 с.; Т. 2 : Н-Я. – 592 с. ; Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.) : за матеріалами україномовної легальної періодики : монографія / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського / К. Курилишин. –

Львів, 2010. – 328 с.

4. Гулай В. Іntenція боротьби за владу як характеристика дискурсу міжетнічної комунікаційної взаємодії в Західній Україні (весна-літа 1941 р.) / В. Гулай // Історико-політичні проблеми сучасного світу : збірник наукових статей. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Т. 25–26. – С. 198–202 ; Гулай В.В. Концепти “світова змова” та “справедливий міжнародний лад” у комунікативному дискурсі Західної України на початковому етапі німецько-радянської війни / В.В. Гулай // Проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – Вип. 6. ; – К. : КиМУ, 2013. – С. 257–269; Гулай В.В. Преса як інструмент артикуляції претензій на тотальний контроль над західноукраїнською етнополітичною спільнотою (червень-серпень 1941 р.) / В. В. Гулай // Слов’янський вісник: збірник наукових праць; / Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов’янознавства Київського словістичного університету. – Вип. 15. – Рівне, 2013. – С. 10–13. – Серія “Історичні та політичні науки”
5. Фролова О.В. Особливості прояву негативної комунікативної установки представниками різних етнічних груп [Електронний ресурс] / О. В. Фролова. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2012_1_4_3/362-373.pdf [Дата звернення : 12.10. 2013 р.].
6. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М., 1996. – 472 с.
7. Фролова О.В. Особливості прояву негативної комунікативної установки представниками різних етнічних груп [Електронний ресурс] / О. В. Фролова. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2012_14_3/362-373.pdf [Дата звернення : 12.10. 2013 р.].

8. Фролова О.В. Особливості прояву негативної комунікативної установки представниками різних етнічних груп [Електронний ресурс] / О. В. Фролова. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/rzpp/2012_14_3/362-373.pdf [Дата звернення : 12.10. 2013 р.].
9. Онищенко В.О. Спадкоємці свастики і тризуба / В.О. Онищенко // про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1974. – С. 212–232.
10. Голик Р.Й. Місто і війна: реалії та стереотипи періоду нацистської окупації в ментальності львів’ян / Р.Й. Голик // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”; № 693. Держава та армія. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2011. – С. 216–222.
11. Замлинський В. Шлях чорної зради / В. Замлинський. – Львів : Видавництво “Каменярі”, 1969. – 168 с.
12. Провадити боротьбу до переможного кінця! : Промова на святочній Академії, виголошена п. Гуцуляком від імені ОУН в Станиславі // Українське слово. Станиславів, 1941. – Ч. 2 (24 липня). – С. 3.
13. Идеологія й політика Українського Націоналізму // Самостійна Україна. – Станиславів, 1941. – Ч. 4 (12 липня). – С. 2.
14. Українське державотворення: акт 30 червня 1941: зб. док. і матер. / за заг. ред. Я. Дашкевича та В. Кука ; упор.: О Дзюбан ; пер. з нім. Г. Сварник. – Львів-Київ : Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – С. 137–139.
15. Українське державотворення: акт 30 червня 1941: зб. док. і матер. / за заг. ред. Я. Дашкевича та В. Кука; упор.: О Дзюбан; пер. з нім. Г. Сварник. – Львів-Київ : Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – С. 151.

16. Будуємо Самостійну Соборну Українську Державу // Жовківські вісті. Орган українських націоналістів. – Жовква, 1941. – Ч. 1 (6 липня). – С.1-2.
17. Самостійна Україна. – Stanisławów, 1941. – Ч. 1 (7 липня). – С. 1; Самостійна Україна. – Stanisławów, 1941. – Ч. 2 (9 липня). – С. 1.
18. Могутність України в Організації Українських Націоналістів // Самостійна Україна. – Stanisławów, 1941. – Ч. 4 (12 липня). – С. 1.
19. Будуємо Державу // Самостійна Україна. – Stanisławów, 1941. – Ч. 3 (10 липня). – С. 3.
20. Ідеологія й політика Українського Націоналізму (Нарис підставових думок) // Самостійна Україна, – Stanisławów. – 1941. – Ч. 4 (12 липня). – С. 2.
21. Сливка О. Завдання українського міщанства / О. Сливка // Калуський Голос : тижневик, Калуш. – 1941. – Ч. 5 (7 вересня). – С. 1.
22. Славянський Р. Чи Золочів буде наш? / Р. Славянський // Золочівське слово : тижневик для Золочівської округи. – Золочів, 1941. – Ч. 11. (28 грудня). – С. 2.
23. Відповідні люди на відповідні місця! / Калуський голос: Тижневик. – Калуш, 1941. – Ч. 1. (10 серпня). – С. 2.
24. Нам треба діл! // Українське слово. – Stanisławów, 1941. – Ч. 15 (24 серпня). – С. 1–2.

Based on the analysis of Ukrainian periodicals that were printed in eastern Galicia and western Volhynia in the summer and autumn of 1941 with permission or were officials by occupation administration we can assert about dominance of conflict-confrontational vector's discourse of Ukrainian-Polish and Ukrainian-Jewish communication through the use of strategies of self- presentation, propaganda, manipulation,disgrace, attacks that were being tactical withdrawal of criticism of self-justification,

motivation, differentiation, promises, warnings, provocations, insults, threats, etc.

Described strategies and tactics, on the one hand, formed the appropriate communication settings and, on the other hand, reflected the commitment of individual as representative of ethnic community in some way to respond to certain types of partners during the interaction, based on previous experience of communication, evaluation, and experiences of its nature, attitudes and behavior that were determined by communicative setting, especially negative.

Detection by means of communicative analysis of negative settings of ethnic interaction in Western Ukraine initially of German-Soviet war solves not only an important scientific-theoretical problem, but also should contribute to the development of proposals to overcome the tragic experience of previous relapses escalation of Polish-Ukrainian and Ukrainian-Jewish relations for effective functioning of the Ukrainian state ethnic policy today.

Key words: West Ukraine, German-Soviet war, escalation of ethnic interaction, negative communication settings.

На основе проведенного анализа периодических изданий, которые выходили в Восточной Галичине и Западной Волини летом-осенью 1941 г. с разрешения или были официозом оккупационной администрации, можна утверждать о доминировании конфликтно-конфронтационного вектора украинско-польских и украинско-еврейских коммуникаций. Выявленные средства коммуникационного анализа негативных установок межэтнического взаимодействия в Западной Украине на начальном этапе немецко-советской войны, не только разрешают важную научно-теоретическую проблему, но и должны содействовать выработке предложений относительно преодоления рецидивов предыдущего трагического опыта эскалации украинсько-польских и украинско-еврейских отношений для обеспечения эффективного

функционирования этнонациональной политики Украинского государства на современном этапе.

Ключевые слова: Западная Украина, немецко-советская война, эскалация межэтнического взаимодействия, негативные коммуникационные установки.

Н.В. Павлов

*доктор исторических наук, старший научный сотрудник,
профессор кафедры истории и политики стран Европы и
Америки Московского государственного института
международных отношений (Университет) МИД России.
(Россия. Москва)*

РУССКИЕ И НЕМЦЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ – ПАРТНЕРЫ ИЛИ СОПЕРНИКИ? (часть первая)

У статті, яка відкриває серію публікацій з історії російсько-німецьких відносин, розглядаються витоки двосторонньої взаємодії, а саме перші контакти між німцями і росіянами в епоху Київської Русі та їх розвиток у період піднесення Московського царства аж до Великої смути початку XVII ст. При цьому наголошується, що палітра двосторонніх відносин не обмежувалася сферою торгівлі, але була значно багатшою, включала в себе і династичні узи між російськими князями і представниками Римської, а пізніше Священної Римської імперії німецької нації, і політичний діалог з питань забезпечення національно-державної безпеки, як вона розумілась у Середні віки.

Ключові слова: Київська Русь, Росія, Московське царство, Німеччина, російсько-німецькі відносини, історія міжнародних відноси.

ОТ КИЕВСКОЙ РУСИ ДО ВОЗВЫШЕНИЯ МОСКОВСКОГО ЦАРСТВА

Тема российско-германских отношений всегда волновала историков и международныхников уже хотя бы потому, что от их состояния зависел мир и благополучие в Европе. Два народа, две культуры, два общества, две судьбы постоянно пересекались во времени и пространстве, порой сотрясая основы европейской цивилизации. Что это было –

запрограммированное соперничество, логичное партнерство или случайное стечение обстоятельств? Шагать нам вместе или жить каждому в своей конуре? Чего нам ждать от этого взаимодействия в ближайшей и отдаленной перспективе – прорыва к новым берегам обоудовыгодного сотрудничества на благо всего человечества или новой конфронтации, которая неизбежно затронет всех наших соседей по европейскому дому и отзовется эхом в дальних уголках планеты? Кто мы, наконец, – извечные соперники или все-таки стратегические партнеры, радеющие за новое совместное будущее? На эти вопросы и пытается ответить автор в серии статей, посвященных истории, состоянию и перспективам российско-германских отношений.

* * *

Как не подлежит сомнению, что древняя Русь берет свое начало в «стольном граде Киеве», так неоспорим факт рождения русско-германских контактов с учреждением государственности на германской и российской земле. За точку отсчета можно взять IX век н.э., т.е. образование Киевской Руси в 862 году.

Однако еще до образования Киевской Руси посольство варягов-русов, говоривших на шведском языке, впервые было направлено в 838 – 839 гг. в столицу государства франков г. Ингельгейм (точнее, Нидер-Ингельхайм в провинции Рейн-Гессен в 15 км к западу от Майнца) к франкскому императору Людвигу I Благочестивому. Сведения об этом содержатся в Бертинской хронике, принадлежащей перу епископа Пруденция. Там, в частности, говорилось: «Неведомые пришельцы сказали, что называть их надо Рос»¹. Послы представляли древнерусское государство, киевского князя – кагана. По-видимому, пишет российский историк А.Сахаров, пребывание русского посольства в землях франков (вынужденное или целенаправленное) проходило под знаком установления Русью отношений «дружбы» с франкским двором.

¹ Хронология российской истории. – М., 1994. – С. 13.

Не исключено, что целью посольства являлся сбор определенной информации для правильной политической ориентации Руси, искавшей внешнеполитических контактов.

Несколько позже, в 959 году, Великая княгиня Ольга отправила своих послов к германскому королю Оттону I. Древнерусское государство в X в. настойчиво расширяло свои международные связи, стремилось усилить влияние на Западе, поднять свой международный авторитет. В свете этих тенденций появление русской миссии в землях Оттона I было вполне закономерно, тем более что сам германский король проводил активную политику на Востоке. Посылка Ольгой посольства на Запад явилась попыткой вступить с Германией в отношения «мира и дружбы», какие были установлены с Византией после нападения Руси на Константинополь в 860 году. Их суть сводилась тому, чтобы ввести между государствами регулярные посольские обмены, содействовать развитию торговли. В рамках этих «миролюбивых и дружественных отношений» Русь допустила в 961 году в Киев немецкую миссию, как некогда разрешила появление у себя христианских миссионеров из Константинополя после заключения мира с Византией. Глава миссии – Адалберт из трирского монастыря Максимин был типичным «миссийным епископом», которого германский король Оттон I, воинственный христианский политик, пытался превратить в организатора Церкви на Руси. Эта попытка не удалась: слишком прочна еще была языческая толща на Руси, слишком сильной оказалась оппозиция новой религии со стороны правящей верхушки, и в том числе молодого князя Святослава, крепко связанного с дружиной. Однако, несмотря на эту неудачу, политические контакты Руси и Германской империи с того времени стали регулярными: миссия «мира и дружбы» сыграла свою роль¹.

¹ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. М., 1968. С.119-120; Он же. Место Руси в истории Европы // Феодалная Россия во всемирном историческом процессе. С.188-200.

В 962 году Оттон I был провозглашен императором Римской империи, которая могла представлять угрозу Византии. В условиях римско-византийских противоречий германская дипломатия начала искать контакт со своим естественным союзником – Русью. Римские круги старались найти подход к Великому Киевскому князю Ярополку. В 973 году, по свидетельству одного немецкого летописца, в Кведлинбурге (Нижняя Саксония) на германском императорском съезде вновь побывали российские послы, что вкупе с приемом в Киеве послов от Папы Римского Бенедикта VII указывает на новые акценты во внешнеполитической линии Ярополка, противоречившие прежней провизантийской религиозно-политической ориентации правителей Руси¹.

В условиях стабилизации государства при Владимире Святославиче продолжались контакты Руси с немцами. Однако они носили спорадический характер. Лишь в период междоусобицы 1015–1019 гг. Ярослав в своей борьбе со Святополком и Польшей постарался заручиться поддержкой германского императора Генриха III. С тех пор интерес германских земель к Руси неизменно возрастал. И с середины XI в. можно говорить о постоянных и довольно тесных связях династии Рюриковичей с «Цесарской страной» и лично с «цесарями»*. Со своей стороны Русь Ярослава Мудрого продолжала линию Ольги, Ярополка и Владимира на укрепление связей с западным миром, стремилась установить с империей политические контакты, расширить торговые связи. В начале 40-

¹ Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802 – 2002. Т. 1. 860 – 1917 гг. – М., 2002. – С. 31.

* Хотя Римская империя первоначально была связана с Германией в целом, а затем с 964 года постоянно формально и фактически возглавлялась немецкими королями, все же в русской позднейшей традиции, установившейся с XV в., римскими «цесарями» было принято считать только австрийских императоров, а Римской империей – Габсбургскую монархию.

х гг. XI в. русские посольства вновь появляются в Германии. Примерно к этому же времени относятся и первые робкие попытки установления династических уний между немецкой и русской элитами. Однако преувеличивать эти связи в эпоху Ярослава не приходится.

Вторая жена Владимира I была дочерью немецкого графа Куно фон Эннингенского. Ярослав Мудрый пытался сосватать одну из своих дочерей за Генриха III, но затея не удалась. Зато немецкие историки пишут, что дочь графа Штаденского из саксонской правящей династии по имени Ода и графиня Орламиндская Кунигунда где-то около середины XI века вышли замуж за российских князей, но, овдовев, возвратились в Германию, где вскоре сочетались браком с немецкими принцами. По всей видимости, Ода была супругой Вячеслава, а Кунигунда – супругой Игоря – младших сыновей князя русского Ярослава Мудрого. Известно, что оба они скончались в юности. Однако Ода успела родить Вячеславу сына, которого она впоследствии воспитывала в Саксонии. Скорее всего, это был Борис Вячеславович, сведения о котором, согласно летописцу Нестору, восходят к 1077 году, и который мог до того времени жить в Германии.

Германский король и император Священной Римской империи Генрих IV, прославившийся своим спором с папой Григорием VII («покаяние в Каноссе»), обращался к Великому князю Всеволоду I (1078 – 1093) за помощью против Папы Григория VII и норманнов Северной Италии, надеясь на влияние русского князя, его военную силу и связи с норманнскими правителями. Всеволод, желая освободиться от засилья византийской церкви, связывавшей ему руки, дал обещание помочь немцу против венгров (Ладислава I Святого, союзника папы) и отдать за Генриха IV младшую дочь красавицу Адельгейд (Агнессу), на которой тот женился в 1087 году после смерти своей первой жены. Впоследствии, правда,

она ушла в монастырь под именем Евпраксия и умерла игуменью.

Исконно дружественные отношения между немецким и русским народами объективно вели к тому, что еще в древние времена они пытались объединяться и искали друг у друга защиту с тем, чтобы противодействовать общим врагам. Таким противником в начале XI в. стала Польша, которая под предводительством герцога Болеслава I Храброго из рода Пястов вошла в конфликт со своими соседями как на западе, так и на востоке. На западе польский план по созданию единого западнославянского государства вошел в явное противоречие с германской «восточной политикой» и с претензиями на универсальный характер империи при Генрихе II. На востоке Болеслав I также попытался претворить в жизнь великопольские планы, когда, используя дворцовую смуту в России после смерти в 1015 году Владимира I, вместе со своим зятем и претендентом на трон Святополком занял в 1018 году Киев. И только Ярославу Мудрому удалось на следующий год освободить столицу и оттеснить поляков в верховья Буга.

Следствием великопольского честолюбия стали первые примеры германо-русского политического сотрудничества. После того как в 1024 году Болеслав I стал польским королем, уже в 1031 году под нажимом императора Конрада II при поддержке Ярослава I его преемник вынужден был отказаться от королевского титула, а польское государство лишилось Померании, Лужицкого района и территорий между Вислой и Бугом. В 1039 году Ярослав и император Генрих III сотрудничали в восстановлении Пястов на польском троне при Казимире I.

Его сын Болеслав II (1058 – 1079) перед лицом германо-богемо-русской коалиции вновь занял сторону Папы Григория VII, претензии которого на мировое господство серьезно угрожали позициям Генриха IV, а также независимости православной церкви и самой Киевской Руси. Таким образом,

уже на заре своей государственности Польша, опираясь на разного рода претендентов и самозванцев на русский престол (как в очередной раз в начале XVII века), стала вмешиваться в дела России и превратила ее во врага. «Она предпочла племенному родству с восточными славянами – православными русскими – римско-католическую веру и искала благополучия и защиты против немцев и русских у далекого Папы, а в более поздние времена – у далеких западных держав, которые ей поощрительно аплодировали, но на практике ни разу не помогли, когда обстановка между Востоком и Западом опасно накалялась»¹.

В 1073 году сын Ярослава Мудрого Изяслав, будучи гоним своими братьями и польским королем, искал защиты у германского императора Генриха IV и был представлен ему в Майнце маркграфом Саксонским Деди. Он поднес Генриху богатые дары и просил заступничества. Его соперник и брат Святослав избежал вмешательства Германии только путем непосредственных переговоров с императором. Успех, достигнутый им, объясняется тем, что сам он был женат на сестре одного из крупнейших германских феодалов. Искал сближения и третий сын Ярослава Всеволод. Его дочь Евпраксия была замужем за маркграфом Брандербургским².

Владимир Галицкий спасался от венгров у германского императора Фридриха Барбароссы (1125 – 1190 гг.). Император знал Великого князя Суздальского и весьма ласково принял Владимира, располагая информацией, что тот – племянник Великого князя Всеволода III. Фридрих Барбаросса согласился помочь изгнаннику в получении Галича при условии ежегодной выплаты ему 2 тыс. гривен. При поддержке Германии и Польши Владимир снова вокняжился в своей «отчине и дедине». Сын Юрия Долгорукова Андрей Боголюбский возводил Владимир с

¹ Kahn Helmut Wolfgang. Die Deutschen und die Russen. – Köln, 1984. – S. 17.

² История дипломатии. Т. первый. – М., 1941. – С. 121 – 122.

помощью строителей, посланных ему в помощь Фридрихом Барбароссой.

Тесное взаимодействие наших народов в далекой древности не могло не сказаться на взаимном обогащении языка, нравов и обычаев, да и в целом культурного достояния русских и немцев. При этом, справедливости ради, следует заметить, что наши предки в большей степени были склонны к заимствованиям у германских народов, которые в силу объективных исторических причин опережали славян в темпах восхождения по лестнице европейской цивилизации. Так, обычай российских князей иметь вокруг себя многочисленную дружину восходил к древней германской традиции, описанной еще Тацитом. При Ярославе Мудром российские законы, и прежде всего в области уголовного права, имели много общего с древними немецкими законами. Ну а о языковых заимствованиях и говорить уже не приходится. Об этом детально пишет Н.М.Карамзин в своей «Истории государства российского».

Самостоятельную страницу в истории русско-германских отношений периода феодальной раздробленности на Руси составляет период общения с немцами северных русских городов, прежде всего Новгорода. Собственно, именно в это время происходит и массовое переселение немцев на берега Балтийского моря и начало формирования государственности в Прибалтике, что в конечном итоге вылилось в основание на северо-востоке континента различных немецких княжеств, в первую очередь Восточной Пруссии. Именно в этом регионе и произошла завязка основных контактов между немцами и русскими, во многом определивших весь ход европейской истории. Но это – отдельная история, которая заслуживает самостоятельного рассмотрения.

Начиная с XIII века политическое развитие российского и германского государства пошло в прямо противоположном направлении: в то время как Священная римская империя

начала распадаться, пока, наконец, в XVII столетии в ходе тридцатилетней войны она не превратилась в арену сражений чужеземных войск, Московское же царство, которое, преодолев период «большой смуты» и польского вмешательства, смогло превратиться в новый гравитационный центр в Восточной Европе начало «собирать российские земли», наращивать политический вес и укреплять свои позиции в новых геополитических условиях. И хотя христианство было доминирующей религией среди русских и немцев, его две важнейшие ветви (как и две составные части Римской империи) – римское католичество и греко-византийское православие – в своем неприятии друг друга поставили мощный заслон на пути сближения двух народов. И если одна стала прародительницей Реформации и раздробленности Германии, то вторая (напомним, что в 988 году при Владимире I произошло крещение Руси) оберегала традиции христианство в его первоизданном виде, стала залогом укрепления национального единства и духовной независимости перед лицом экспансионистских устремлений католического Рима и всего латинского Запада. При этом важно иметь ввиду, что стремление русских к полной независимости, в том числе от греко-византийского влияния, прослеживалось еще при Ярославе Мудром, который пытался, правда, безуспешно, ввести автокефалию. В конечном счете, отделение Русской православной церкви от греческой де-факто состоялось в 1448 году (де-юре с 1589 года).

В обстановке объединения русских земель Великим князем Иваном III (1440 – 1505 гг., Великий князь Московский с 1462 года) в целях укрепления западной границы Русского государства и обеспечения выхода к Балтийскому морю Москва стала проводить активную политику на северо-западных рубежах, построив в 1492 году на правом берегу Нарвы сильную крепость Ивангород, заключив с датским королем союз, направленный против Ливонии и Швеции, и, наконец, в

1494 году закрыв и конфисковав ганзейскую торговую контору в Новгороде.

Своей политикой Иван III обратил на себя внимание германского короля и императора Священной Римской империи Фридриха III из рода Габсбургов (1440 – 1493). После того как в 70-е годы XV столетия турки стали осуществлять разбойничьи набеги на Штирию, а венгры – на Австрию (наследные земли Габсбургов), Фридрих хотел привлечь на свою сторону великое княжество Московское против Польши, также активизировавшей свои захватнические устремления. С этой целью он отправил в Москву в 1489 году большое посольство во главе с рыцарем Николаусом Поплау (в русской литературе – Николай Поппель), который побывал в России за три года до этого, и предложил Ивану III быть коронованным Императором Священной Римской империи в качестве «русского короля», на что получил исполненный большого достоинства твердый и категорический отказ. Это не помешало, однако, установить между обеими сторонами дипломатические отношения и обменяться послами в 1489 – 1490 гг. Послом Московского двора стал в 1489 году Юрий Дмитриевич Малой Траханиот (грек Георгий Траханиотис), а Римского короля Максимилиана, сына германского императора, в 1490 году – Георгий Делатор. Именно им было дано поручение отвезти в Австрию на утверждение первый союзный договор с Веней.

Договор имел следующее содержание: «По воле Божией и нашей любви мы Иоанн, Божиею милостию Государь Всея Руси, Князь Владимирский, Московский, Новгородский, Псковский, Югорский, Вятский, Пермский, Болгарский (то есть, Казанский) и проч условились с своим братом, Максимилианом, Королем Римским и Князем Австрийским, Бургонским, Лотарингским, Стирским, Каринтийским и про. Быть в вечной любви и согласии, чтобы помогать друг другу во всех случаях. Если Король Польский и дети его будут воевать с тобою, братом моим, за Венгрию, твою отчизну: то извести нас, и

поможем тебе усердно, без обмана. Если же и мы начнем добывать Великого Княжения Киевского и других земель Русских, коими владеет Литва: то уведомим тебя, и поможешь нам усердно без обмана. Если и не успеем обослаться, но узнаем, что война началась с твоей или моей стороны: то обязываемся немедленно идти друг ко другу на помощь. – Послы и купцы наши да ездить свободно из одной земли в другую. На сем целую крест к тебе, моему брату...

В Москве, в лето 6998 (1490), Августа 16»¹.

На следующий год Максимилиан одобрил договор целованием креста и клятвенно обещал соблюдать его.

Примерно в то же время произошел обмен посланиями и были установлены регулярные торговые отношения с епископством Любекским. Восстановление отношений и торговли между Ганзой и Русским государством произошло только 19 февраля 1509 г. по решению Великого князя Всея Руси Василия III.

Наследник Фридриха III Максимилиан I (1493 – 1519), став императором, вновь намеревался связать Россию и Священную Римскую империю германской нации брачными узами. Для этого он в 1498 году отправил того же Поплау в Москву с предложением обвенчать одну из дочерей Ивана III с одним из немецких курфюрстов. Это предложение было решительно отклонено, ибо Московский Великий князь «многим землям государь великий», предки которого были «в приятельстве и любви с прежними римскими царями, которые Рим отдали Папе, а сами царствовали в Византии... так как же такому великому государю выдать свою дочь за маркграфа?»². Более того, в 1500 году через своего посланца Георга Делатора император предложил теперь уже свою руку знатным

¹ Карамзин Н.М. История государства Российского. Т. VI. – М., 1998. – С.131 – 132.

² Цит. по: Очерки истории Министерства иностранных дел России. Указ соч. – С. 115.

московским невестам, но и этому проекту не суждено было осуществиться, поскольку Иван III, как оказалось, не был заинтересован в немецких зятях.

Зато он был заинтересован в Священной Римской империи как в естественном стратегическом союзнике в борьбе против Польши, которая была мощным раздражителем на восточной границе Империи и на западной границе России. С Римской империей Иван III стремился использовать соперничество императора Максимилиана с польскими Ягеллонами из-за Венгрии. Он предлагал союз и намечал план будущего раздела добычи: Венгрию – Максимилиану, Литву – себе. Однако Максимилиан думал достичь своих целей мирным путем. В зависимости от колебаний в германо-польских отношениях происходили изменения и в отношениях германо-русских, пока Максимилиан не нашел для себя более выгодным примириться с Польшей и даже предложил свое посредничество для примирения с ней Москвы¹.

Иван III продолжал развивать торговые, политические и культурные связи с Германией. Стремясь удовлетворить возросший спрос на книги, русский царь предпринял попытку начать печатание книг, для чего пригласил немецкого книгоиздателя Варфоломея Готана. В 90-е годы XV в. тот привез в Новгород ряд публицистических сочинений (в том числе «Прение живота со смертью»), которые получили распространение в России. А царский посланец Юрий Траханиот занимался в 1489 году в немецких землях привлечением на работу в Россию специалистов горного и железнорудного дела, литейщиков и пороховщиков, каменщиков и плотников. Георгий Траханиотис, которого, кстати говоря, лично принимал во Франкфурте германский король Максимилиан – сын Фридриха III, привез с собой в

¹ История дипломатии. Т. 2. Указ. соч. – С. 199.

Москву помимо заказанных немецких ремесленников еще и мастера по строительству органов и врача¹.

В годы правления Василия III (1479 – 1533 гг., Великий князь Московский с 1505 года) дом Габсбургов продолжил обмен посланцами, начатый при Иване III. В 1508 году Московский князь в письме императору напомнил прежние союзнические отношения двух держав и предложил возобновить их. Обстоятельства сложились так, что ответ пришел лишь в 1514 году с миссией императорского посланца Йорга Шнитценпаумера, которому были даны полномочия заключить договор с Москвой, направленный против Литвы и Польши. Предполагалось, что к империи отойдет Пруссия и Силезия, а к Москве – Киев с областью. Это было первое по времени предложение такого рода. Н.М.Карамзин отмечает, что стороны обязались «ни в случае успеха, ни в противном, как в государственование Сигизмунда [короля Литовского], так и после, не разрывать сего союза, вечного, неременного; условились также в свободе и безопасности для путешественников, послов и купцов в обеих землях»². Максимилиан и Василий именовали друг друга братьями, Великими государями и Царями. Русскую договорную грамоту перевели в Москве на немецкий язык и вместо слова «царь» поставили «Kayser». 4 августа того же года в присутствии царских посланников Максимилиан утвердил договор клятвой, скрепил собственноручной подписью и золотой печатью. Однако вскоре император, занятый матримониальными делами своего семейства, предал забвению достигнутые договоренности.

Позднее предложения раздела Польши повторялись периодически. Так, в грамоте от 20 ноября 1572 года Максимилиана II к Ивану Грозному предлагалось уже разделить всю Польшу пополам, имея ввиду присоединение всех

¹ Kahn H.W. Op- cit. – S.31.

² Карамзин. Н.М. История государства Российского. Книга вторая. Т. VII. – М., 1989. – С. 36.

этнических польских земель (Великой Польши, Мазовии, Куявии, Силезии) к Империи, а Литвы и ее земель (Белоруссии, Подляшья, Украины) – к Московскому царству. Таким образом, пишет В.В.Похлебкин, идея раздела Польши жила и муслировалась в русско-германских отношениях более 250 лет, пока, наконец, не была реализована в конце XVIII века¹.

Когда польский король Сигизмунд I после битвы под Оршей в 1514 году захватил в плен знатных русских воинов и отправил их в Рим в качестве подарка Папе Льву X, Максимилиан I отдал приказ освободить пленников и возвратить их в Москву. В 1515 году Максимилиан принял в Инсбруке посланцев Василия. После этого дважды, в 1517 и 1526 годах, Василий III встречался с главой германского посольства бароном Сигизмундом фон Герберштейном, который оба раза провел около семи месяцев на русской земле. Первый раз Герберштейн был послан Максимилианом I, во второй раз – его внуком Фердинандом I, который представлял в Германии своего брата императора Карла V (1519 – 1556)².

При Карле V обстановка в Германии была крайне беспокойной, если не сказать больше – вышедшей из-под контроля: постоянные крестьянские войны сопровождалась в тот период движением реформации Мартина Лютера, что в чрезвычайно короткие сроки обратило огромную часть населения в протестантскую веру в противовес католицизму правящего дома Габсбургов. На западных границах против императорского дома начал формироваться союз французской правящей элиты с немецкими князьями в связи с недовольством Франции политикой Габсбургов. А с юго-востока все ближе подступала Турция.

¹ Похлебкин В.В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах: Вып. II – Войны и мирные договоры. Книга I: Европа и Америка. Справочник. – М., 1995. – С. 574.

² Kahn H. W. Op. cit. – S. 33.

В этих условиях Габсбурги вновь предприняли попытку вступить в союзные отношения с Московским государством, крепнущим день ото дня. Однако обе миссии фон Герберштейна потерпели фиаско, поскольку для Василия III борьба против Литвы и Польши, благодаря которой он смог возвратить Смоленск и другие западнорусские территории, а также противодействие крымским и казанским татарам были намного важнее, нежели таскание из огня каштанов для дома Габсбургов. Да и как мог русский, который, по словам Герберштейна, мыл руки, после того как подавал руку лицу «римского вероисповедания», болеть за интересы католического Запада, который в то же самое время угрожал России в лице Литвы и Польши?

В своих путевых заметках, которые вышли лишь в 1549 году в Вене под названием «*Rerum Moscoviticarum Commentarii*» («Записки о Московии») фон Герберштейн, несмотря на в целом негативную картину, данную им великокняжескому деспотизму – «московской чуме», приводил много примеров, когда немецкие специалисты взрывного дела и оружейные мастера из Священной Римской империи германской нации (порой против воли своих суверенов) успешно помогали русским воинам в борьбе против татар. В частности, он писал, что в 1521 году, когда татары угрожали взятием Москве, немецкие пороховщики «заслужили большую похвалу, особо же отличился Николаус, родившийся на Рейне недалеко от Шпайера»¹. Сочинение Герберштейна восполнило большой пробел в западных знаниях о Руси и стало бестселлером своего времени.

И при Иване IV, прозванном «Грозным» (1533 – 1584) немецкие «колбасники» нередко соседствовали с русскими «бражниками». Немецкие купцы, такие как Йоахим Крумхаузен

¹ Цит. по: Dederichs Mario R.. *Gemeinsame Geschichte: Deutsche und Russen/Der neue Flirt*. – Hamburg, 1989. – S. 203.

из Любека и Георг Либенхауэр из Аугсбурга, активно содействовали развитию русской торговли. Царя при дворе окружали советники из Германии, такие как Эларт Крузе и Иоганн Таубе (позднее они, правда, дезертировали и сбежали к полякам, за что царь учинил жестокую расправу с немцами в Немецкой слободе в Москве). В его личном войске среди опричников служил в качестве наемника Генрих фон Штаден, который в 1570 году участвовал во взятии Новгорода и захватил в свою личную добычу 49 лошадей и 22 телеги всевозможного добра. Будучи дипломатическим агентом одного из немецких князьков, фон Штаден работал на габсбургского императора Рудольфа II (1576 – 1612). В конце 70-х годов XVI столетия он разработал план нападения на Россию и превращения ее в колонию Габсбургов, однако остается неизвестным, был ли ознакомлен с этим планом правящий австрийский дом.

Несмотря на то, что присутствие иноземцев при русском дворе вызывало открытое роптание со стороны бояр, Иван IV послал богатого немецкого купца Иоганна Шлитте, уроженца Гослара, домой в Германию, с тем чтобы тот завербовал для него «докторов, магистров всех вольных искусств, литейщиков, мастеров горного дела, златокузнецов, мастеров по строительству фонтанов, изготовителей бумаги, врачей, плотников, каменотесов, прежде всего таких, которые в состоянии строить красивые церкви»¹. Разумеется, в то время немцы, согласившиеся на такое рискованное предприятия, имели весьма скудную информацию о будущей стране пребывания, но тем не менее срывались с насиженных мест и ехали в далекую Московию. Благодаря стараниям западных мастеров (которых русские скопом окрестили «немцами», в шутку называя их еще «безбородыми» или «колбасниками») царь смог модернизировать производство оружия. Наконец, Иван Грозный позволил «немцам» обосноваться на берегах Яузы, где

¹ Ibid. – S. 204.

примерно в 1576 году была возведена лютеранская церковь Святого Михаила, а затем вокруг нее выросла Немецкая слобода. Во главе прихода встал тюрингский пастор Веттерман. Царь настолько ценил Веттермана, что поручил ему формирование своей библиотеки.

Ливонская война заставила русскую дипломатию активизироваться в 1573 – 1575 гг. Иван Грозный заключил давно запланированный им союз с императором Максимилианом II, которого вынудил признать себя царем «всея Руси», и соглашение о возможном разделе Речи Посполитой. Россия должна была получить Литву и Ливонию, а Священная Римская империя германской нации – Польшу до Буга и Познань. В.В.Похлебкин указывает, что границы предполагавшегося раздела Польши почти точно совпадали с разделом на сферы влияния, осуществленным спустя 365 лет по договору Молотов-Риббентроп!¹.

Сын Ивана Грозного Федор I не жаловал иностранцев, однако уже следующий правитель – Борис Годунов окружил себя личной гвардией из немцев и держал шестерых высокооплачиваемых немецких лейбврачей. Он же был первым, кто послал молодых русских обучаться на Запад, в том числе в Любек и Австрию. Из них, правда, никто не вернулся на родину, зато немецкие военнопленные с удовольствием оседали в России, получая в свое распоряжение земли и крепостных.

Царь любил иностранцев, был, по выражению великого русского историка С.М.Соловьева, их «потаковником». «Ясно высказанная правительством необходимость сближения с иностранцами для заимствования у них знаний, ясно высказанное, следовательно, убеждение в превосходстве иностранцев, у которых должно учиться, умножение числа этих иностранцев в войске, появление их в сословии торговом, почести, которую оказывал им царь, державший медиков своих,

¹ Похлебкин В.В. Указ соч. – С. 169.

как князей или бояр, – все это не могло не породить в некоторых русских людях желания подражать иностранцам и начать это подражание, по известному закону, со внешнего вида»¹.

Годунов разделял идею Грозного о необходимости приобретения Москвой Ливонии, которое было невозможно без столкновения с Польшей. В попытке заполучить на свою сторону союзника он направил к австрийскому императору Рудольфу посланника, думного дьяка Афанасия Власьева, который добирался до дома Габсбургов аж из Архангельска через Данию и Норвегию, а затем по руслу Эльбы. Австрийские вельможи, однако, ясно дали понять русскому послу, что не намерены жертвовать ради Москвы тесным союзом с польским королем Сигизмундом, а следовательно расчеты России на альянс с Габсбургами теряли всякий смысл: Борис Годунов не мог ради императора позволить себе начать войну с турками – давними врагами австрийцев, император же не мог воевать с поляками ради сомнительных перспектив «дружбы» с далекой и неизведанной Россией.

Отношения Московского царства с двумя небольшими немецкими государствами – Бранденбургским курфюршеством и герцогством Пруссией, первоначально совершенно разными, отдельными, но затем постепенно слившимися и объединившимися под главенством одной династии – Гогенцоллернов и превратившимися в королевство Пруссию – ядро будущей Германской империи, были установлены в самом начале XVI в.: с Тевтонски орденом (будущей Пруссией) – в начале 1516 года, а с Бранденбургом – в 1517 году.

Причина, побудившая крепнущее Московское царство искать контакты с небольшими немецкими княжествами, заключались в том, что у тогдашней России были с этими немецкими землями общие, важные интересы, им противостоял

¹ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М., 2010. – С. 124.

одни общий, сплоченный, очень сильный и опасный сосед – Литовское и Польское государство. Вот почему до тех пор, пока Польша и Литва в XVI – XVII вв. были одним из главных противников России и с ними приходилось вести нескончаемые войны, отношения Русского государства с Бранденбургом и Пруссией оставались неизменно союзными и дружественными. Русские и немцы нуждались друг в друге как союзники против польской и литовской агрессии. И хотя помощь маленького Бранденбурга и составленной из нескольких клочков Пруссии не могла быть для России сколько-нибудь серьезной, эти немецкие княжества, где с XII в. культивировался наступательный порыв на восток и имелся значительный опыт войн с польскими и литовскими армиями, представляли для России немалый политический и военно-инструкторский интерес и рассматривались русской стороной как своего рода необходимый противовес – «второй фронт» против польско-литовской военной угрозы. Так было в XVI и XVII вв.¹.

The article, which is the first article of the publications series is devoted to the Russian-Germanic relations history regards the sources of bilateral interaction, the first contacts between Germans and Russians in the epoch of Kievan Rus' and their development during the period of Moscow kingdom exaltation to the Great Turmoil in the early XVII cent. It was noted that the palette of bilateral relations wasn't limited by the sphere of trade; it was richer including dynastic ties between Russian princes and representatives of Roman, later Sacred Roman Empire of Germanic nation as well as a political dialogue on the national-state safety as it was understood in the Middle Ages.

Key words: Kievan Rus', Russia, Moscow kingdom, Germany, Russian-Germanic relations, history of international relations.

¹ Там же.

В статье, которая открывает серию публикаций по истории российско-германских отношений, рассматривается истоки двустороннего взаимодействия, а именно первые контакты между немцами и русскими в эпоху Киевской Руси и их развитие в период возвышения Московского царства вплоть до Великой смуты начала XVII в. При этом отмечается, что палитра двусторонних отношений не ограничивалась сферой торговли, но была гораздо богаче, включая в себя и династические узы между русскими князьями и представителями Римской, а позднее Священной Римской империи германской нации, и политический диалог по вопросам обеспечения национально-государственной безопасности, как она понималась в Средние века.

Ключевые слова: Киевская Русь, Россия, Московское царство, Германия, российско-германские отношения, история международных отношений.

О.Ф. Самойлов

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Київського міжнародного університету

ДО ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ ЙОСИПА СТАЛІНА

У статті досліджується діяльність Й. Сталіна на посаді Генерального секретаря ЦК ВКП (б), робиться спроба висвітлити всі найважливіші етапи діяльності Сталіна, увесь його складний шлях від революціонера-бунтаря до одного з головних претендентів на ленінський політичний спадок. Значну увагу приділено місцю процесу формування переконань і своєрідної політичної філософії людини, що стала лідером великої держави. Без осмислення цієї філософії неможливо зрозуміти і дати адекватну оцінку внутрішній і зовнішній політиці, ідеології, економічній стратегії – власне, усім бокам життя Радянського Союзу впродовж трьох десятиків років минулого століття. Аналізуються причини репресій і їхні наслідки. Розглядаються причини приходу Сталіна до влади. Автор намагається підійти до феномену Сталіна через аналіз особистісних якостей «червоного царя», описавши постать Сталіна з усіма його недоліками й перевагами.

У власних оцінках і судженнях автор намагався дотримуватися максимальної об'єктивності та неупередженості.

Ключові слова: Сталін, репресії, культ особистості, «Батько народів», модернізація, колективізація, генеральний секретар, сталінізм.

Культ был, но и Личность была.

М.А. Шолохов

Особистість Йосипа Віссаріоновича Сталіна, його діяльність і спірні, з точки зору опонентів, рішення багатьох найважливіших внутрішніх і міжнародних проблем продовжують перебувати в полі зору політиків, істориків, журналістів та інших представників громадськості. Інтерес до Сталіна то зменшується, то посилюється, але не зникає. Він ще довго буде викликати суперечки й протилежні оцінки. Проте з плином часу все виразніше вимальовуються масштабність і геніальність цієї особистості. З огляду на це тема даної статті є, безумовно, *актуальною*.

Основою для написання статті слугували праці М. Старикова [16], Е. Радзинського [12], Л. Млечина [11], Д. Волкогонова [5], Р. Сервіса [2], С. Аллілуєвої [3], О. Рибіна [13], М. Власика [4] та інших. Слід також відзначити, що особистість і діяльність Й.В. Сталіна є недостатньо висвітленими вітчизняними дослідниками.

Метою статті є висвітлення й аналіз діяльності Йосипа Сталіна як державного діяча.

В існуючій досі історії радянського часу залишається стільки зсувів, перекручувань, натяжок, замовчувань, уламків різних ідеологічних схем, прямих фальсифікацій, що найкраще було б не підправляти її, а, на нашу думку, переписати заново.

І це спотворення аж ніяк не закінчилися після того, як КПРС перестала бути правлячою партією, а її ідеологія – державною. Нова ідеологія, «пострадянська», «демократична», виявилася напроцуд вірною своїй попередниці саме в головному історичному питанні, хоча на словах і намагалася рішуче її зректися.

Одна з причин цих палких суперечок полягає в тому, що про сталінський період нашої історії привселюдно ніколи не говорилося правди. І не тільки в нас, а й за кордоном, в емігрантській літературі.

Майбутній правитель Радянського Союзу і один з наймогутніших диктаторів в історії людства народився в грудні 1878 р. в невеликому грузинському містечку Горі в сім'ї колишнього кріпака, шевця Віссаріона Джугашвілі. Його дитинство і юність були дуже бурхливими. 1888 р. батьки віддали маленького Йосипа до місцевого духовного училища, яке він закінчив з відзнакою 1894 р., після чого вступив до Тіфліської православної духовної семінарії. Близько 1896 р. Йосип долучився до таємного марксистського гуртка, а в 1898 р. вступив у нелегальну організацію грузинських марксистів «Месамедасі». Того ж року Джугашвілі відрахували із семінарії за те, що він не з'явився на черговий іспит. Тоді він поступив на роботу у фізичну обсерваторію і з головою занурився в революційну діяльність [8, с. 45].

1901 року Джугашвілі – або Коба, як він почав себе називати після переходу на нелегальне становище (це прізвище Сталін взяв на честь свого улюбленого літературного героя з повісті грузинського письменника Олександра Казбегі «Батьковбивця») – був обраний до складу Тифліського комітету РСДРП.

1903 року Сталін уперше потрапляє на заслання до Східного Сибіру [8, с. 56].

У травні 1917 року Сталін разом із Л. Каменєвим повертається із заслання до Санкт-Петербурга, а вже в травні його обирають до складу бюро ЦК. У створеній після Жовтневої революції Раді народних комісарів Сталін був призначений на посаду наркома з питань національностей.

Поступове зростання сталінської могутності почалося після того, як у квітні 1922 року на XI з'їзді він був обраний на щойно створений пост Генерального секретаря партії (залишаючись при цьому членом Політбюро і Оргбюро, а також наркомом у справах національностей). Посада ця спочатку створювалася як суто організаційна. Секретаріат був у партійній ієрархії тільки третім за значенням органом після Політбюро й

Оргбюро і створювався для з'ясування поточних технічних питань. Однак у сфері його діяльності перебував підбір партійних кадрів. Цей важливий і спочатку непримітний важіль Сталін негайно використав у власних інтересах, усюди просуваючи своїх сподвижників. В Оргбюро (цей орган займався організаційними питаннями) він висунув Молотова, а завідувачем оргвідділу ЦК призначив Лазаря Кагановича. Наслідком такої політики стало те, що менше ніж за рік Каганович перевірів і затвердив з подачі Сталіна сорока трьох губернських секретарів, забезпечивши генсеку контроль за партійною провінцією, а отже – і над усіма місцевими органами влади. Через цих секретарів Сталін надалі легко підбирав потрібних людей у делегати партійних з'їздів, на яких в ті роки визначалася політика країни, і завжди забезпечував на них більшість своїм сподвижникам.

Ще однією обставиною, яка надзвичайно посилила керівну роль генсека, став перший інсульт Леніна, який той переніс у травні того ж року. Повернувшись восени 1922-го до роботи, вождь був неприємно вражений величезною владою, уже зосередженою того часу в руках Сталіна.

У момент, коли одноосібна і безконтрольна влада остаточно перейшла до рук Сталіна, він був уже досвідченим, сформованим політиком.

Як і більшість більшовиків, у молодості він не здобув систематичної освіти і повинен був заповнювати прогалини у своїх знаннях наполегливою самоосвітою. У всі роки він дуже багато читав [2, с. 29]. 1925 р. за наказом і за особистим планом генсека була зібрана велика і гарна бібліотека. Інтереси Сталіна були досить однобічними, сферою його інтересів були складові частини наукового комунізму (праці Маркса, Енгельса, Леніна, Троцького та інших партійних вождів), історія, конкретні знання, пов'язані з політичною діяльністю. Однак усі ці напрямки були опрацьовані ним дуже ґрунтовно. Він уважно стежив за художньою літературою. Спеціальні люди щодня складали Сталіну огляди та добірки не тільки періодичної

преси, але й літературних журналів. Усі «гучні» літературні новинки – романи, повісті, п'єси – він якщо і не читав, то обов'язково переглядав. Таким чином, хоча Сталін, безсумнівно, знав дуже багато, напевно чи можна вважати його освіту фундаментальною, а знання енциклопедичними. Із цього боку він, безсумнівно, поступався іншим членам Політбюро. Проте йому завжди було притаманне глибоке розуміння суті та механізмів державної влади. Як ніхто інший, Сталін умів підбирати собі слухняних виконавців і проводити свою залізну волю через створений ним і прекрасно налагоджений державний апарат. З огляду на це він не знав собі рівних, і всі його особисті якості відповідали ролі людини, що стояла на чолі величезної та могутньої держави. Він відрізнявся феноменальною пам'яттю. Люди, що знали його близько, запевняли, що Сталін знав тисячі (можливо – десятки тисяч) імен. Він пам'ятав імена всього вищого командування ОГПУ-НКВС, знав усіх своїх генералів, особисто знав конструкторів озброєння, директорів найбільших заводів, начальників концтаборів, секретарів обкомів, слідчих НКВС і НКДБ, сотні і тисячі чекістів, дипломатів, лідерів комсомолу, профспілок тощо. За 30 років свого правління він жодного разу не помилився, називаючи прізвище посадової особи. Ясність і чіткість, властиві його мисленню, уміння відразу схопити суть будь-якого явища виявлялись у його манері виступати і вести бесіду [16, с. 172]. Є свідчення, що Сталін був поганим оратором на мітингах – він не вмів говорити перед випадковим натовпом: голос був занадто тихим, та й слів потрібних не знаходив [13]. Проте перед підібраними слухачами, на конференціях і з'їздах він завжди виступав блискуче: мова його була чіткою, логічною, але не сухою. Він був хорошим полемістом, кожна його репліка відрізнялася ємністю і продуманістю. Зокрема, представник американського президента Гаррі Гопкінс, що спілкувався зі Сталіним у 1941 р., згадував: «Сталін жодного разу не повторився. Він говорив

чітко і прямо... Здавалося, що говориш з чудово врівноваженою машиною... Його питання були виразними, короткими і прямими... Його відповіді були швидкими, недвозначними, вони вимовлялися так, немов були ним обдумані багато років тому» [1].

Крім того, Сталін володів винятковою працездатністю. Щодня йому як главі держави доводилося з'ясовувати безліч найрізноманітніших питань. При цьому він ніколи не цурався чорнової роботи, ніколи не страждав верхоглядством – кожна проблема опрацьовувалася ним особисто з глибокою ґрунтовністю і методичністю. Сталіна справедливо дорікали за те, що він всю країну змушував трудитись у поті чола. Але не треба забувати, що для себе він не робив ніякого винятку. Як згадує колишній тілоохоронець Сталіна Олексій Рибін, його робочий день зазвичай затягувався до раннього ранку [13, с. 51].

Усе життя Сталін жив дуже скромно. Підтвердженням цих слів може слугувати копія опису особистих речей, що лишилися після смерті Сталіна, знайдених у нього в спальні: 2 парадних кітелі, 4 повсякденних кітелі, 10 пар брюк і нижня білизна [19]. І все! Жодного антикваріату або інших коштовних речей. Замість Кремлівської квартири він надав перевагу дачам. Коли він помер, то з'ясувалося, що стіни його так званої «ближньої дачі» у Кунцево завішані паперовими репродукціями картин у дерев'яних рамах, а сама дача обставлена недорогими дерев'яними меблями [6, с. 303].

Нині під впливом антисталінської пропаганди перебуває чимало людей, які, з одного боку, не проти соціалізму, засуджують нинішню владу і нав'язаний нам бандитський капіталізм, але з другого – вважають Сталіна якимось анахронізмом, який через особисті негативні якості сприяв порушенню законності та проведенню масових репресій. Саме для цієї категорії опонентів Сталіна хотілося б навести кілька аргументів, які, на наш погляд, дуже важливо враховувати при оцінці постаті Сталіна, який жив і діяв у конкретних історичних умовах.

По-перше, Сталін не відразу став таким, яким ми його уявляємо за останнім періодом його життя. У його долі найбільше вражає небачений зліт із найбільш низів до керівника могутньої держави. У юності в нього проявився поетичний талант, але, рухомий бажанням справедливості, він зробив свідомий вибір, ставши професійним революціонером. Упродовж усього свого життя Сталін змінювався в міру того, як розвиток подій ставив перед ним все нові завдання і висував його на все вищі щаблі політичної влади.

По-друге, треба пам'ятати, що вчинки державного діяча треба оцінювати не просто з якихось моралізаторських позицій, а з точки зору того, сприяли вони зміцненню держави чи, навпаки, призводили до її ослаблення. Допомогали вони просувати країну на передові позиції у світі або ж гальмували цей рух.

По-третє, у Сталіні якимось дивним чином поєднувалися любов до Росії і російської культури, захоплення російською людиною в її кращих проявах, та особливості грузинського національного характеру, що наклали незгладимий відбиток на його мислення і поведінку.

По-четверте, розвиток СРСР визначався не тільки діями вождів, а й станом самих народних мас, особливостями менталітету, рівнем їхньої культури і моральності, ідеями, які панували в народі того часу.

По-п'яте, треба враховувати особливості загальносвітових процесів того часу. Висунення Сталіна на найвищі пости в СРСР, зміцнення його влади відбувалось у часи так званої Великої депресії і поступової фашизації Європи, а ці фактори неминуче створювали передумови для нової світової війни.

Нарешті, треба оцінювати вчинки не абстрактно, а виходячи із конкретної обстановки. Так, аналізуючи діяльність Сталіна в 20-ті роки, треба мати на увазі, що партія і країна стояли перед вибором: Сталін або Троцький. І якщо хтось

критикує дії Сталіна, то нехай він покаже, як розвивалися б події у разі перемоги Троцького.

1927 року, після того, як усі важілі влади опинились у руках Сталіна, він починає втілювати в життя план суперіндустріалізації держави. Саму ідею індустріалізації Сталін без коливання взяв на озброєння у свого колишнього ідейного ворога Троцького і залізною рукою втілив її у життя [17].

Індустріалізація була куплена величезною ціною. Шукаючи кошти, необхідні для заснування та оснащення сотень сучасних промислових підприємств, Сталін продав на зовнішній ринок величезні запаси золота, платини, алмазів. На експорт було відправлено ікони, дорогоцінні книги, колекції великих майстрів Відродження, скарби музеїв і бібліотек. За кордон гнали все, чим був багатий СРСР: ліс, вугілля, нікель і марганець, нафту і бавовну, ікру, хутро, хліб і багато іншого [14, с. 218]. Перші два роки першої п'ятирічки проходили дуже важко. Західні кредити були незначними, а експортні ресурси СРСР недостатніми. Через світову економічну кризу ціни на сировину впали. Продаж зерна давав тоді п'яту частину необхідних коштів. Намагаючись вичавити з цієї статті доходу максимальні прибутки, радянська держава почала систематично занижувати закупівельні ціни. Це призвело до того, що вже восени 1927-го більшість селян відмовилася продавати свій хліб за безцінь. План хлібозаготівель був зірваний, незабаром утворився великий дефіцит хліба, який став серйозно позначатися на постачанні міст. Реакція комуністичних лідерів на цей глухий опір своїй політиці була жорсткою: за пропозицією Сталіна більшість членів ЦК проголосувало за застосування надзвичайних заходів проти заможних селян, «що приховують» надлишки зерна.

Такий грубий натиск на селян призвів до різкого скорочення посівних площ. Заготівля зерна йшла ще гірше, ніж у попередні роки. По всій країні і навіть у Москві відчувалися перебої з продажем хліба. У містах і робочих селищах було

введено нормований розподіл продуктів харчування. Сталін зрозумів, що без кардинальної перебудови сільськогосподарських відносин продовжувати індустріалізацію колишніми темпами неможливо. На місце норавливих одноосібників у село повинні були прийти слухняні й залежні від держави колгоспники.

Початком нової політики стала написана Сталіним восени 1929 р. стаття «Рік великого перелому», у якій він висунув гасло «суцільної колективізації» [15]. Після цього держава, використовуючи всю міць свого карального апарату, почала заганяти селян у колгоспи. У багатьох областях було висунуто гасло: «Хто не йде в колгоспи, той ворог Радянської влади». Оскільки поняття «кулак» було достатньо нечітким, репресії обрушилися не лише на заможних селян, а й на всіх тих, хто не хотів добровільно передавати власне добро в колективне користування – їх позбавляли майна і разом із сім'ями висилали із сіл. Масштаби терору були величезні. У нетоплених вагонах сотні тисяч чоловіків, жінок, дітей були вивезені у віддалені райони Уралу, Казахстану, Сибіру, де були створені тисячі куркульських спецпоселень. Дуже багато хто загинув дорогою від голоду й хвороб. Загальна кількість розкуркулених і виселених сімей становила не менше 1 млн. осіб [14, с. 221].

Під час проведення колективізації Сталін отримав «слухняне» село, з якого міг брати стільки хліба, скільки було необхідно. Державні заготівлі хліба безперервно збільшувалися.

Наслідком жорстоких вилучень хліба став страшний голод, що охопив у 1932–1933 рр. Україну, Поволжжя, Кавказ і Казахстан. Селяни вимирали цілими селами. Подекуди процвітало людодіство. Ніякої допомоги цим бідуючим районам надано не було. Навпаки, продаж хліба за кордон тривав. Голодуючі намагалися бігти в міста, але розставлені всюди військові застави не випускали їх з охоплених голодом районів. На такому тлі проходила сталінська індустріалізація, яка в прямому сенсі слова змінила обличчя країни.

Однак, незважаючи на величезні труднощі, за десять років в СРСР були реконструйовані сотні старих і побудовані тисячі нових підприємств, що склали основу радянської важкої промисловості. Паралельно будувалися десятки потужних електростанцій і створювалася нова енергетична база. Особлива увага в роки перших п'ятирічок приділялася чорній металургії. У європейській частині СРСР зросли металургійні комбінати «Запоріжсталь» і «Азовсталь», а в Західному Сибіру – Новокузнецький і Магнітогорський комбінати. Швидкими темпами розвивалася кольорова металургія. Разом з тим, були закладені основи таких галузей промисловості, яких не знала царська Росія: верстатобудування, автомобілебудування (в 1932 р. з конвеєра Московського автомобільного заводу імені Сталіна зійшли перші 15 тис. вантажівок АМО, незабаром дав продукцію інший гігант – Горьковський автомобільний завод), тракторобудування (основу його склали гігантські тракторні заводи у Сталінграді, Харкові і Челябінську), авіаційна промисловість. Було введено в експлуатацію тисячі кілометрів нових залізниць і проведена грандіозна реконструкція старих: легкі рейки замінялися важкими, одноколіїні залізниці перетворювалися на двоколіїні, посилювалася конструкція залізничних мостів, оновлювався парк локомотивів і вагонів. Паралельно було прорито кілька стратегічних каналів (серед них сумнозвісний Біломорканал, виритий руками тисяч ув'язнених).

Усі ці успіхи стали можливі завдяки колосальній напрузі життєвих сил усієї країни. На новобудовах робочі роками тулились у бараках і землянках, працювали за добровільно-примусовим методом по 10 і 12 годин на добу, відчуючи потребу буквально в усьому. Широко практикувалися примусові позики (тобто фактичне вилучення на користь держави частини зароблених грошей). Оскільки основні кошти вкладались у важку та оборонну промисловість, відчувався постійний дефіцит товарів народного споживання. Утім, на ці труднощі в той час майже не звертали уваги. Великий ентузіазм,

що охопив маси і вміло підігрівався державною пропагандистською машиною, змушував дивитися на всі побутові проблеми як на тимчасові.

Однак слід зазначити, що далеко не всі закривали очі на ті процеси, які мали місце в країні. У другій половині 30-х рр. Сталін вловив небезпечні симптоми непокори.

Початок репресіям поклало вбивство Кірова 1 грудня 1934 року. На це ж Сталіна спонукали й інші міркування. Професійні революціонери, які здійснювали разом з Леніним Жовтневий переворот, зробились у другій половині 30-х рр. високими начальниками, що не підходили для тих задумів, які Сталін мав намір здійснити в найближчому майбутньому. Вони дуже мало розумілися на техніці, економіці та сучасній військовій науці. Достатньо сказати, що в 1937 р. 70% секретарів обкомів і 80% секретарів райкомів не мали навіть середньої освіти [9, с. 434]. За двадцять років влади вони надто постаріли, обросли сім'ями, родичами, коханками і не годилися для нового революційного стрибка, наміченого Сталіним. Ця правляча верхівка повинна була зійти з історичної сцени і звільнити місце для нового покоління.

Під час цієї Великої чистки зійшла зі сцени майже вся «ленінська гвардія». На керівні посади в державі і партії було висунуто півмільйона нових працівників. 90% нових керівників були молодші за 40 років [5, с. 482].

Терор, спрямований переважно проти комуністів, миттєво зробився масовим. Родини «ворогів народу», їхні знайомі, знайомі їхніх знайомих – нескінченні ланцюжки людей один за одним перетворювалися на ув'язнених. Усього за роки репресій було репресовано близько 5 мільйонів осіб, п'ята частина з них розстріляна, а інші – засуджені до великих термінів ув'язнення. На півночі, у Казахстані та Сибіру за кілька років вирости сотні концтаборів. Режим у них був надзвичайно суворий. Ув'язнені працювали до повного виснаження по 12–14 і навіть по 16 годин на добу. Місцеві табірні влади мали право карати і

розстрілювати ув'язнених без узгодження з Москвою. У розпорядженні Сталіна опинилася гігантська маса фізично міцних зеків, зведених його системою до рівня справжніх рабів, праця яких широко використовувалась у народному господарстві. Таким чином, терор виконував не тільки політичні, а й економічні завдання – стало можливим дешево здійснювати найнеможливіші проекти: будувати великі канали, прокладати в непрохідних місцях залізниці, споруджувати за полярним колом заводи, добувати в надскладних природних умовах мідну руду, золото, вугілля і деревину. Після закінчення великої чистки радянське суспільство було готове до початку великої війни. Воно було цільним, однорідним, загартованим до негараздів і міцно спаяним панівною комуністичною ідеологією. На всіх керівних постах були енергійні молоді люди, виховані сталінським режимом, готові беззавітно служити Вождю і комуністичній партії. Разом з тим, була створена важка індустрія і потужна оборонна промисловість.

Література

1. «Hopkins, Harry Lloyd (1890–1946),» Documents Talk: A Non-Definitive History [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.documentstalk.com/wp/harry-lloyd-hopkins-1890-1946>
2. Service R. Stalin: A Biography / Robert Service. – Oxford : Macmillan, 2004. – 715 p.
3. Аллилуева С. Двадцать писем к другу / Светлана Аллилуева. – New York : Harper & Row, 1967.
4. Власик Н.С. Сталин. Личная жизнь / [Н.С. Власик, А.Т. Рыбин]. – М. : Алгоритм, 2012. – 240 с.
5. Волкогонов Д. Сталин. Триумф и трагедия / Дмитрий Волкогонов. – М. : Эксмо, Яуза, 2013. – 1022 с.
6. Девятков С., Шефов А., Юрьев Ю. Ближняя дача Сталина. Опыт исторического путеводителя / [под ред. Ю.В. Сигачева]. – М. : Kremlin Multimedia, 2011. – 536 с.

7. Долматов В. Сталин. Эпоха и судьба в фотографиях и документах / Владимир Долматов. – М. : Достоинство, 2011. – 240 с.
8. Капченко Н.И. Политическая биография Сталина. Т.1: 1879–1924 / Н.И. Капченко. – СПб. : Северная корона, 2004. – 736 с.
9. Медведев Р. К суду истории. О Сталине и сталинизме / Рой Медведев. – М. : Время, 2011. – 656 с.
10. Медведев Р. Неизвестный Сталин / Рой Медведев. – М. : Время, 2011. – 496 с.
11. Млечин Л. Сталин. Наваждение России / Леонид Млечин. – СПб. : Питер, 2012. – 432 с.
12. Радзинский Э. Сталин. Жизнь и смерть / Эдвард Радзинский. – М. : АСТ, 2009. – 544 с.
13. Рыбин А.Т. Рядом со Сталиным. Записки телохранителя / Алексей Трофимович Рыбин. – М. : Ветеран МП, 1992. – 88 с.
14. Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія / Роберт Сервіс. – К. : Темпора, 2012. – С. 210–222.
15. Сталин И. Сочинения. Т. 17 : 1875–1932 / Иосиф Сталин. – М., 2004. – 678 с.
16. Стариков Н. Сталин. Вспоминаем вместе / Николай Стариков. – СПб. : Питер, 2013. – 368 с.
17. Троцкий Л. Уроки Октября. «Демократическая диктатура пролетариата и крестьянства» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://revkom.com/index.htm?trotckii.htm>
18. Чигирин И. Отец. «Тайна» смерти И.В. Сталина и неизвестные документы об известных событиях / И. Чигирин. – М. : Достоинство, 2012. – 384 с.
19. Опись личного имущества товарища Сталина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nnm.me/blogs/Racing19/stalin_ostavil_posle_sebya_kitel_trubku_kiset_sapogi_i_3_rubl_ya_deneg/

The article examines the activities of Stalin as General Secretary of the CPSU (b), were made the attempts to cover all the most important stages of Stalin, all his difficult path of revolutionary rebel to one of the main contenders for Lenin's political legacy. Special attention is given to a process of forming the beliefs and peculiar political philosophy of a man who became the leader of a great power. Without understanding of this philosophy can not be understood and given an adequate assessment of domestic and foreign policy, ideology, economic strategy – in fact, all aspects of the Soviet Union during the three decades of the last century. The reasons for repressions and their consequences are analyzed. The reasons of Stalin came to power have been studied. The author tries to approach the phenomenon of Stalin's personality traits by analyzing «red king», describing the figure of Stalin, with all his advantages and disadvantages.

In his estimation and judgments author is trying to stick to a maximum of objectivity and impartiality.

Keywords: Stalin repression, a cult of personality, «father of nations», modernization, collectivization, General Secretary, Stalinism.

В статье исследуется деятельность Сталина на посту генерального секретаря ЦК ВКП (б), делается попытка осветить все наиболее важные этапы деятельности Сталина, весь его сложный путь от революционера - бунтаря до одного из главных претендентов на ленинское политическое наследство. Значительное внимание уделено месту процесса формирования убеждений и своеобразной политической философии человека, ставшего лидером великой державы. Без осмысления этой философии невозможно понять и дать адекватную оценку внутренней и внешней политики, идеологии, экономической стратегии – собственно, всех сторон жизни Советского Союза в течение трех десятков лет прошлого века. Анализируются причины репрессий и их последствия. Рассматриваются причины прихода Сталина к власти. Автор

пытается подойти к феномену Сталина путем анализа личностных качеств «красного царя», описав фигуру Сталина со всеми его недостатками и преимуществами.

В своих оценках и суждениях автор пытался придерживаться максимальной объективности и беспристрастности.

Ключевые слова: Сталин, репрессии, культ личности, «Отец народов», модернизация, коллективизация, генеральный секретарь, сталинизм.

С.В. Сініченко

*доцент кафедри міжнародної інформації та інформатики
Київського міжнародного університету*

**ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ
СТОСУНКІВ МІЖ М.П. ДРАГОМАНОВИМ ТА
С.А. ПОДОЛИНСЬКИМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISУ
«РУССКАЯ СТАРИНА»)**

У статті автор за матеріалами часопису «Русская старина» досліджує маловідому сторінку української історії, а саме особисті стосунки між М.П. Драгомановим та С.А. Подолинським. Спираючись на історичний матеріал, автор доводить, що думка про їхню духовну близькість є історичним стереотипом, який не відповідає дійсності, і ця сторінка української історії вимагає уточнення.

Ключові слова: біографія, історія, близькість, стосунки.

«Безглуздо запліщувати очі на подекуди величезну роль конкретної особи в історії», – справедливо вважають деякі сучасні дослідники. Саме тому актуального значення набуває біографістика, тим більше, що саме в біографії на основі фактичних даних простежується процес формування людської особистості у зв'язку з суспільними умовами епохи. Як свого часу зауважив М. Грушевський, «розуміється, не утворення легенди, не вироблення іконного лику повинне бути завданням, а правильне історичне пізнання дійсної, живої, реальної одиниці, що відбила в особі свою епоху і вплинула на її розвій» [2, с. 11].

Біографія як опис нині є загальновизнаним явищем, але біографія як пояснення – явище доволі рідкісне. Що означає пояснити індивідуальне? Для будь-якої іншої галузі знання – це передусім вимога вписати предмет у систему універсальних вимірів, спробувати виділити в ньому прояви всезагальних детермінант історичного, соціального та іншого роду.

Біографіка не заперечує необхідності подібного кроку. Кожному біографічному дослідженню повинна передувати в певному розумінні апріорна реконструкція ідеалізованої моделі творчої особистості культури. Створена концептуальними зусиллями дослідника модель суб'єкта діяльності історичної постаті охоплює в концентрованому і неповторному вигляді специфіку культури, засвідчуючи власною цілісністю типове та індивідуальне в їхній єдності, у їхній історичній визначеності, кожного разу втілюючись в окремих персонажах містерії історичного пізнання, і така реконструкція є теоретичною засадою наукового життєпису.

Необхідним чинником біографічного пояснення є встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що обумовлюють поведінку людини, де як причини можуть виступати соціальні та історичні умови, певні життєві обставини, психологічна та політична акцентуація персонажа.

На межі ХХІ століття в біографічній традиції відбувається певний вибух. Ведеться про рівень представлення біографії, а також про зміну характеру можливостей цього виду історичного матеріалу. Якщо раніше за ним закріплювалася суворо визначена функція фіксації життєвого шляху, збереження в пам'яті образу безпосередніх учасників історичних подій, то тепер ідеться вже про цілісну реконструкцію індивідуальності, що означає вимогу не тільки відповідного зображення індивідуального, але й розуміння цього феномену та його пояснення.

Насамперед це стосується реконструкції особистих стосунків між визначними посталями в українській історії – М.П. Драгомановим (1841–1895) та С.А. Подолинським (1850–1891). Автор, використовуючи історіографічні матеріали, спростовує історичний міф про начебто тісні особисті стосунки між цими діячами та спорідненість їх суспільно-політичних поглядів.

Вивчення історіографічних джерел дає невичерпний матеріал для досліджень різноманітних боків української історії. Зокрема, матеріали часопису «Русская старина» дають змогу повному осмислити взаємини між видатними українцями, репрезентованими в суспільній свідомості як одностудці й соратники. Серед іншого йдеться про стосунки між М.П. Драгомановим та С.А. Подолинським, яких історична наука зараховує до видатних представників українського національного руху.

Слід наголосити: якщо М.П. Драгоманов добре відомий широкому загалу як видатний учений і діяч української справи, то діяльність С.А. Подолинського не настільки широко висвітлена в науковій літературі й публіцистиці.

Разом із тим, С.А. Подолинського вважають «предтечею українського комунізму». Для нього ідеалом є нове суспільство, в основі якого лежать ідеї марксизму, сам же він був одним із перших популяризаторів соціалізму і марксизму в Україні [5].

Звертаючись до проблеми стосунків між М.П. Драгомановим та С.А. Подолинським, треба визнати єдність поглядів істориків у цьому питанні, тобто дослідники наголошують на їх політичній близькості та особистих тісних взаєминах.

Російські дослідники щодо долі С.А. Подолинського наголошують, що «восени 1875 року Драгоманов переїхав до Відня, а незабаром до Швейцарії, де оселився поблизу Женев. Від осені 1876 року разом з одностудцями, серед яких були С. Подолинський, Ф. Вовк, а згодом М. Павлик, Драгоманов працював над створенням друкарні й редакції журналу «Громада» [10, с. 187].

Отже, з цього тексту впливає, що М.П. Драгоманов та С.А. Подолинський були щонайменше одностудцями, а сам М.П. Драгоманов схвально ставився до діяльності С.А. Подолинського.

Сучасні українські дослідники дотримуються тієї ж думки, відмічаючи близькість цих людей і той факт, що М.П. Драгоманов відчував певну людську симпатію до С.А. Подолинського. Наприклад, у статті С.М. Злупко «Наукова спадщина С.А. Подолинського і розвиток екогомологічної науки у ХХ ст.» знаходимо таку репліку: «...кажучи словами М.П. Драгоманова, С.А. Подолинський занадто був українець, щоб перебувати і діяти серед людей, які не визнавали нічого українського. Розглядаючи будь-яке питання, він завжди у тій чи іншій мірі торкався української дійсності» [4, с. 5].

Зазначимо, що ця репліка є невдало трансформованою фразою М.П. Драгоманова, яка міститься в його праці «Австро-руські спомини (1867–1877)», і в оригіналі звучить так: «С. Подолинський, хоч був впередчиком, але при тому був занадто українець, щоб не симпатизувати таким пробам локалізування інтернаціонального соціалізму» [3, с. 212].

Тобто контексти оригіналу та його тлумачення дещо різняться, зокрема, у змісті «української радикальності» С.А. Подолинського, але й вислів М.П. Драгоманова радше констатація, ніж відверта симпатія.

У праці А. Коляди «Інтелігенція та український рух в умовах посилення політичної реакції у Російській імперії в 80-90-х рр. ХІХ ст.» йдеться: «...з ускладненням умов для легальної національно- культурної діяльності відбулася і деяка еволюція ідеологічних та тактичних установок старогромадівців. Так, А. Катренко й Я. Катренко на прикладі Київської громади показали, що демократизм програмних настанов останніх у національному, політичному і соціальному питаннях не змінився. Однак у складних політичних умовах вони вирішили відійти від радикальних ідей («громадівський соціалізм» та ін.), котрі раніше обґрунтовували й пропагували М.П. Драгоманов та С.А. Подолинський, й не ускладнювати і так не легке своє становище заходами різкого антисамодержавного спрямування» [6].

Разом із тим, аналіз, проведений автором цієї статті, доводить, що теза про близькість (як політичну, так і духовну) між М.П. Драгомановим та С.А. Подолинським не відповідає дійсності, є історичним міфом, який виник унаслідок появи на сторінках часопису «Русская старина» листа батька С.А. Подолинського, який став відповіддю на прохання видавця та головного редактора часопису М.І. Семевського надати матеріали про останні роки життя С.А. Подолинського, яке обірвалося 1891 року [7, с. 28].

Зазначимо, що в часописі «Русская старина» 1891 року був поміщений некролог, присвячений смерті С.А. Подолинського, у якому йшлося, що «є люди, на смерть яких неможливо не відгукнутися, насамперед, коли вона настає для них у розквіті їх безустанної, самовідданої діяльності. С.А. Подолинський багато чого не встиг, але його ім'я вже вписане в історію Росії...» [8, с. 218].

Не звертаючи уваги на наявність некрологу, батько С.А. Подолинського матеріалів не надав, але надіслав листа, у якому вкрай негативно оцінив політичні погляди свого сина, звинувативши при цьому М.П. Драгоманова в тому, що начебто він впливав на «нерозвинуту політичну свідомість» С.А. Подолинського, людину «безхитрісну та відверту», яка, «перебуваючи під впливом хибних ідей», загубила власне життя [9, с. 111].

При цьому сам М.П. Драгоманов у цьому листі був охарактеризований як «досить примітивна своїм кругозором, обмежена та істерична людина, для якої є неприйнятними соціальні устої, що будувалися віками, і є основою сучасного суспільного порядку» [9, с. 112].

Наголосимо, що в цей час (у квітні-вересні 1892 року, після смерті редактора М.І. Семевського) тимчасовим редактором «Русской старины» був А.С. Лацинський, який був

помічником М.І. Семевського і головним коректором колишньої редакції [1, с. 134].

А.С. Лацинський був людиною скрупульозною і, мабуть, не вважав за можливе якось корегувати будь-які починання свого попередника, до якого ставився з величезною повагою, відповідно лист-відповідь батька С.А. Подолинського був без будь-якого редагування надрукований на сторінках часопису.

Саме цей лист і батьківський розпач з приводу ранньої смерті свого сина стали тією основою, яка дала змогу дослідникам стверджувати про близькість М.П. Драгоманова і С.А. Подолинського.

М.П. Драгоманов ознайомився з цим листом, про що свідчить його реакція – відповідь на висловлювання батька С.А. Подолинського, яку знаходимо в його роботі «Австро-руські спомини (1867–1877)», яка вже нами згадувалась.

М.П. Драгоманов писав: «В фебруарі 1873 р. получив я во Флоренції лист з Цюриха від Сергія Подолинського, котрий тоді був дуже близьким чоловіком до д. Лаврова й редакції «Вперед», що збирався виходити. В листі тому Подолинський, котрого я трохи знав у Києві, просив мене прислати статтю про Шевченка, щоб її прочитати на зборах у роковини його смерті. Зоставалось часу щось днів з 3–4, з котрих два мусило піти на дорогу мого листа з Флоренції до Цюриха, і я мусив писати день і ніч, так що рука зовсім зомліла, але встиг прислати свою статтю на строк. Звісно, я найбільше виставляв гуманітарно-демократичну суть творів Шевченка, показуючи, впрочім, як вона корінилась в історії і нар [одній] поезії і життю українців. Статтю цю (котра потім щось через рік була напечатана в петербурзькій «Неделе», дуже обкусана цензурою самого редактора, з роду українця і приятеля петербурзьких українофілів старих і молодших) прочитав С. Подолинський на зборі усіх росіян (куди запрошено й галичан «Русского кружка»), після чого послана була телеграма від «русских і українців» в Цюриху до «Січі», а далі й реферат, котрий мусив

появитися у «Правді» вкупі з рефератом про такий же мітинг самих січовиків» [3, с. 185].

Отже, М.П. Драгоманов писав, що С.А. Подолинського він лише «трохи знав у Києві», про яку ж близькість ідеться в такому випадку? Разом із тим, виникає запитання: можливо М.П. Драгоманов та С.А. Подолинський зблизились у подальшому? Але й це не відповідає дійсності. М.П. Драгоманов дає на це запитання вичерпну відповідь: «У справі відносин моїх спеціально до С. Подолинського, про котрі навіть напечатано лист його батька в «Русской старине», я мушу сказати, що С. Подолинський ніколи під моїм впливом, власне, не був. У 1870 році я бачив його раз чи два в Києві в одному кружку молоді, де Зібер читав свої реферати про Маркса; потім я в початку 1873 року дістав од нього з Цюріха лист, в котрому він прохав у мене згаданий реферат про Шевченка, далі він мені прислав літографовану програму «Вперед[а]», на котру я послав свої уваги, не згідні з многими точками загальними і спеціально в польській справі. Про це ми спорились не раз і в Цюріху, але С. Подолинський зоставсь впередчиком досить переконаним. Опісля вже він починав зближатись до моїх поглядів, але наші публічні взаємини були більш у тому, що С. Подолинський поручав мені друкувати його готові праці, котрі я іноді мусив місцями поправляти в якому змислу чи в гострішому, чи в поміркованішому, читач побачить в свій час. На друк тих своїх праць С. Подолинський вислав мені гроші по рахунках друкарень.

Коли ж у 1879 році С. Подолинський зачав видавати своїм коштом періодичну «Громаду» (проект, котрому я довго противився, – покликаюсь на М. Павлика) і коли розлютовані за те його родителі (про котрих С. Подолинський завше казав мені, що вони знають і навіть в основі поділяють його погляди) здумали покарати його, мов малу дитину, і залишили його без грошей, так що по смерті свого першого сина С. Подолинський

навіть телеграфував мені, щоб я вислав йому 100 франків на похорон, і потім незабаром заболів, розстроєний, між іншим, і тією мукою, яку йому завдали освічені і багаті родителі його, то він залишив за своєю «Громадою» довгу 900 франків, котрий я й виплатив сам. Пишу це не для того, щоб убіляти себе від болота, кинутого на мене батьками С. Подолинського в «Русской старине», а для характеристики тих російських кругів, до котрих належав батько С. Подолинського, один з поетів «пушкінської плеяди». Додам, що С. Подолинський був єдиний син у своїх родителів і що маєток їх, котрий вони так берегли, купив у них бувший київський генерал-губернатор Чертков, орган котрого «Киевлянин» приймав досить велику долю в нагінці на С. Подолинського і на мене з приводу періодичної «Громади» якраз перед тим, як влагодилась оця продаж» [3, с. 204].

Сама ж відповідь на цей лист М.П. Драгоманова на сторінках часопису «Русская старина» не з'явилася. Чому так сталося – відповісти важко, але відомо, що останніми роками життя М.П. Драгоманов не дуже охоче співпрацював з російськими видавцями з політичних міркувань.

Отже, не має сенсу стверджувати, що М.П. Драгоманов та С.А. Подолинський мали тісні зв'язки, і М.П. Драгоманов мав на нього вплив. Найрадіше це було нетривале знайомство, їх стосунки не виходили за межі ділових, не було й особистої симпатії між ними.

З огляду на вище зазначене, вивчення історіографічних джерел дає змогу не тільки вивчати й аналізувати значні історичні події, але й спростовувати певні стереотипи щодо особистих стосунків історичних постатей, розглядаючи таким чином історію не тільки як соціально-політичний, але й гуманістичний процес.

Література

1. Бронникова Е.В. Журнал «Русская старина» как историографический источник 1870-1918 гг.: дис. ... канд.

- ист. наук : спец. 07.00.09 / Е.В. Бронникова. – М., 1998. – 190 с.
2. Грушевский М.С. Об украинской историографии XVIII века. Несколько соображений / М.С. Грушевский // Известия АН. СССР, VII серия, отд. общественных наук. – 1934. – № 3. – 121 с.
 3. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. Т. 2. – К. : Наук. думка, 1970. – 595 с.
 4. Злупко С. М. «Наукова спадщина С. А. Подолинського і розвиток екогенологічної науки у XX ст. / С. М. Злупко // Наукові записки НаУКМА, Т. 15: Економіка. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 3-8.
 5. Злупко С.М. Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер / С.М. Злупко. – Львів : Каменяр, 1990. – 192 с.
 6. Коляда А. Інтелігенція та український рух в умовах посилення політичної реакції у Російській імперії в 80–90-х рр. XIX ст. [Електронний ресурс] / А. Коляда. – Режим доступу : <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?text>.
 7. Мироненко М.П. Журнал РА и его роль в освещении освободительного движения в России. – М. : АКД, 1973. – С. 28.
 8. Русская старина. – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1891. – Т. 35. – 798 с.
 9. Русская старина. – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1892. – Т. 36. – 711 с.
 10. Смушков М.И. История національно-освободительного движения на Украине в XVIII–XX веках. – М. : Аспект, 1993. – 212 с

In this article basing on the materials of the magazine «Russkaya starina» the author investigates the little-known page of

ukrainian history, notably the personal relationship between M. P. Dragomanov and S. A. Podolinskiy. It is interesting, such as we know not so much about S. A. Podolinskiy, "forerunner of ukrainian communism". Also the problem of human relations between some other well-known persons of ukrainian movement in difficult and interesting period of ukrainian history is show by the author. Using the historical materials the author proves that an idea of their spiritual affinity is a historical stereotype which does not correspond to reality, and this page of ukrainian history should be clarified.

Key words: biography, history, affinity, relationship.

В данной статье по материалам журнала «Русская старина» автор исследует малоизвестную страницу украинской истории, а именно личные взаимоотношения между М.П. Драгомановым и С.А. Подолинским. Основываясь на историческом материале, автор доказывает, что мысль об их духовной близости является историческим стереотипом, который не соответствует действительности, и эта страница украинской истории требует уточнения.

Ключевые слова: биография, история, близость, отношения.

РЕЦЕНЗІЯ

на статтю аспірантки Національного інституту стратегічних досліджень, викладача кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

К.О. Коцюруби

«Ісламський виклик Європейській системі безпеки»

У наданій до розгляду статті автор досліджує причини зростання значення ісламського фактора для Європи та основні можливі наслідки цього процесу.

За останні роки опубліковано чимало праць, присвячених проблемі ісламського радикалізму та його впливу на регіональні та світові процеси. Однак, у визначенні основних термінів даної теми є деякі розбіжності та неточності, що призводить до неточного, а іноді й не правильного розуміння проблеми.

Метою даного дослідження є аналіз зв'язку між теологією і конкретними політичними діями ісламських рухів, які діють на території Європи, і можливі ризики їх існування. Дослідник визначає серед основних проблем визначає збільшення кількості прихильників радикальних рухів та течій в контексті зростання значення релігійних акторів на світовій арені.

Автор використовувала праці вітчизняних і закордонних науковців, які досліджували цю тематику. Текст статті засвідчує рівень підготовки автора, її володіння технікою наукового-аналітичного пізнання та відповідне уявлення щодо особливостей міжнародно-політичного аналізування. Надана до друку стаття є самостійним і завершеним науковим дослідженням, висновки якого є логічними й аргументованими.

Отже, стаття Коцюруби К.О. ««Ісламський виклик Європейській системі безпеки» заслуговує на публікацію.

Рецензент

Доктор політичних наук, доцент

Національного інституту

стратегічних досліджень

Корнієвський О. А.

РЕЦЕНЗІЯ
на статтю аспіранта Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України
Оврамця М.А. «Діяльність керівних органів ЄС
у сфері контролю міграцій».

Стаття М.А. Оврамця присвячена важливій проблемі сучасного етапу політичного розвитку європейських країн. Автор ґрунтовно, об'єктивно і неупереджено розглядає еволюцію міграційної політики Європейського Союзу після 1999 р. Слід зазначити, що саме в цей період країни європейської інтеграційної спільноти почали активне та послідовне співробітництво з метою визначення та застосування єдиних правил і нормативів прийому іноземних мігрантів, узгодження їхнього соціального статусу та правил надання притулку іноземцям. До того ж, з середини 2000-х рр. важливим напрямком імміграційної політики стало залучення до найбільш розвинених країн ЄС висококваліфікованих фахівців із країн, що не є членами ЄС.

Слід зазначити, що на загальний процес формування спільної політики ЄС у сфері контролю за міграцією має складний і суперечливий характер. Упродовж двох останніх десятиліть процес узгодження спільних нормативів міграційної політики пройшов декілька етапів, які рельєфно простежуються у викладеному автором матеріалі.

Стаття М.А. Оврамця написана на основі ґрунтовного ознайомлення з документальною базою керівних структур ЄС і частково проілюстрована окремими прикладами, які стосуються застосування міграційних правил і нормативів на практиці. Основним досягненням автора можна вважати визначення концептуальних засад політики керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій і загальної тенденції, яка характеризує напрями еволюції цієї політики.

М.А. Оврамець проаналізував майже всі основні документи керівних органів ЄС у сфері контролю за міграцією, що дало авторові змогу дійти цілком адекватних і логічних

висновків. Як свідчить представлений автором матеріал, керівні структури ЄС тяжіють до посилення уніфікації міграційних правил і нормативів, включаючи встановлення спільних правил надання притулку біженцям і розподіл «стихійних» мігрантів, які прибувають переважно до країн Середземномор'я, у всіх країнах спільноти. Проте саме ці аспекти, які проглядались у поданому Францією в другій половині 2008 р. проєкті «Європейського пакту з питань імміграції та притулку», викликали найбільший спротив з боку деяких розвинених країн. Наприклад, у ФРН проти цього принципово виступили земельні уряди, які послідовно вимагають обмеження притоку до країни «невизнаних», тобто нелегальних біженців та мігрантів, натомість підтримуючи залучення кваліфікованих фахівців, насамперед з європейських країн. Тому останнім часом європейські політики рідко згадують про плани організованого розподілу стихійних біженців між окремими країнами ЄС, які передбачалося запровадити з 2012 р.

Як справедливо зазначає автор, головна тенденція міграційної політики ЄС полягає в обмеженні стихійного притоку нелегальних мігрантів з країн, що розвиваються, оскільки це створює численні соціальні, політичні, економічні та культурні проблеми для країн ЄС, які самі потерпають від труднощів, пов'язаних з розбіжностями в рівнях їх економічного розвитку.

При цьому, попри посилення згуртованості спільних заходів та уніфікації нормативів політики у сфері юстиції та внутрішніх справ, яка за умовами Лісабонської редакції установчих договорів ЄС вважається частиною спільної правової системи ЄС («*acquis communautaire*»), окремі країни зберігають суттєву автономію у сфері контролю за міграцією та надання притулку іноземним громадянам. З точки зору концепції міграційної політики ЄС найліпший сценарій полягає в переході від стихійної імміграції невідготовленої робочої сили та напливу некваліфікованих біженців до залучення фахівців потрібних спеціальностей за контрактом і в контрольованих кількостях. Проте, враховуючи міграційний потенціал, який

спричинили події «арабської весни» та виникнення в містах країн ЄС іншоетнічних анклавів, досягнення цієї мети виглядає доволі складним і проблематичним.

Стаття М.А. Оврамця написана цілком професійно, має об'єктивістську спрямованість і містить цілком адекватне розв'язання визначеної дослідницької мети. Вважаю, що вона може бути корисною для наукової громадськості, яка цікавиться проблематикою й особливостями процесів європейської інтеграції.

Науковий керівник,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
Інституту світової економіки і міжнародних відносин
НАН України, канд. історичних наук,
доцент С.В. Толстов

РЕЦЕНЗІЯ
на статтю до збірника наукових статей
«Проблеми міжнародних відносин»
Шумила Олександра Віталійовича
«ВПЛИВ WIKILEAKS НА СУЧАСНУ
ДИПЛОМАТИЧНУ СИСТЕМУ»

Сучасна дипломатична система формується під впливом значної кількості чинників, зокрема таких, як глобалізація світового господарства, розширення міжнародної кооперації, розвиток і запровадження інноваційних технологій у всіх сферах економіки, інформатизація суспільства, зростання кількості та ролі міжнародних організацій та інші. Боротьба на світовій арені наддержав за сфери впливу призводить до масового застосування інформаційної зброї як засобу ведення війн.

Події 2010 року, а саме витік таємної інформації з дипломатичної переписки США, що була опублікована на сайті міжнародної організації Wikileaks, зумовили потребу у зміні підходів до сучасних дипломатичних відносин, їх адаптації до

новітніх умов господарювання та зміні дипломатичної системи загалом.

З таких міркувань вважаємо дане дослідження актуальним і необхідним з погляду вдосконалення методів і засобів сучасної дипломатичної системи та їх адаптації до потреб міжнародних відносин.

Автор ставить за мету з'ясувати вплив діяльності міжнародної організації Wikileaks на сучасну дипломатичну систему та зовнішньополітичне становище країн світу. У статті наявні посилання на актуальні вітчизняні та іноземні джерела, огляд літератури, структуровані висновки. Стаття відповідає вимогам ДАК МОН України і може бути надрукована в періодичному збірнику наукових статей «Проблеми міжнародних відносин».

Рецензент

доктор політичних наук,
доцент Даниленко С.І.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До друку приймаються статті, що відповідають вимогам Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1 з урахуванням таких необхідних елементів:

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

- Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення нез'ясованих раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена вищеозначена стаття.
- Формулювання мети статті (постановка завдання).
- Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку.
- Література, яка повинна бути оформлена відповідно до вимог ВАК (Бюлетень ВАК № 5 за 2009 р.)
- Резюме і ключові слова (українською мовою після заголовка статті перед вступом, не менше 5 рядків).
- Резюме і ключові слова (англійською та російською мовами наприкінці статті – після списку літератури).

Обсяг статті – 12 машинописних сторінок (до 20 тис. знаків із пробілами). Рецензія або коротке повідомлення до 0,3–0,5 др. арк. (12–20 тис. знаків).

Розміщення на сторінці. Назва статті великими літерами (*кегель 14*), напівжирний шрифт, вирівнювання по центру. Нижче (через один рядок) прізвище та ініціали автора (авторів) (шрифт – напівжирний), вирівнювання по центру. На наступному рядку повна назва організації, місто, адреса, телефон, факс, E-mail (шрифт курсив). Нижче, через один рядок – текст резюме українською мовою (*кегель 14*). Нижче, через один рядок, текст статті. На наступному рядку напівжирним шрифтом пишеться слово **Література** (якщо є посилання на літературу в тексті, то

вони вказуються в квадратних дужках). На наступному рядку друкується список літератури (кегель 14). Нижче, через один рядок, резюме англійською мовою (не менше 5 рядків). Нижче, через один рядок, резюме російською мовою. Перенесення слів не допускається.

Автор несе відповідальність за зміст, підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен, літературну редакцію статті. Текст повинен бути уважно вичитаний, перевірений автором і підписаний на останній сторінці поданого примірника (якщо авторів кілька, то підписує кожен окремо). Тексти студентів, здобувачів та аспірантів, а також інших авторів без наукового ступеня підписують їхні наукові керівники із зазначенням дати прочитання статті.

До статті додаються: а) відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь, вчене звання, адреса, контактний телефон); б) до текстів студентів, здобувачів та аспірантів, а також інших авторів без наукового ступеня подається рецензія наукового керівника.

Стаття має бути надрукована українською мовою в книжковому форматі Times New Roman (кегель 14) через 1,5 інтервала. Поля: зліва, зверху, знизу – 25 мм, справа – 15 мм. Рукопис подається в одному примірнику роздрукованого тексту (аркуші стандартні 210×297 мм. Папір білий, текст з одного боку аркуша) разом із електронним варіантом статті (назва файлу – прізвище автора / перше прізвище).

Редакція залишає за собою право на стилістичну правку рукопису без погодження з автором. З автором погоджуються правки, які, на думку редколегії, можуть змінити зміст тексту.

Статті, оформлені недбало, неграмотно (більше двох виправлень на сторінці), з грубими порушеннями правил оформлення авторських оригіналів, редколегією не розглядаються і не рецензуються.

Для публікації статті у збірнику наукових праць «Проблеми міжнародних відносин» необхідно надіслати її на адресу редакції.

Адреса редакції збірника наукових праць «Проблеми міжнародних відносин»:

Україна, 03179, м. Київ, вул. Львівська, 49.

web-site: www.kyiu.edu.ua/vmv

e-mail: v.kiu.ua@gmail.com;

Додаткова інформація за телефоном

8 (044) 424 90 20 + 133

Редколегія

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»**

Випуск 7, 2013 рік

Наукові редактори – Канцелярук Б.І., Чумаченко О.А.
Літературний редактор – Піскова Р.В., Чумаченко О.А.
Упорядник і верстка – Чумаченко О.А.

Підп. до друку 11.11.2013 р. Формат 60×84 1/16
Папір офс. друк. офс. Гарнітура «Times»
умовно-друк. арк. 18. обл. – вид. арк. 10,8.
Наклад 500 прим.

03179, Київ–79, вул. Львівська, 49
Київський міжнародний університет
web-site: www.kymu.edu.ua/vmv
e-mail: v.kiu.ua@gmail.com